

Layout og produksjon: LO Media • Foto omslag: Ingram Publishing • Trykk: Gan Grafisk • 06-2007

Rett eller galt

- eller noe midt imellom?

et studiehefte om yrkesetikk fra Fellesorganisasjonen (FO)

Innhold:

1	Bakgrunn og introduksjon	side 4
2	Verdier som forplikter	side 16
3	Møtet mellom mennesker	side 22
4	Myndiggjøring	side 28
5	Myndighet og makt	side 36
6	Tvang	side 52
7	Skjønn og dømmekraft	side 66
8	Taushetsplikt	side 74
9	Samarbeid	side 82
10	Lojalitet	side 88
11	Varslingsansvar	side 100

Sosionom Arne Grønningsæter har utarbeidet heftet i tett samarbeid med FOs yrkesetiske råd. Grønningsæter er medlem av Yrkesetisk råd og forskningsleder ved forskningsstiftelsen Fafo. Arbeidet med utarbeidelse av heftet er gjennomført som et Fafo-prosjekt.

Forord: **Motivering**

Yrkesetikken er et fundamentalt og integrert element i sosialt og sosialpedagogisk arbeid. Det er derfor et viktig mål for FO å fremme etisk bevissthet blant barnevernpedagoger, sosionomer, velferdsarbeidere og vernepleiere i Norge – enten de er medlemmer av FO eller ikke. Hvis vi skal klare å holde oppe en høy etisk standard i våre yrkesgrupper er det en forutsetning at det skapes fora og rom for etisk refleksjon lokalt – enten det er på arbeidsplassene eller det er i forbundets lokale ledd. Hver enkelt sosialarbeider er til syvende og sist ansvarlig for sine etiske valg, men det er samtidig viktig at den enkelte ikke blir stående aleine med sine problemstillinger. Vi håper derfor at dette heftet kan bidra til å styrke det lokale arbeidet med å skape slike rom og et slikt kollektivt arbeid med etisk refleksjon.

Heftet er lagt opp etter samme mønster som det tidligere Sosionomforbundets etikkpakke, som igjen var bygd opp etter en ide fra Dansk Sosialrådgiverforening. Vi har også hentet inspirasjon og ideer fra det tidligere Norsk Vernepleierforbunds studiehefte om yrkesetikk. Det er derfor nødvendig å rette en takk til våre danske kolleger og til våre forgjengere i Norsk Barnevernsforbund (NBF), Norsk Sosionomforbund (NOSO) og Norsk Vernepleierforbund (NVF) når vi nå legger fram dette studieopplegget. Heftet er delt i 11 kapitler eller samlinger. Temaene for disse «samlingene» tar utgangspunkt i FOs yrkesetiske grunnlagsdokument, hovedsakelig den delen som omhandler problemområder i relasjonen mellom yrkesutøver og bruker/klient og til kolleger, arbeidsgiver og samfunn.

Hvordan heftet er tenkt brukt

Arbeidet med stoffet kan selvsagt gjøres på mengde måter, en kan for eksempel bruke 11 samlinger til å gå gjennom hele stoffet.

Til hvert kapittel i heftet har vi lagt inn fire elementer:

- Henvisning til hvordan temaet er behandlet i FOs yrkesetiske grunnlagsdokument
- Illustrerende situasjoner, innspill, artikler fra media
- Studiespørsmål
- Henvisning til relevant litteratur

I kapittel 1 – bakgrunnskapitlet – har vi gjengitt Aadlands modell for etisk refleksjon. Denne modellen er hentet direkte fra et studiehefte utarbeidet av Norsk Vernepleierforbund. Vi foreslår at til hver samling får en av deltakerne ansvar for å legge fram en sak, eller en situasjon som aktualiserer temaet og at dette kaset analyseres med denne modellen som utgangspunkt. En samling kan dermed for eksempel deles i to deler: Først en gjennomgang av temaet med utgangspunkt i studiespørsmål og bakgrunns materialet, deretter en gjennomgang av et relevant kasus med utgangspunkt i refleksjonsmodellen.

Noen definisjoner

Den primære målgruppa for dette studieheftet er yrkesutøvere og studenter innenfor de yrkesgruppene som er medlemmer i FO – barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere. Innenfor disse gruppene brukes forskjellige navn på arbeid og arbeidsmetoder; helse- og sosialfaglig arbeid, sosialt arbeid, sosialpedagogisk arbeid. Vi har valgt å bruke de samme begrepene som er brukt i det yrkesetiske grunnlagsdokumentet; Helse- og sosialfaglig arbeid. Helse- og sosialfaglig arbeid er et samlebegrep som kan benyttes som en generell betegnelse på barnevernpedagogers, sosionomers, velferdsarbeideres og vernepleieres yrkesutøvelse, og er det som dekker videst.

Når det gjelder navnet på yrkesgruppene prøver vi å gjennomført å skrive dem fullt ut. Imidlertid har vi i en del sammenhenger brukt begrepet «sosial- og helsearbeider» eller «yrkesutøver «for å få språket til å flyte lettere.

Etikk omhandler ideologier, verdier, normer, holdninger og handlinger. Profesjonsetikk for helse- og sosialarbeidere handler om begrunnede verdivalg i yrkesutøvelsen. Etisk refleksjon bør knytte sammen ideer og prinsipper, faglig forankret teori og praksis. Vi håper at dette studieheftet kan fungere som en hjelp til å knytte sammen disse enhetene.

Arne Grønningsæter, Oslo, april 2007

1. Bakgrunn og introduksjon

Dette studieheftet bygger på FOs yrkesetiske grunnlagsdokument. Hver del i heftet starter derfor med et utdrag fra dette dokumentet. Hele dokumentet er tilgjengelig på internett (<http://www.fobsv.no/web/osthome1.nsf>). I dette studieheftet vil dere finne utdrag som innledning til hvert kapittel.

Innledningsvis vil vi gjengi Einar Aadlands etiske refleksjonsmodell¹. Denne modellen gir en god metode for å analysere en situasjons etiske aspekter, og vi vil anbefale at denne modellen benyttes på hver studiesamling. Det er ikke selvsagt hva som er de felles verdiene som FOs medlemsgrupper bygger på. Et startpunkt for å etablere et slik felles grunnlag finnes i internasjonale konvensjoner om menneskerettigheter. FNs menneskerettighetserklæring er anerkjent av alle FNs medlemsstater som et felles grunnlag for behandling av mennesker. Derfor kan en si at denne erklæringen er det nærmeste en kommer et felles globalt utgangspunkt for etisk praksis. IFSW og IASSW's definisjon av sosialt arbeid kan være et utgangspunkt for å forstå etikkens rolle i sosialt arbeid og sosialpedagogisk arbeid.

Spørsmål til diskusjon

1. Dette er første samling, bruk derfor litt tid på å presentere dere for hverandre, og bruk litt tid i fellesskap til å reflektere over hvilken nytte etikken har i helse- og sosialfaglig arbeid.
2. Prøv å gi en definisjon av etikk.
3. Trenger vi etiske regler eller retningslinjer i sosialt arbeid og sosialpedagogisk arbeid?
4. Hva forbinder du med etisk bevissthet?
5. Kan etiske grunnlagsdokumenter ha noen negative konsekvenser for hvordan vi tilnærmer oss etiske problemstillinger? I tilfelle hvilke?
6. Er det noen forskjell på etiske regler/retningslinjer og den formen for grunnlagsdokument som FO har valgt? Drøft forskjellen.
7. Hvordan kan vi best mulig bidra til etisk bevissthet blant helse- og sosialarbeidere?
8. Hva er ditt individuelle ansvar, hva er kollegafellesskapets kollektive ansvar på arbeidsplassen og hva er yrkesgruppes/fagorganisasjonens ansvar på dette feltet?

Innledning til refleksjonsmodell - etikk i tvetydighetens og tvilens tegn

av Einar Aadland

Yrkesetikken skal bidra til å fremme høy moralsk standard i yrkesutøvelsen. Men gode prinsipper og retningslinjer alene er ingen garanti for dette.

Etikkens to nivåer

For det er to nivåer i all etikk og moral:

- Det første nivået dreier seg om erkjennelsen av rett og galt; hva er den rette(st) handlingen i et etisk dilemma.
- Det andre nivået er moralsk handlingspraksis; hvordan skapes moralsk handlingsevne?

Det er ingen naturnødvendig sammenheng mellom innsikt og handling. Allerede Paulus erkjente at «det jeg vil, gjør jeg ikke, mens det jeg avsky, det gjør jeg» (Rom.7,15). En dypsindig etikkteoretiker kan være dyktig til å kartlegge motiver, normer og verdier i tenkte dilemmaer, men likevel være handlingslammet og unnvikende som moralsk aktør. På den annen side kan en ureflektert praktiker spontant og uten overlegning gjøre det rett og gode, selv om hun mangler en bevisst og rasjonell begrunnelse. Skjønn og intuisjon kan i enkelte tilfeller være like gode kilder til rett handling som den rasjonelle og reflekterte tanke.

Men den sterkeste moralske handlekraft skapes i kombinasjon av den gjennomtenkte begrunnelse og den integrerte moralske holdning. En etisk moden refleksjon vil kunne kaste lys over viktige sider ved et etisk dilemma, mens velintegrerte holdninger vil kunne gi tilskyndelser til å gjøre det gode. Den største trussel mot moralsk handling ligger likevel i tvilen.

Tvilen

Et etisk dilemma kalles en situasjon hvor tvilen og usikkerheten dominerer – man står overfor valg mellom handlingsalternativer som alle har minussider.

¹ Refleksjonsmodellen er hentet fra Yrkesetisk studiehefte. Utgitt av Norsk Vernepleierforbund, Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere i 1998. Modellen er publisert i boka «Etikk for helse- og sosialarbeidare», Det norske Samlaget, 1998.

Etikk som fag er opptatt av å klargjøre kriterier for moralsk handling i slike situasjoner.

Forskjellige etiske teorier og ulike refleksjonsmodeller kan være hjelpere til å drøfte egne forutsetninger og sider ved situasjonen. Slik kan man bedre takle usikkerheten. Refleksjonsmodellen som presenteres i dette heftet, legger således også opp til bevisstgjøring av både åpne, bevisste verdier og skjulte holdninger. Hensikten er å kunne være til hjelp til å forminske tvilen.

Men det sier seg selv at teoretiske modeller ikke kan stå som garanti for at handlingsvalget blir rett. Fasitlesninger finnes ikke innen moralens område. Etikk er nå en gang ikke matematikk. Tvilen vil alltid ligge på lur - selv etter den mest gjennomgripende etiske drøftelse.

Forskjellige etiske teorier legger ulike hensyn til grunn for etiske valg. Skal jeg handle som pliktetiker i lojalitet til gyldige prinsipper og verdier, eller skal jeg først og fremst la målet «de gode konsekvenser», styre mitt valg? Eller kanskje mitt intuitive skjønn og hjertets stemme er den beste begrunnelse for mine handlinger?

Velger jeg det ene perspektiv til foretrekkelighet for de andre, vil alltid usikkerheten fortsatt leve som en skygge: Kanskje jeg har misforstått?

For det andre vil jeg som oftest forbli usikker på om jeg har oppfattet situasjonen riktig – om jeg kjenner sakens vesentligste momenter, den annens virkelighet og de tyngste hensyn. Opplevelsen av et etisk dilemma er jo en subjektiv erfaring; det er mine verdier og min virkelighetsoppfatning som danner forutsetningene for situasjonsfortolkningen. Dermed vil tvilen alltid bestå – kunne situasjonen vært forstått annerledes?

Tvilens tre følgesvenner **Skråsikkerheten**

Mange kompenserer egen tvil med standhaftighet og heftige forsvartaler. Som et stort paradoks kamouflerer usikkerheten seg som skråsikker rigiditet. Gjennom polemikk og ironisering uskadeliggjøres innvendinger og motargumenter, og man blir stående igjen på slagmarken som seierherre med en, skinnende løsning. Men entydige løsninger er alltid de farligste, for de er blinde for livets flertydighet.

Dette gjelder i særdeleshet i møte med etiske problemstillinger. Følgene blir forhastede og stereotype handlingsvalg – valg som fører til at man lukker den annen inne i en fastlåst tilværelse.

Passiviteten

Den andre utvei er vel så vanlig. Det er ikke en selvfølgelig sammenheng mellom utkrystalliseringen av et godt handlingsalternativ og det at jeg faktisk gjør noe.

Den fortsatte tvil ligger som en klamp om foten og bremser aksjonsviljen. Derfor er passivitet den mest valgte lesning overfor et etisk dilemma – godt understøttet av frykten for å bli innblandet, for å gjøre feil, for å tape ansikt. For aktiv handling er jo å vise seg fram, ta ansvar – og å våge nederlaget. Bare den som elsker, opplever sorg. Etisk handlingsvilje krever derfor mot, mens den engstelige er fryktsom; man håper det hele vil gli ubemerket over. Passiviteten hviler således på ønsket om å holde seg usårbar. Men i denne kuvøsen av ro og fred møtes vi av en stor trussel: Livløshet og uttørring av medmenneskeligheten.

Dristigheten

Når tvilen gnager, men man likevel unngår å stivne i skråsikkerheten eller å vike inn i passiviteten, åpner det seg rom for dristigheten. Det kreves mot og vilje for å kunne bære tvilens tvesyn enda et stykke videre. Det kreves dristighet å våge seg inn i vanskelig valg og avgjørelser når man aldri kan være helt trygg på være på rett vei. Men belønningen for dristigheten kan være vekstmuligheter og ny erkjennelse.

Dristigheten må derfor ta sats fra de to pilarene etisk erkjennelse og moralsk intuisjon. Dette er de eneste korrektiver til om man er på rett vei, og de kan oppsøkes i en indre dialog med seg selv og i en åpen samtale med andre. Moralsk handling er alltid tvetydig og bør alltid følges av ydmykhet.

En fare ved all briljant etisk argumentasjon er at den kan fungere som raffinert skalkeskjul for egne fordommer og forhåndsvalg. Nazistene sa «Gott mit uns» under krigen og lullet sine tilhengere inn i rettferdiggjøring av egen umoral. Man må ta lærdom av historien og alltid være selvkritisk og samvittighetsfullt på jakt etter egne skjulte verdier og fordekte mål i de etiske valg man foretar. Alle er vi innelukket bak en horisont av egne forforståelser og fordommer, og bare disse bestemmer hva vi faktisk evner i se i en verden av muligheter.

Dermed utfordrer etikken våre tendenser til snusfornuft, fordomsfullhet og skråsikkerhet, samtidig som den ikke lar oss i fred i vår beskyttede tilflukt i passiviteten.

Den etiske fordring kaster oss ut i et spennende ritt; dristige dialoger og nærgående kontakt med oss selv. Og med tvilens og tvetydighetens skygge hengende over landskapet, blir vi utfordret til å ta vårt ansvar for den andre og handle i ydmykhet for at vi godt kan ta feil.

Presentasjon av en etisk refleksjonsmodell

Hvordan kan du gå frem for å sikre dine handlinger en etisk vurdering?

Etiske problemstillinger og handlinger av moralsk karakter bør knyttes til visse grunnleggende refleksjoner. Dette kan gjøres på ulike måter. I NOSOs yrkesetiske erklæring har en f. eks. skissert følgende hovedpunkter som utgangspunkt for etisk refleksjon:

- analyse av hvilke verdier som aktualiseres,
- avveining av konkurrerende verdier,
- undersøkelse av rammebetingelser,
- vurdering av handlingsalternativenes motiver,
- vurdering av handlingsalternativenes karakter, og
- en mer helhetlig vurdering av konsekvensene.

Andre måter er systematiserte «sjekklister» som er utarbeidet for bl.a. å sikre at en på forhånd har tenkt gjennom ting. Slike lister kan gjøres svært detaljerte og skreddersys ulike situasjoner. En skal være forsiktig med å la yrkesetikken styres av slike lister, da de neppe vil være uttømmende for de dilemmaer en møter i yrket. En fare er risikoen for at slike kjøregler gjør omsorgsutøveren mindre personlig ansvarlig og engasjert.

Refleksjonsmodell

YER har funnet gode henvisninger til etiske refleksjonsmodeller i boken «Etikk for helse- og sosialarbeidarar» av Einar Aadland, Samlaget 1989. Med tillatelse fra forfatteren gjengis hovedelementene i hans modell, som gir anvisninger på hvordan en kan utvikle en bedre etisk bevissthet.

A. En enkel refleksjonsmodell som kan benyttes når du er i en situasjon med lite tid - det må handles relativt raskt:

1. Før- forståelse

Presiser det etiske dilemmaet så kort og enkelt som mulig

- slik du selv ser det,
- slik klienten/tjenestemottakeren ser det,
- gi en endelig formulering.

Hvilke åpne verdier/normer regulerer handlingen til dilemmaet?

- egne verdier/normer (personlige, faglige, sosiale),
- klienten/tjenestemottakerens verdier/normer,
- verdienighet evt. verdiuenighet/konflikt.

Hvilke skjulte verdier/normer ligger bak?

- egne spontane reaksjoner, følelser og tanker,
- klientens/tjenestemottakerens spontane reaksjoner, følelser og tanker,
- samsvar og/eller konflikter mellom de skjulte verdiene.

II Analyse

Hva er aktuelle handlingsalternativer:

- egne alternativer,
- klientens/tjenestemottakerens alternativer,
- de aktuelle alternativene.

Hva er konsekvensene av de tre mest aktuelle alternativene:

- slik du selv ser det,
- slik klienten/tjenestemottakeren ser det,
- endelig vurdering.

Ranger alternativene ut fra verdihierarkiet;

- din egen rangering, ut fra dine egne verdier,
- klientens/tjenestemottakerens rangering, ut fra hans/hennes verdier,
- endelig prioritering.

III Handling

- Sett det beste handlingsalternativet ut i praksis.
- Evaluer resultatet.

B. En mer detaljert refleksjonsmodell, som kan være til hjelp når du har mer tid til å planlegge.

1 Før-forståelse

Situasjonen:

1. Finn alle etiske konflikter i situasjonen,
2. grader konfliktene og lokaliser hovedkonflikten,
3. presiser hovedkonflikten så klart og tydelig som mulig,
4. hva er klientens/tjenestemottakerens svar på 1 og 3?
5. presiser hovedkonflikten på nytt.

Åpne verdier og normer:

1. Hvilke personlige verdier/normer blir utfordret hos deg?
2. hvilke faglige verdier/normer?
3. hvilke sosiale verdier/normer?
4. hva er klientens/tjenestemottakerens svar på 1 og 3?
5. presiser de aktualiserte verdier/normer på nytt.

Skjulte verdier og normer:

1. Hvilke spontane reaksjoner står du overfor i situasjonen?
2. hvilke holdninger avsløres i disse reaksjonene?
3. hva er klientens/tjenestemottakerens skjulte verdier?
4. etter at du har formulert de skjulte verdiene, vurder om disse er «gode»/konstruktive, eller «dårlige»/destruktive i den videre prosessen.

Kontroll:

1. Se etter om dilemmaet har endret karakter, og reformuler pkt. 5 under situasjonen på nytt om det er nødvendig.

II Analyse**Bakgrunnskunnskap:**

- Hva sier faglitteraturen om lignende dilemma?
- undersøk i vitenskapelig litteratur, i presse etc. om det finnes stoff til dypere forståelse av konflikten. Drøft dilemmaet med kolleger evt. veileder for å få bredere vurderingsgrunnlag innenfor rammen av taushetsplikten.

Etiske teorimodeller:

- pliktetiske konsekvenser; hvilke plikter og regler gjør seg gjeldende (personlig, faglig, sosialt) – hvilke plikt-kollisjoner ligger nedfelt i konflikten?
- sinnelagsetiske konsekvenser; hvorledes vil spontane handlinger ut fra tro, omsorg, kjærlighet se ut i situasjonen?
- konsekvensetiske følger; hvem er impliserte parter i konflikten? – hva er mulige handlingsalternativer, og hva blir trolig følgene av disse? Hvilke konsekvenser er de mest ønskelige?

Handlingsalternativer:

- Hva blir etter denne gjennomgangen ditt syn på aktuelle handlingsalternativer?
- hva er klientens/tjenestemottakerens handlingsalternativer?
- aktuelle alternativer.

Konsekvenser av de aktuelle alternativene:

- etter ditt syn,
- etter klientens/tjenestemottakerens syn,
- samlet vurdering.

Rangering av alternativene etter en vurdering av konsekvensene:

- Vurder hva som er beste alternativ ut fra ditt verdihierarki,
- klientens/tjenestemottakerens vurdering etter sitt verdihierarki,
- endelig prioritering.

Kontroll:

- se etter om dilemmaet har endret seg, med nye momenter, andre forutsetninger, eventuelt formuler på nytt om det er nødvendig.

III Handling**Gjennomføring av handlingsalternativet:**

- Sett opp en handlingsplan for gjennomføring av handlingsalternativet, gjerne i samarbeide med klientent/tjenestemottakeren,
- se etter at planen blir gjennomført, vær på vakt mot passivitet, likegyldighet og unnaluring både hos hjelperen og klienten.

Evaluering**Tenk gjennom og vurder resultatet av hele prosessen:**

- for deg selv like etter avsluttet handling,
- for deg selv etter en tid,
- sammen med klient/tjenestemottaker dersom dette er mulig.

I sin bok kommenterer Einar Aadland modellen og sier bl.a. at en må se på denne som en tredelt prosess. Ikke alle punktene behøver nødvendigvis svares på i forhold til alle dilemmaer en møter. En må velge ut i forhold til den situasjonen en er oppe i. Men det er viktig at rekkefølgen av hovedpunktene følges for at prosessen skal bli riktig (før-forståelse, analyse og handling). Det er viktig å fastholde situasjoner som et forhold mellom tjenestemottaker og hjelper. De etiske avgjørelser må ikke bli ensidige, men nye momenter må stadig innarbeides og konfliktene reformuleres. Det etiske ansvaret ligger hos hjelperen - men tjenestemottakeren må sees på som et fullverdig etisk og ansvarlig individ som har sin side av dilemmaet å handle i forhold til.

Tankevekkere

Verdenserklæringen om menneskerettighetene

Definisjonen av sosialt arbeid

– se også <http://www.ifsw.org>

Bente Erlie: Hvorfor etiske regler?

– Utdrag fra: *Forum for offentlig informasjon (1990): Etikk og offentlig informasjon. Oslo, FOI. (19 s.)*

Syv dilemmaer

I boka *Etikk for helse- og sosialarbeidarar* av Einar Aadland står det beskrevet syv dilemmaer. Disse dilemmaene er:

- Må Victoria i fosterheim?
- Tøm korridorene
- Pengane eller psykosen
- Kan du hjelpe
- Stein må dø?
- Full terapi
- Berre ein liten kopp kaffi?
- Dødskamp og profesjonskamp.

Disse eksemplene kan studiegrupper finne i boka og de kan brukes som illustrasjoner ved gjennomgang av modellen.

Verdenserklæringen om menneskerettighetene

Den 10. desember 1948 vedtok og kunngjorde De Forente Nasjoners tredje Generalforsamling Verdenserklæringen om Menneskerettighetene. Erklæringen ble vedtatt med 48 lands ja-stemmer. Ingen land stemte mot. 8 land avsto.

Umiddelbart etter denne historiske begivenhet henstilte Generalforsamlingen til alle medlemsstater å gjøre Erklæringen kjent. Erklæringens offisielle tekst foreligger på FNs seks offisielle språk: arabisk, engelsk, fransk, kinesisk, russisk og spansk. En lang rekke av FNs medlemsstater har fulgt Generalforsamlingens oppfordring og oversatt Erklæringen til de nasjonale språk. Denne oversettelsen til norsk er utarbeidet i Utenriksdepartementet.

Innledning

Da anerkjennelsen av iboende verdighet og av like og uavhengelige rettigheter for alle medlemmer av menneske-slekten er grunnlaget

for frihet, rettferdighet og fred i verden, da tilsidesettelsen av og forakt for menneskerettighetene har ført til barbariske handlinger som har rystet menneskehetens samvittighet, og da framveksten av en verden hvor menneskene har tale- og trosfrihet og frihet fra frykt og nød, er blitt kunngjort som folkenes høyeste mål, da det er nødvendig at menneskerettighetene blir beskyttet av loven for at menneskene ikke skal tvinges til som siste utvei å gjøre opprør mot tyranni og undertrykkelse, da det er nødvendig å fremme utviklingen av vennskapelige forhold mellom nasjonene, da De Forente Nasjoners folk i Pakten på ny har bekreftet sin tro på grunnleggende menneskerettigheter, på menneskets verdighet og verdi og på like rettigheter for menn og kvinner og har besluttet å arbeide for sosialt framskritt og bedre livsstandard under større frihet, da medlemsstatene har forpliktet seg til i samarbeid med De Forente Nasjoner å sikre at menneskerettighetene og de grunnleggende friheter blir allment respektert og overholdt, da en felles forståelse av disse rettigheter og friheter er av den største betydning for å virkeliggjøre denne forpliktelse, kunngjør GENERALFORSAMLINGEN nå denne Verdenserklæring om menneskerettighetene som et felles mål for alle folk og alle nasjoner, for at hvert individ og hver samfunnsmyndighet, med denne erklæring stadig i tankene, skal søke gjennom undervisning og oppdragelse å fremme respekt for disse rettigheter og friheter, og ved nasjonale og internasjonale tiltak å sikre at de blir allment og effektivt anerkjent og overholdt både blant folkene i medlemsstatene selv og blant folkene i de områder som står under deres overhøyhet.

Artikkel 1.

Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd.

Artikkel 2.

Enhver har krav på alle de rettigheter som er nevnt i denne erklæring, uten forskjell av noen art, f. eks. på grunn av rase, farge, kjønn, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, eiendom, fødsel eller annet forhold.

Det skal heller ikke gjøres noen forskjell på grunn av den politiske, rettslige eller internasjonale stilling som innehas av det land eller det område en person hører til, enten landet er uavhengig, står under tilsyn, er ikke-selvstyrende eller på annen måte har begrenset suverenitet.

Artikkel 3.

Enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet.

Artikkel 4.

Ingen må holdes i slaveri eller trelldom. Slaveri og slavehandel i alle former er forbudt.

Artikkel 5.

Ingen må utsettes for tortur eller grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Artikkel 6.

Ethvert menneske har krav på overalt å bli anerkjent som rettssubjekt.

Artikkel 7.

Alle er like for loven og har uten diskriminering rett til samme beskyttelse av loven. Alle har krav på samme beskyttelse mot diskriminering i strid med denne erklæring og mot enhver oppfordring til slik diskriminering.

Artikkel 8.

Enhver har rett til effektiv hjelp av de kompetente nasjonale domstoler mot handlinger som krenker de grunnleggende rettigheter han er gitt i forfatning eller lov.

Artikkel 9.

Ingen må utsettes for vilkårlig arrest, fengsling eller landsforvisning.

Artikkel 10.

Enhver har krav på under full likestilling å få sin sak rettferdig og offentlig behandlet av en uavhengig og upartisk domstol når hans rettigheter og plikter skal fastsettes, og når en straffeanklage mot ham skal avgjøres.

Artikkel 11.

1. Enhver som er anklaget for en straffbar handling har rett til å bli ansett som uskyldig til det er bevist ved offentlig domstolbehandling, hvor han har hatt alle de garantier som er nødvendig for hans forsvar, at han er skyldig etter loven.
2. Ingen må dømmes for en handling eller uttalelse som i henhold til nasjonal lov eller folkeretten ikke var straffbar på den tid da den ble begått. Heller ikke skal det kunne idømmes strengere straff enn den som det var hjemmel for på den tid da den straffbare handling ble begått.

Artikkel 12.

Ingen må utsettes for vilkårlig innblanding i privatliv, familie, hjem og korrespondanse, eller for angrep på ære og anseelse. Enhver har rett til lovens beskyttelse mot slik innblanding eller slike angrep.

Artikkel 13.

1. Enhver har rett til å bevege seg fritt og til fritt å velge oppholdssted innenfor en stats grenser.
2. Enhver har rett til å forlate et hvilket som helst land innbefattet sitt eget og til å vende tilbake til sitt land.

Artikkel 14.

1. Enhver har rett til i andre land å søke og ta imot asyl mot forfølgelse.
2. Denne rett kan ikke påberopes ved rettsforfølgelse som har reelt grunnlag i upolitiske forbrytelser eller handlinger som strider mot De Forente Nasjoners formål og prinsipper.

Artikkel 15.

1. Enhver har rett til et statsborgerskap.
2. Ingen skal vilkårlig berøves sitt statsborgerskap eller nektes retten til å forandre det.

Artikkel 16.

1. Voksne menn og kvinner har rett til å gifte seg og stifte familie uten noen begrensning som skyldes rase, nasjonalitet eller religion.
De har krav på like rettigheter ved inngåelse av ekteskapet, under ekteskapet og ved dets oppløsning.
2. Ekteskap må bare inngås etter fritt og fullt samtykke av de vordende ektefeller.
3. Familien er den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet og har krav på samfunnets og statens beskyttelse.

Artikkel 17.

1. Enhver har rett til å eie eiendom, alene eller sammen med andre.
2. Ingen må vilkårlig fratras sin eiendom.

Artikkel 18.

Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet. Denne rett omfatter frihet til å skifte religion eller tro, og frihet til enten alene eller sammen med andre, og offentlig eller privat, å gi uttrykk for sin religion eller tro gjennom undervisning, utøvelse, tilbedelse og ritualer.

Artikkel 19.

Enhver har rett til menings- og ytringsfrihet. Denne rett omfatter frihet til å hevde meninger uten innblanding og til å søke, motta og meddele opplysninger og ideer gjennom ethvert meddelelsesmiddel og uten hensyn til landegrensler.

Artikkel 20.

1. Enhver har rett til fritt å delta i fredelige møter og organisasjoner.
2. Ingen må tvinges til å tilhøre en organisasjon.

Artikkel 21.

1. Enhver har rett til å ta del i sitt lands styre, direkte eller gjennom fritt valgte representanter.
2. Enhver har rett til lik adgang til offentlig tjeneste i sitt land.
3. Folkets vilje skal være grunnlaget for offentlig myndighet. Denne vilje skal komme til uttrykk gjennom periodiske og reelle valg med allmenn og lik stemmerett og med hemmelig avstemning eller likeverdig fri stemmemåte.

Artikkel 22.

Enhver har som medlem av samfunnet rett til sosial trygghet og har krav på at de økonomiske, sosiale og kulturelle goder som er uunnværlige for hans verdighet og den frie utvikling av hans personlighet, blir skaffet til veie gjennom nasjonale tiltak og internasjonalt samarbeid i samsvar med hver enkelt stats organisasjon og ressurser.

Artikkel 23.

1. Enhver har rett til arbeid, til fritt valg av yrke, til rettferdige og gode arbeidsforhold og til beskyttelse mot arbeidsløshet.
2. Enhver har uten diskriminering rett til lik betaling for likt arbeid.
3. Enhver som arbeider har rett til en rettferdig og god betaling som sikrer hans familie og ham selv en menneskeverdig tilværelse, og som om nødvendig blir utfylt ved annen sosial beskyttelse.
4. Enhver har rett til å danne og gå inn i fagforeninger for å beskytte sine interesser.

Artikkel 24.

Enhver har rett til hvile og fritid, herunder rimelig begrensning av arbeidstiden og regelmessige ferier med lønn.

Artikkel 25.

1. Enhver har rett til en levestandard som er tilstrekkelig for hans

og hans families helse og velvære, og som omfatter mat, klær, bolig og helseomsorg og nødvendige sosiale ytelser, og rett til trygghet i tilfelle av arbeidsløshet, sykdom, arbeidsuførhet, enkestand, alderdom eller annen mangel på eksistensmuligheter som skyldes forhold han ikke er herre over.

2. Mødre og barn har rett til spesiell omsorg og hjelp. Alle barn skal ha samme sosiale beskyttelse enten de er født i eller utenfor ekteskap.

Artikkel 26.

1. Enhver har rett til undervisning. Undervisningen skal være gratis, i det minste på de elementære og grunnleggende trinn. Elementær-undervisning skal være obligatorisk. Alle skal ha adgang til yrkesopplæring, og det skal være lik adgang for alle til høyere undervisning på grunnlag av kvalifikasjoner.
2. Undervisningen skal ta sikte på å utvikle den menneskelige personlighet og styrke respekten for menneskerettighetene og de grunnleggende friheter. Den skal fremme forståelse, toleranse og vennskap mellom alle nasjoner og rasegrupper eller religiøse grupper og skal støtte De Forente Nasjoners arbeid for å opprettholde fred.
3. Foreldre har fortrinnsrett til å bestemme hva slags undervisning deres barn skal få.

Artikkel 27.

1. Enhver har rett til fritt å delta i samfunnets kulturelle liv, til å nyte kunst og til å få del i den vitenskapelige fremgang og dens goder.
2. Enhver har rett til beskyttelse av de åndelige og materielle interesser som er et resultat av ethvert vitenskapelig, litterært eller kunstnerisk verk som han har skapt.

Artikkel 28.

Enhver har krav på en sosial og internasjonal orden som fullt ut kan virkeliggjøre de rettigheter og friheter som er nevnt i denne erklæring.

Artikkel 29.

1. Enhver har plikter overfor samfunnet som alene gjør den frie og fulle utvikling av hans personlighet mulig.
2. Under utøvelsen av sine rettigheter og friheter skal enhver bare være undergitt slike begrensninger som er fastsatt i lov utelukkende i formål å sikre den nødvendige anerkjennelse av og respekt for andres rettigheter og friheter, og de krav som moralen, den offentlige orden og den alminnelige velferd i et demokratisk samfunn med rette stiller.

3. Disse rettigheter og friheter må ikke i noe tilfelle utøves i strid med De Forente Nasjoners formål og prinsipper.

Artikkel 30.

Intet i denne erklæring skal tolkes slik at det gir noen stat, gruppe eller person rett til å ta del i noen virksomhet eller foreta noen handling som tar sikte på å ødelegge noen av de rettigheter og friheter som er nevnt i Erklæringen.

IFSW-Definisjon av sosialt arbeid

«Sosialarbeiderprofesjonen arbeider for sosial endring, problemløsning i forhold mellom mennesker samt myndiggjøring og frigjøring av mennesker for å forbedre deres velferd. Sosialt arbeid benytter seg av teorier om menneskelig atferd og sosiale systemer for å intervenere på de punkter hvor mennesker samhandler med sine miljøer. Menneskerettighetsprinsipper og prinsipper om sosial rettferdighet er fundamentale i sosialt arbeid.

Kommentar

Sosialt arbeid i sine ulike former forholder seg til de mangeartede og komplekse utvekslinger mellom mennesker og deres miljøer. Hensikten er å hjelpe mennesker til å utvikle sitt fulle potensiale, berike deres liv, og forhindre dysfunksjon. Profesjonelt sosialt arbeid fokuserer på problemløsning og endring. Sosialarbeidere som sådan er endringsagenter i samfunnet og i livene til individer, familier og de samfunn de betjener. Sosialt arbeid er et innbyrdes sammenbundet system av verdier, teori og praksis.

Verdier

Sosialt arbeid har vokst fram av humanitære og demokratiske idealer, og dets verdier er basert på respekt for alle menneskers likeverd, verdi og verdighet. Siden det oppstod for over hundre år siden har sosialt arbeid fokusert på å møte menneskers behov og utvikle menneskelig potensiale. Menneskerettigheter og sosial rettferdighet tjener som motivasjon og begrunnelse for handling i sosialt arbeid. I solidaritet med alle som er underprivilegerte søker profesjonen å redusere fattigdom og frigjøre sårbare og undertrykte mennesker for å fremme sosial inkludering. Sosialt arbeids verdier er nedlagt i profesjonens nasjonale og internasjonale etiske regler.

Teori

Sosialt arbeid baserer sin metodologi på systematisk og empiri-basert kunnskap hentet fra forskning og praksisevaluering, og inkluderer lokal og overlevert kunnskap som er spesifikk for sin kontekst. Det erkjenner kompleksiteten i samhandling mellom mennesker og deres miljø, og menneskers evne til både å bli berørt av og til å endre de mange påvirkninger de utsettes for, inklusive bio-psykologiske faktorer. Sosialarbeiderprofesjonen benytter seg av teorier om menneskelig utvikling og atferd samt sosiale systemer for å analysere komplekse situasjoner og for å muliggjøre individuelle endringer, endringer i organisering, sosiale og kulturelle endringer.

Praksis

Sosialt arbeid forholder seg til de barrierer og den urettferdighet som eksisterer i samfunnet. Det reagerer på kriser og nødssituasjoner så vel som hverdagslige personlige og sosiale problemer. Sosialt arbeid benytter seg av en rekke ferdigheter, teknikker og aktiviteter i samsvar med dets helhetlige fokus på personer og deres miljø. Intervensjoner i sosialt arbeid strekker seg fra hovedsakelig personorienterte psykososiale prosesser til deltaking i sosial politikk, planlegging og utvikling. Dette omfatter rådgivning, klinisk sosialt arbeid, arbeid med grupper, sosialpedagogisk arbeid, familiebehandling og terapi så vel som anstrengelser for å hjelpe mennesker til å oppnå tjenester eller ressurser i lokalsamfunnet. Intervensjoner omfatter også administrasjon, samfunnsorganisering og deltaking i sosiale og politiske aksjoner for å påvirke sosialpolitikk og økonomisk utvikling. Det helhetlige fokus i sosialt arbeid er universelt, men prioriteringene i sosialt arbeids praksis vil variere fra land til land og fra gang til gang avhengig av de kulturelle, historiske og sosio-økonomiske vilkår.»

Hvorfor etiske regler?

Erlien, Bente

Etikk og offentlig kommunikasjon

Pensumtjeneste AS 1998.

3. Hvorfor etiske regler?

«Du skal ikke lyve» er en enkel moralsk regel som alle kan være enige om. Men når sant skal sies, hvilken del av sannheten redigerer vi bort, på hvilket tidspunkt går vi ut med vårt sanne budskap, og gjennom hvilke kanaler? Sørger vi for at alle som har krav på informasjonen oppfatter budskapet? Informasjonsarbeidere møter mange motstridende krav og forventninger fra publikum, presse

og egen arbeidsgiver. Etske retningslinjer gir ikke svar i alle konfliktsituasjoner, men etisk bevissthet gjør det lettere å velge handlemåte.

Hva er etikk?

Moral og etikk er relativt, avhengig av tid, sted, kultur og miljø. En handlemåte kan oppfattes som uetisk eller umoralsk i én sosial sammenheng, men den er akseptert i andre miljøer. Noen synes det er OK å snyte på skatten, jobbe svart eller bo sammen uten å være gift, andre synes det er uakseptabelt. For 100 år siden var det helt andre moralske normer i samfunnet enn i dag.

Yrkesetikk

Mange yrkesgrupper har utviklet en egen etikk, for eksempel jurister, sosionomer, helsepersonell eller reklamebransjen. Journalistene har sin Vær Varsom-plakat, Informasjonsforeningen har en yrkeskodeks og Bibliotekforeningen har etiske regler for bibliotekansatte. Enkelte bedrifter har også utarbeidet regler for etisk korrekt og god foretningsskikk som de forventer at alle ansatte skal følge, for eksempel IBM med sine internasjonale «Business Conduct Guidelines». I noen tilfeller kommer yrkesetiske regler som et svar på en rekke konflikter mellom yrkesutøverne og kundene om kvaliteten på arbeidet. I andre tilfeller som et ledd i å heve fagets status generelt.

Ulike yrkesgruppers etiske normer kan komme på kollisjonskurs, og vi som arbeider med offentlig informasjon kan komme i klemme mellom andre grupper.

«Det kan oppstå konflikter mellom den enkeltes personlige etikk og for eksempel den bedriftsetikk eller yrkesetikk som gjelder for vedkommende. Bedriftens etiske krav om hemmeligholdelse av dens virksomhet kan for eksempel kollidere med den ansattes personlige etiske vurdering av virksomheten som så etisk forkastelig at samfunnet bør få innsyn i den. Dette kan for eksempel gjelde smertefulle forsøk på dyr i kosmetikkindustrien og den farmasøytiske industris utprøving av medikamenter på ressursvake mennesker»

Kai Dramer (og Jon Bing) i boka «Etikk i næringslivet»

Personlig valg

Regler kan ikke løse moralske problemer, men etisk analyse kan skape ansvarsfulle mennesker.

Det er alltid et personlig valg man gjør i konfliktsituasjoner, men din beslutning påvirkes av regler, hvilken frihet du har til å ta egne beslutninger og hva omgivelsene dine venter av deg. Selv om det finnes moralske normer i samfunnet generelt og etiske retningslinjer for ditt spesielle yrke, må du selv ta avgjørelsen om

hvordan du skal opptre. Personlig moral handler om selvaktelse og selvrespekt: Kan jeg gå hjem og fortelle mine barn hva jeg har gjort i dag?

Det finnes en aktiv etikk og en passiv etikk, du kan gjøre noe godt og positivt eller du kan unngå å gjøre noe galt.

Hvorfor etiske regler?

Det kan være mange fordeler med skriftlige yrkesetiske retningslinjer framfor uskrevne lover. I boka «Byråkratiets etikk», nevnes blant annet:

- alle reglene samlet på ett sted
- informasjon til alle berørte om hva som gjelder
- et ideal å strebe mot
- en slags protokoll på profesjonell enighet
- et utgangspunkt for diskusjon om fagets innhold til omgivelsene
- reglene skaper større våkenhet om etiske problemer
- det blir lettere for den enkelte å velge riktig handlemåte
- en kjent etikk øker befolkningens tillit til det offentlige
- publikum og klienter kan stille byråkraten til ansvar når det foreligger skriftlige yrkesetiske regler.

Hvorfor ikke?

På den andre siden kan det være vanskelig å lage meningsfylte regler som både er konkrete og presise, men samtidig generelle nok til å dekke alle tenkelige konfliktsituasjoner. Det kan lett bli en rekke selvfølgeligheter. Etske retningslinjer har ingen funksjon hvis de bare blir et sett paragrafer gjemt i en skuff. De har ingen hensikt hvis de ikke fører til en levende etikkdebatt. Er det forresten vi som trenger reglene for å beskytte vår egen profesjon, eller er det av hensyn til allmennheten at vi skal ha etiske retningslinjer?

Hva skal stå i reglene?

FOIs etiske retningslinjer er utformet med tanke på alle FOIs medlemmer, det vi si en rekke forskjellige roller innen offentlig informasjon. Det er noen avsnitt for meg, noen for deg, enten du er informasjonssjef, departementsråd, opplysningssekretær, saksbehandler, konsulent eller har annet yrkestittel. Summen viser en etisk plattform for all offentlig informasjon.

Er reglene blitt for omfattende? FOIs danske søsterorganisasjon har også debattert etikk og etiske regler. I deres medlemsblad skriver en dansk informasjonsarbeider: – Ta utgangspunkt i spenningsfeltet mellom sant/usant og lovlig/ulovlig, ikke putt alle mulige problemer oppi «etikk-hatten».

Men etikk og faglig standard hører nøye sammen. Etikk hand-

ler ikke bare om «du skal ikke lyve», det er en faglig standard for all offentlig informasjon. Vi som skal levere informasjon er totalt avhengig av tillit og troverdighet i våre omgivelser. Tilliten skaper vi selv, gjennom hver enkelt handling vi foretar oss. Mye er opp til oss selv – hva vi *gjør* og hva vi *ikke gjør*, hva vi *sier* og hva vi *ikke sier*.

Aker rystet over Dagbladoppslag

Unni Sunnanå,
Aftenposten Morgen 04.04.1993

Aftenposten

Aker sykehus ber Den norske lægeforenings råd for legeetikk og Pressens Faglige Utvalg vurdere reportasjen om sult blant de eldre som Dagbladet bragte onsdag.

Administrerende direktør Petter Faye-Lund ved Aker sykehus sier til Aftenposten at ledelsen ved sykehuset er sjokkert over den form reportasjen hadde: – Avisen har bragt bilder og opplysninger om syke, eldre mennesker på en svært nedverdiggende måte.

Selv om han mener det er et viktig problem avisen ønsker å kaste lys over, reagerer Faye-Lund meget sterkt på måten pasienter er blitt brukt på og at en av sykehusets leger har gitt personopplysninger til pressen.

I reportasjen tok Dagbladet for seg problemet med underernæring av eldre og bragte samtidig helsides farvebilder av avmagrede og syke mennesker, enkelte bilder er nesten tolv år gamle.

Det er overlege Thomas Bøhmer ved Aker sykehus som har samarbeidet med avisen om den omstridte reportasjen.

– Jeg har arbeidet med dette feltet i mer enn ti år, og vet at dette er et betydelig problem, sier Bøhmer.

– Jeg innser imidlertid at virkemidlene er sterke, og i et brev til Dagbladet har jeg bedt om å få slippe til med en beklagelse for mitt delansvar i at reportasjen ble som den gjorde.

Overlegen innrømmer at kritikken har vært til dels hard, men står fast ved at det er nødvendig å se virkeligheten i øynene.

Også byråd for helsesaker i Oslo, Gro Balas, er forferdet over oppslagene og hvordan eldre, syke mennesker er blitt fremstilt i reportasjen. – Jeg garanterer at dette skal aldri skje igjen i Oslo, sier hun. – Både pasienter og pårørende skal og må føle seg sikre på at de ikke risikerer å bli brukt på en slik måte. Gro Balas reagerer på artikkelen av flere grunner. – Her foreligger det helt klart et

brudd på legens taushetsplikt, og jeg er veldig glad for at ledelsen ved Aker sykehus selv tar affære i denne saken. Jeg avventer derfor sykehusets reaksjon før jeg selv foretar meg noe, sier Balas.

I pressens egne organer arbeider man også med denne saken, og generalsekretær Gunnar Gran i Norsk Presseforbund sier han ble skrekklagen da han så oppslaget. – Jeg reagerte kanskje først og fremst over at en lege har kunnet utlevere bilder av en pasient på denne måten, sier Gran.

– Dagbladet har alltid satt ting på dagsorden, og vi vinkler det slik at det skal gjøre inntrykk på opinionen og på politikerne, sier sjefsredaktør Bjørn Simensen. – Underernæring blant eldre er et betydelig problem, og vi ønsker å påpeke at noen har et rettslig ansvar for å forhindre at slikt skjer.

Simensen understreker at han har fått skriftlig tillatelse av overlege Thomas Bøhmer til å bruke bildene og at den eldre mannen som framstår i reportasjen, har gitt samtykke både til intervju og foto.

– Dagbladet har fått mange reaksjoner etter reportasjen, og de går i begge retninger, sier Simensen. – Enkelte kaller det riktignok sosialpornografi, mens andre gir oss kreditt for at har kastet lys over saken.

Aker rystet over Dagbladoppslag

Aker sykehus ber Den norske lægeforenings råd for legeetikk og Pressens Faglige Utvalg vurdere reportasjen om sult blant de eldre som Dagbladet bragte onsdag.

UNNI SUNNANÅ
Administrerende direktør Petter Faye-Lund ved Aker sykehus sier til Aftenposten at ledelsen ved sykehuset er sjokkert over den form reportasjen hadde: – Avisen har bragt bilder og opplysninger om syke, eldre mennesker på en svært nedverdiggende måte. Selv om han mener det er et viktig problem avisen ønsker å kaste lys over, reagerer Faye-Lund meget sterkt på måten pasienter er blitt brukt på og at en av sykehusets leger har gitt personopplysninger til pressen.

I reportasjen tok Dagbladet for seg problemet med underernæring av eldre og bragte samtidig helsides farvebilder av avmagrede og syke mennesker, enkelte bilder er dessuten nesten tolv år gamle.

Det er overlege Thomas Bøhmer ved Aker sykehus som har samarbeidet med avisen om den omstridte reportasjen.

– Jeg har arbeidet med dette feltet i mer enn ti år, og vet at dette er et betydelig problem, sier Bøhmer. – Jeg innser imidlertid at virkemidlene er sterke, og i et brev til Dagbladet har jeg bedt om å få slippe til med en beklagelse for mitt delansvar i at reportasjen ble som den gjorde.

Overlegen innrømmer at kritikken har vært til dels hard, men står fast ved at det er nødvendig å se virkeligheten i øynene.

Også byråd for helsesaker i Oslo, Gro Balas, er forferdet over oppslagene og hvordan eldre, syke mennesker er blitt fremstilt i reportasjen. – Jeg garanterer at dette skal aldri skje igjen i Oslo, sier hun. – Både pasienter og pårørende skal og må føle seg sikre på at de ikke risikerer å bli brukt på en slik måte.

Gro Balas reagerer på artikkelen av flere grunner. – Her foreligger det helt klart et brudd på legens taushetsplikt, og jeg er veldig glad for at ledelsen ved Aker sykehus selv tar affære i denne saken. Jeg avventer derfor sykehusets reaksjon før jeg selv foretar meg noe, sier Balas.

I pressens egne organer arbeider man også med saken, og generalsekretær Gunnar Gran i Norsk Presseforbund sier han ble skrekklagen da han så oppslaget. – Jeg reagerte kanskje først og fremst over at en lege har kunnet utlevere bilder av en pasient på denne måten, sier Gran.

– Dagbladet har alltid satt ting på dagsorden, og vi vinkler det slik at det skal gjøre inntrykk på opinionen og på politikerne, sier sjefsredaktør Bjørn Simensen. – Underernæring blant eldre er et betydelig problem, og vi ønsker å påpeke at noen har et rettslig ansvar for å forhindre at slikt skjer.

Simensen understreker at han har fått skriftlig tillatelse av overlege Thomas Bøhmer til å bruke bildene og at den eldre mannen som framstår i

Til ettertanke og diskusjon:

Er det etisk forsvarlig å publisere bilder av avmagrede gamle mennesker for å skape oppmerksomhet om sviktende eldreomsorg? Debatten oppsto etter Dagbladets førsteoppslag om eldreomsorg i april 1993. Ledelsen ved sykehuset reagerte på de sterke virkemidlene og vil ha reportasjen prøvet både i Pressens Faglige Utvalg og Den norske lægeforenings råd for lege-etikk. Men saken reiser også en rekke informasjonsetiske spørsmål. Har legen som gir fra seg informasjon eller bilder ansvar for hvordan de blir brukt? Hvordan var utspillet fra legen klarert internt i forhold til ledelsen ved sykehuset – gikk legens etikk i dette tilfellet på tvers av ledelsens etikk? Kan man tillate seg å bryte noen etiske prinsipper, som å vise bilder av nakne utsultede mennesker, fordi det er et enda viktigere etisk prinsipp å skape oppmerksomhet om forholdene i eldreomsorgen? Vil i tilfelle et sjokkerende avisoppslag være riktig virkemiddel for å oppnå den ønskende effekten?

Etisk råd

Journalistens Vær Varsom-plakat følges opp av Pressens Faglige utvalg, som behandler klagesaker og vurderer om det har skjedd brudd på de etiske reglene.

I Mediemeldingen har Kulturdepartementet vurdert om PFU er et godt nok apparat til å håndtere de presse-etiske reglene. Svakheten er at PFU oppnevnes av pressen selv, slik at det blir «bukken som passer på havresekken», og at det ikke finnes sterke nok sanksjoner mot grove overtramp. Alternativer som drøftes er et offentlig oppnevnt presseombud eller offentlig klagenemnd.

FOI har ikke noe etisk råd for å veilede og kontrollere om etikken blir fulgt. Våre etiske retningslinjer er på mange måter en utdypning av lovverket, og det finnes allerede kontrollinstanser som overvåker offentlig virksomhet, bl.a. sivilombudsmannen som skal beskytte publikum mot brudd på bestemmelsene i bl.a. offentlighetsloven og forvaltningsloven. Vi er med andre ord allerede underlagt offentlig kontroll.

Hvis et medlem av den svenske informasjonsforeningen bryter de vedtatte yrkesnormer og etiske regler der, kan han eller hun ekskluderes fra foreningen etter først å ha fått en advarsel.

Tillegglitteratur/henvisninger:

Det anbefales at gruppen velger en etisk grunnbok som alle leser. Vi foreslår Botnen Eide og Skorstad sin bok som et godt utgangspunkt. For øvrig står det i boka til Aadland flere eksempler som kan være nyttige for å forstå den etiske refleksjonsmodellen.

Blennerger, Erik (2005) *Etikk i sosialpolitikk og sosialt arbeid*. Studentlitteratur

Botnen Eide, S og Skorstad, B: (2005) *Etikk – utfordring til ettertanke i sosialt arbeid*. Gyldendal akademiske

Levin, Irene (2004) *Hva er sosialt arbeid?* Universitetsforlaget

Nyeng, F. (1999) *Etiske teorier – en systematisk framstilling av syv etiske teoriretninger*. Fagbokforlaget

Aadland, Einar (1998) *Etikk for helse- og sosialarbeidarar*. Samlaget (3. utgåve)

Etiske retningslinjer for statsforvaltningen. Se: <http://odin.dep.no/filarkiv/263222/P-0926.pdf>

2. Verdier som forplikter

Helse- og sosialfaglig arbeid er verdibasert. Dette gjenspiler seg både i den internasjonale definisjonen av sosialt arbeid og i de nasjonale og internasjonale yrkesetiske dokumentene. I kommentarene til definisjonen av sosialt arbeid til IFSW og IASSW heter det:

«Sosialt arbeid vokste ut av humanitære og demokratiske idealer, og sosialt arbeids verdier er basert på respekt for alle menneskers likhet, likeverd og verdighet. Siden starten for over hundre år siden har sosialt arbeids praksis hatt fokus mot å møte menneskelige behov og utvikle menneskers potensial. Menneskerettigheter og sosial rettferdighet danner et utgangspunkt som motivasjon og begrunnelse for sosialt arbeid. I solidaritet med vanskeligstilte i samfunnet søker profesjonen å redusere fattigdom og frigjøre sårbare og undertrykte mennesker med det mål å fremme sosial inkludering. Sosialt arbeids verdier er basert på profesjonens nasjonale og internasjonale etiske regler».

To utsagn til diskusjon:

- Hvis en sosialarbeider trenger etiske retningslinjer skulle han/hun ikke vært sosialarbeider
- Det er så stor forskjell på hvordan sosialarbeidere behandler et problem at det kan se ut som om de mangler et felles etisk utgangspunkt.

Drøft disse to utsagnene.

Spørsmål til diskusjon?

1. Hva mener dere er de sentrale felles verdiene for sosialarbeidere og sosialpedagoger internasjonalt?
2. Trenger vi et felles internasjonalt verdigrunnlag for helse- og sosialarbeidere?
3. Trenger vi et felles verdigrunnlag for helse- og sosialarbeidere i Norge – hva bør i så fall dette bestå i?
4. Hvordan skal en forholde seg i møte med verdier i andre kulturer som en reagerer på - det kan for eksempel være verdier som ligger bak former for barneoppdragelse eller det kan være verdier som ligger bak handlinger, som kjønnslemlestelse, tvangsekteskap og lignende?
5. Er det mulig å bli trygg på eget ståsted - og samtidig bli bevisst egne fordommer og følelsesmessige reaksjoner?

Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument: Internasjonale grunnlagsdokumenter¹

FNs menneskerettighetserklæring slår fast at «alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter». Respekten for menneskets verd og rettigheter slik det kommer fram i menneskerettighetserklæringen er utgangspunkt for etableringen av felles etiske verdier. FN og andre internasjonale organisasjoner har senere vedtatt en rekke forpliktende dokumenter som er av betydning for utforming av etikk for barnevernpedagoger, sosionomer, velferdsarbeidere og vernepleiere:

- FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter
- FNs konvensjon om kulturelle, sosiale og økonomiske rettigheter
- FNs konvensjon om barns rettigheter
- FNs konvensjon om å avskaffe diskriminering av kvinner
- FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for rasediskriminering
- Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen
- ILO konvensjonen om urfolksrettigheter
- FNs standardregler for like muligheter for funksjonshemmede
- FNs erklæring om funksjonshemmedes rettigheter
- FNs erklæring om psykisk utviklingshemmedes rettigheter (Jerusalem-erklæringen).

Følgende prinsipper er fastlagt i FOs etiske grunnlagsdokument og danner et felles yrkesetisk utgangspunkt for barnevernpedagoger, sosionomer, velferdsarbeidere og vernepleiere:

Menneskelivets ukrenkelighet

Alle mennesker har en ukrenkelig verdi. Fellesskapet har et ansvar for å legge til rette for liv og helse for hvert enkelt menneske og å bekjempe bruk av vold og tvang. Barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere forsvare menneskers fysiske og psykiske integritet.

Respekt for enkeltindividet

Respekt for enkeltindividets frihet, selvbestemmelse og livsverdier er grunnleggende i helse- og sosialfaglig arbeid. Gjennom brukermedvirkning skal barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere bidra til å styrke den enkeltes mulighet for mestring og kontroll over eget liv.

¹Disse dokumentene finnes enten på FNs hjemmeside <http://www.un.org> eller på ILOs hjemmeside <http://www.ilo.org>

Helhetssyn på mennesker

Helse- og sosialfaglig arbeid legger til grunn et helhetlig syn på mennesket, og på hvordan individ og samfunn påvirker hverandre. Yrkesutøveren skal bidra til at ulike deler av hjelpeapparatet samarbeider om å gi brukeren/klienten et helhetlig hjelpetilbud.

Likeverd og ikke-diskriminering

Alle mennesker er likeverdige og har krav på et verdig liv. Diskriminering på grunnlag av nasjonalitet, hudfarge, språk, kultur, klasse, kjønn, seksuell legning, alder, funksjonshemming, religiøs tro eller politiske oppfatninger er ikke akseptabelt og må bekjempes.

Tillit, åpenhet, redelighet, omsorg og nestekjærlighet

Disse menneskelige verdiene ligger til grunn for etablering av en etisk og faglig basert relasjon mellom brukeren/klienten og yrkesutøveren.

Konfidensialitet og taushetsplikt

Ivaretagelse av konfidensialitet er en nødvendig del av respekten for individets integritet. Taushetsplikten er grunnlaget for tillit mellom yrkesutøveren og brukeren/klienten. Dersom det skal gjøres unntak fra taushetsplikten må dette kunne begrunnes med at andre etiske hensyn veier tyngre.

Varslingsansvar

Barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere blir gjennom sitt arbeid kjent med en rekke forhold som skaper problemer for enkeltmennesker eller grupper og har et moralsk ansvar for å gjøre disse forholdene kjent. Yrkesutøveren skal bidra til at forhold som rammer utsatte grupper eller individer, får samfunnsmessig oppmerksomhet.

Rettferdighet

En rettferdig fordeling av samfunnets ressurser er et viktig mål og en grunnleggende etisk utfordring i helse- og sosialfaglig arbeid. Yrkesutøveren har et særskilt ansvar for å arbeide for rettigheter og gode kår for utsatte grupper i samfunnet.

Solidaritet

Ut fra en erkjennelse av at mennesker er avhengig av hverandre skal barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere fremme solidaritet mellom individer, grupper og klasser og arbeide for et inkluderende samfunn.

Likhet for loven

Brukernes rettigheter skal ivaretas i all yrkesutøvelse. Ivaretagelse av rettssikkerheten er en særlig utfordring der den enkelte yrkesutøvers skjønn er bestemmende for hva som gis av ytelser og tjenester.

Individuelt ansvar

Barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere er forpliktet til å holde et høyt faglig nivå. Dette gjelder faglig kunnskap, etisk refleksjon og kvaliteten i det konkrete, daglige arbeidet. Den enkelte yrkesutøver er ansvarlig for egne handlinger. Selv om en handling er pålagt av overordnet myndighet, er det den enkelte yrkesutøver som handler, gjør de etiske vurderingene og som står inne for konsekvensene av disse.

Internasjonal etikk i helse- og sosialfaglig arbeid

I tillegg til FOs etiske grunnlagsdokument er FOs yrkesetiske arbeid også basert på et annet hoveddokument; Den internasjonale sosialarbeiderføderasjonens (IFSWs) etikkdokument. International Federation of Social Workers (IFSW) sammen med International Association of Schools of Social Work (IASSW) vedtok i 2004 dokumentet «Etikk i sosialt arbeid – prinsipperklæring» («Ethics in Social Work, Statements of Principles»). Dokumentet fastslår profesjonens verdigrunnlag, samt en kort internasjonal kodeks. En del av dette dokumentet er gjengitt under. Dokumentet som helhet finnes på <http://ifsw.org>.

Verdigrunnlaget i det internasjonale yrkesetiske dokumentet

Menneskerettigheter og menneskeverd

Sosialt arbeid er basert på alle menneskers nedarvede verdi og verdighet, og de rettighetene som følger av dette. Sosialarbeidere bør vedlikeholde og forsvare hver enkeltpersons fysiske, psykologiske, følelsesmessige og åndelige integritet og velvære. Dette betyr:

1. Respekt for retten til selvbestemmelse – sosialarbeidere bør respektere og fremme folks rett til å gjøre egne valg og avgjørelser, uavhengig av deres verdi- og livsvalg, forutsatt at dette ikke truer andres rettigheter og legitime interesser
2. Fremme rettigheten til deltakelse – sosialarbeidere bør fremme full involvering og deltakelse fra dem som bruker deres tjenester

slik at det gjør dem i stand til å bli myndiggjort i forhold til alle sider ved vedtak og handlinger som har innflytelse på deres liv.

- Behandle hver person som en hel person – sosialarbeidere bør bry seg om hele personen, det gjelder innen familien, nærmiljøet, samfunnet og naturgitte omgivelser; og de bør prøve å gjenkjenne alle sider ved en persons liv
- Identifisere og utvikle styrker – sosialarbeidere bør fokusere på det enkelte individs, gruppes og nærmiljøets styrker og dermed fremme myndiggjøring av dem.

Sosial rettferdighet

Sosialarbeidere har et ansvar for å fremme sosial rettferdighet, i relasjon til samfunnet generelt og i forhold til folk de jobber med. Dette betyr:

- Utfordre negativ diskriminering – sosialarbeidere har et ansvar for å utfordre negativ diskriminering basert på karakteristikk som evner, alder, kultur, kjønn, ekteskapelig status, sosioøkonomisk status, politiske meninger, hudfarge eller andre fysiske karakteristika, seksuell orientering, eller åndelig og religiøs tro.
- Anerkjenne mangfold – sosialarbeidere bør anerkjenne og respektere etnisk og kulturelt mangfold i de samfunnene de praktiserer, og ta i betraktning forskjeller mellom individer, familier, grupper og nærmiljø.
- Rettferdig fordeling av ressurser – sosialarbeidere bør sikre at ressurser til deres disposisjon blir fordelt rimelig, i forhold til behov.
- Utfordre urettferdig politikk og praksis – sosialarbeidere har en plikt til synliggjøre – overfor arbeidsgiverne sine, politikktutformere, politikere, og den generelle offentligheten – situasjoner der folk lever i fattigdom, der det er manglende ressurser eller der fordelingen av ressursene, politikk og praksis er undertrykkende, urimelige eller skadelige.
- Arbeide i solidaritet – sosialarbeidere har en forpliktelse til å utfordre sosiale forhold som bidrar til sosial utstøting, stigmatisering eller undertrykking, og å arbeide for et inkluderende samfunn.

Tankevekker

Hva er en verdi?

- Av Kari Opdahl, *Embla* nr. 5/1999

De spørsmålene jeg har valgt å ta opp for å prøve å finne ut bitte litt av hva en verdi er, er følgende: Hvilken type eksistens har verdier? Hvilken funksjon har verdier? Hva tjener verdiene til? Er verdier entydige eller har de en iboende dobbelthet?

Hvilken type eksistens har verdier?

Sorterer vi alt vi kaller verdier i to hauger, vil vi oppdage bare én haug, nemlig den som består av ting. Den andre haugen er usynlig. Undersøker vi så ting-haugen nøyere, så ser vi heller ingen verdi her. Hvordan kan det da ha seg at jeg først sorterer verdiene og etterpå ikke ser annet enn ting? Forklaringen ligger muligens i at ting ikke har noen verdi-i-seg-selv, men det er jeg som tillegger tingene en bestemt egenskap; nemlig å være, eller ha, verdi. Verdier må være av mental karakter og som sådan være en relasjon mellom verden og meg. Det er nærliggende å sammenligne verdier med ESTETIKEREN som Kierkegaard /1/ beskriver: «Han tilhørte ikke Virkeligheten, og dog havde han meget med den at gjøre». Jeg forstår godt at Uppsala-filosofene havnet i Verdi-nihilismen /2/ (nekte for at verdier eksisterer); ved å betrakte verdier i klasse med nisser, skrømt og troll slipper de unna slike brysomme spørsmål som her er stilt. Men at verdiene ikke er synlige, impliserer ikke at de ikke eksisterer. Gravitasjonskraften, kjærligheten og familiefølelsen er heller ikke synlige, men jeg antar at vi nok fikk merke det dersom de opphørte å eksistere!

De definisjonene jeg har funnet av «verdi» i litteraturen, /3/ er enten tautologiske sirkeldefinisjoner, f.eks. «en verdi er noe iboende verdifullt eller ønskverdige» og «ønskede målsetninger som søkes fremmet gjennom de handlingene som vedkommende som har de respektive verdiene, foretar seg», eller på annen måte lite hjelpsom for å trenge inn i hva en verdi er. Så vi får nøye oss med å si at verdier er en mental relasjon til verden, som går ut på å tillegge bestemte ting/fenomener en viss egenskap.

Til forskjell fra Vitenskapens område, som har som oppgave å beskrive verden i er-utsagn, må vi innenfor etikkens område drøfte hvordan verden bør være. Det interessante skillet mellom disse to arenaer er at vitenskapens er-utsagn kan utsettes for spørsmålet om beskrivelsen er sann eller falsk, mens det ikke gir mening å spørre om bør-utsagn er sanne eller falske. Innenfor Etikkens område er vi henvist til å utøve skjønn og vurderinger, og målestokken her må være om noe er godt eller ondt. (Tilhengere av regelbasert etikk kan tillate seg å bruke målestokken rett eller galt i moralsk forstand).

Så langt har vi antatt tre ting: Verdier er usynlige, de er en relasjon mellom subjekter og verden, de tilhører Etikkens område, og verdsetting innebærer skjønn og vurdering som ikke kan underlegges prøving av typen sann eller falsk.

Verdiens teoretiske og praktiske funksjon

Tar vi så et skritt videre, kan vi spørre: Hvilken funksjon har verdiene? Vi kan muligens dele funksjonen i en teoretisk og en praktisk del?

For det første har verdiene teoretisk sett hatt en premiss-funksjon for etiske påbud og regler. Vi begrunner og legitimerer en leveregel ved å henvise til den verdi den aktuelle regel (hvis den etterleves) forventes å produsere. En verdi kan brukes til begrunnelse for mange leveregler. F. eks. kan det følge et utall leveregler fra budet «Du skal ikke ha andre guder enn meg!» En leveregel kan i sin tur ivareta mange verdier. «Skjær pent av osten» kan være en grei overordnet leveregel for mange av oss. En leveregel kan ikke alltid anvendes for ethvert tilfelle. Men en leveregel som prinsipp behøver ikke forkastes om vi «synder» mot den! I enkelte tilfelle er skillet mellom en verdi og en leveregel vanskelig å se. Leve-regelen kan bli en verdi.

Den praktiske funksjonen ser vi både på samfunns- og individnivå – bl.a. ved å se på vår historie.

Stumtjenere

Verdiene har vært sivilisasjonens førstetjener, verdienes usynlige karakter gjør det fristende å kalle dem stumtjenere. I god platonsk og kristelige tradisjon er kropp og sjel atskilte substanser. Kroppen er noe lavtstående og syndig og mindre verd enn sjelen. Sivilisasjonen trengte en svøpe for å tukte kjødet og naturen. For å kunne tjene som redskap for makthaveres planer måtte kroppen disiplineres og føyes inn i kollektive rekker. Tuktingen skjer gjennom oppdragelse, arbeid og sosialt samspill (alle gode verdier!). Foucault /4/ betraktet kampen mot kroppens uberegnelighet og egenvilje som selve kjernen i sivilisasjonsprosessen.

For at verdiene skulle/skal ha noen effekt, måtte det knyttes enten makt og/eller opplysning/indoktrinering til dem. Verdiene måtte formuleres slik at menneskene trodde de blott var til deres eget beste. At de tuktet kjødet, ble fremsatt som godt og positivt for mennesket. Spesielt de kjødelige tilbøyeligheter som lå i det kvinnelige legeme. Verdien av å være jomfru var så høyt verdsatt at du kunne risikere ikke å bli gift dersom du mistet jomfrudommen før din utkårede slapp til. Premier ble knyttet til det å etterleve bestemte leveregler. Premien for jomfrudommen var altså ekteskapet(!). Jo mer du fornektet kjødets lyster, jo høyere ble premien. Var du riktig flink, kunne du bli en aktet person, arve guds rike eller bli guds lam.

De øverste vokterne av verdiene er jurister og prester – stort sett menn som har ikledd seg kvinneklær – kjolen – når de utøver sin makt. De har ulikt sted å henvise forbrytere til, henholdsvis fengsel og helvete. Massene har vært reddere for å havne i den sistnevnte kategori – selv om ingen vet hvor helvete er lokalisert.

Menn har med stumtjenere som rasjonale drept, plyndret, brent og voldtatt. Selv når stumtjeneren heter fred og det gode liv. De

har fått massenes kropp med seg ved å si at kroppen ikke er det viktigste. Det evige liv er mer etterstrebbesverdig, og det oppnår du hvis du ofrer kroppen og livet i «det godes tjeneste». Da skal du få navnet ditt på minnetavler og tittelen helt - du har jo forsvart våre verdier og etterlevd verdien lydighet.

I det gode livs og sivilisasjonens tjeneste har disiplin, rasjonalitet, effektivitet og all teknologi-utvikling lettet våre dagligliv. Men det betyr også at vi holder på å overflødiggjøre oss selv. (Vi har i dag skapt begrepet 2/3-samfunnet.) Vi trenger ikke så mange av oss for å opprettholde samfunnsoppgavene. Trygghetsalarmen rundt halsen på de aller overflødigste letter oss for å utvise menneskelig varme og nærhet. Men vi kan jo rose oss av å ha en av de lengste levealdre i verden – og det er en stor verdi!

Verdienes dobbelthet

Det interessante er at det er verdiers dobbelthet som ligger til grunn for etiske dilemmaer. La oss se på vår barndoms verdi om å være snill. Men snillhet kan i enkelte tilfelle tjene som skalkeskjul for noe jeg vil oppnå for meg selv. I snillhetens navn kan jeg f.eks. skåne andres følelser ved ikke å gi ærlige responser. Vedkommen-de kan da bli værende i god tro som stemoren i Snehvitt som speilet seg i sin egen fortrefelighet. Den jeg i så fall er snill mot, er meg selv – jeg orker ikke å risikere misbilligelse ved å si min opplevelse/reaksjon av den andres gjøren og laden. Men jeg er lurt til å tro at jeg er snill mot den andre. Å yte omsorg kan noen ganger bli gjort fordi jeg har behov for å føle god samvittighet. Måten å yte omsorg på kan da resultere i at jeg gjør den andre hjelpeløs og avhengig. – Bourdieu /5/ studerte kabylerne kompliserte samspill rundt det å gi gaver og gjengaver. Tilsvarende finnes i vår egen kultur. Vi kan gi så mange gaver, av ulikt slag, at vi blir offer for vår egen gavmildhet – den dagen mottakeren av gavene mine ikke orker å være i min makt lengre.

Ikke bare dagliglivene våre viser verdienes dobbelthet. Verdier skaper kulturer, nasjoner og religioner og blir løftet frem på høytids/nasjonal/merkedager. Vi glemmer gjerne at det er nøyaktig de samme verdier som ligger til grunn for alle kriger.

Når vi nå har trukket frem bare noen få eksempler på verdienes dobbelthet, så ligger det da i sakens natur at dobbeltheten også innehar en dobbelthet. På den ene side er den «negativ» fordi vi aldri vet det «sanne» sannelag en handling utføres i, og kan føre meg opp i et etisk dilemma. På den annen side kan denne dobbeltheten være «positiv» som drivkraft for utvikling av både personer og samfunn. Det er mye energi og drivkraft i at vi har høyst ulike verdisett, mellom nasjoner, grupper og individer; og i enkeltindividet. – Enhver profesjon får sin profil ut fra hvordan den opera-

sjonaliserer sine verdipremisser, og fagutvikling skjer nettopp ved at grunnverdiene utfordres.

Konklusjon

Vi stilte spørsmålet: Hva er en verdi? Jeg har forsøkt å trenge litt inn i den immaterielle materie ved å drøfte hvilken type eksistens verdier kan ha, og hvilken funksjon/hva skal verdiene tjene til og luftet noen tanker omkring verdienes dobbelthet. Summarisk kan jeg si at verdier er en mental målestokk som praktiseres gjennom skjønn og vurdering i relasjon til verden. Dette innebærer at verdier ikke er objektive størrelser, men skapes gjennom sosiale konstruksjoner /6/.

Verdiene ble av meg døpt til stumtjenere fordi de tjener som indre budskap og forordninger og former dermed meg selv, mine holdninger og handlinger. Til slutt trakk jeg fram verdienes tosidige karakter, som ble hevdet, med grunnlag i dialektisk tenkning, å være drivkraft for utvikling og vekst, samtidig som de er grunnlag for etiske dilemmaer, som igjen kan ses bl.a. som viktige bremser for å fatte uoverveide beslutninger.

Et sentralt spørsmål som ikke er tatt opp i denne omgang, er: Hva i all verden er det som styrer våre verdier?

*Kari Opdahl
filosof og eksternt medlem i Yrkesetisk utvalg i FO*

Litteratur:

- Kierkegaard, S., «Enten eller», Gyldendal 1976, s.284.
 Bergström, L., «Värdeteori. Grundbok i Värdeteori», Bokförlaget Thales, Stockholm, 1990.
 Compton, B. and Galaway, B., «Social Work Processes», Wadsworth, 1989.
 Foucault, M., «Galskapens historie», Gyldendal 1973.
 Broady, CD. og Palme, M., «Pierre Bourdieus kultursociologi» i Thuen, H. og Vaage, S. (red.) «Oppdragelse til det moderne», Universitetsforlaget 1993.
 Berger, P. and Luckmann, T., «The Social Construction of Reality; a Treatise in the Sociology of Knowledge», Penguin Press, 1967.

Tilleggs litteratur:

Christoffersen, Svein Aage (red) (2005) *Profesjonsetikk: Om etiske perspektiver i arbeid med mennesker*. Universitetsforlaget (omhandler blant annet nærhetsetikken)

Grønningsæter, Arne (2004) *Ethical Challenges for Social Workers - and the new international ethical document* (<http://www.mace.nl/pdf/Global%20ethical%20challenges%20for%20social%20workers.pdf>)

Henriksen, Jan-Olav (2005) *Menneskesyn – historisk arv og varig aktualitet*. Gyldendal akademiske

Lysne, Vigdis (2004) *Likeverd i praksis: mellom fagkunnskap og innleving*. Høyskoleforlaget

Nyeng, F. (1999) *Etiske teorier – en systematisk framstilling av syv etiske teoriretninger*. Fagbokforlaget (se blant annet. kapittel om diskursetikken)

Vetlesen, Arne Johan (red)(1995) *Nærhetsetikk*. Ad notam Gyldendal (omhandler blant annet Løgstrup og Levinas og med bidrag av Bauman, beskriver relasjonsetikken)

3. Møtet mellom mennesker

Helse- og sosialfaglig arbeid utøves i møte mellom mennesker. Måten yrkesutøveren møter enkeltmennesker og grupper på er avgjørende for å kunne yte tjenester og hjelp. Å vise respekt, åpenhet, tillit og omsorg krever etisk klokskap og et bevisst, profesjonelt forhold til egne motiver og verdier. Forholdet mellom brukerens/klientens selvbestemmelse og bruk av makt og tvang er særlig kompliserte temaer.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Møtet mellom mennesker handler om hvordan vi møter brukerne, deres familier og nærmiljø. Men det handler også om hvordan vi møter kolleger, arbeidsfelleskap og samarbeidspartnere. Det handler om samarbeid, respekt, toleranse og empati.

Spørsmål til diskusjon?

1. Hva betyr det å vise respekt, åpenhet og tillit i møte med klienter?
2. Hva betyr det å vise respekt, åpenhet og tillit i møte med kolleger og samarbeidspartnere?
3. Gi eksempler på dagligdagse situasjoner som ikke innebærer respekt, åpenhet og tillit i forhold til bruker eller klient
4. Hva gjør det med et menneske når det ikke blir respektert?
5. Har du noen gang overtrådt brukeres eller klienters grenser? Var dette i så fall et overgrep, eller var det nødvendig?
6. I hvilke situasjoner synes dere det er vanskelig å forholde seg til overnevnte verdi i møte med andre mennesker?
7. Har du opplevd situasjoner hvor dine arbeidstakerrettigheter kommer i konflikt med yrkesetikken?
8. Skal en tillitsvalgt i FO forsvare et medlem som har opptrådt på tvers av yrkesetikken?

Tankevekkere

Tilliten som i elementær forstand hører menneskets tilværelse til

- Fra Løgstrup, K. E (1956 og 1991) *Den etiske fordring. Cappelen*

Livet skal leves ikke mestres

- Av Frode Nyeng. *Kronikk i Dagbladet 24. april 2003*

Slem = rettsløs

- Av Helge Hjort. *Innlegg i Embla 1/2001*

Den gode samtalen

- Av Kari Opdahl. *Fra Urds brønn i Embla 5/2002*

Tilliten som i elementær forstand hører menneskets tilværelse til

Fra Løgstrup, K. E (1956 og 1991) Den etiske fordring. Cappelen

Det hører til vårt menneskeliv at vi normalt møtes med en naturlig tillit til hverandre. Dette er ikke bare tilfellet når vi treffe et menneske vi kjenner godt, det gjelder også når vi møte vilt fremmede. Det skal spesielle omstendigheter til for at vi skal møte en fremmed med forutinntatt mistillit. Angiveri må på forhånd ha kvalt den naturlige tillit som mennesker ellers umiddelbart viser hverandre, og gjort alt beklemmende og tvungent. Det må være krig i landet, eller menn som setter lov og rett til side må ha kommet til makten. Under normale omstendigheter, derimot, tror vi den fremmede på hans ord og begynner først å tvile når vi får spesielle grunner til det. Vi tror aldri på forhånd at et menneske lyver. Det

gjør vi først etter å ha grepet han i løgn. Hvis vi sitter i en kupé og kommer i snakk med et menneske som vi ser for første gang i vårt liv, og som vi ikke vet noe som helst om, tror vi i utgangspunktet på det han sier og begynner først å tvile på hans ord hvis han gjør seg skyldig i for groteske overdrivelser. Vi går heller ikke ut fra at et menneske er en tyv når vi treffer vedkommende under normale omstendigheter. Han må oppføre seg mistenkelig for at vi skal mistenke ham. Vi tror i utgangspunktet på hverandres ord, har i utgangspunktet tillit til hverandre. Det er kanskje bemerkelsesverdig nok, men det hører med til å være menneske. Det ville være livsfjendelig å te seg annerledes. Vi ville simpelthen ikke kunnet leve, vårt liv ville visnet og blitt forkrøplet hvis vi i utgangspunktet møtte hverandre med mistillit, tiltrodde den andre å stjele og lyve, forstille seg og føre oss bak lyset.

Men å vise tillit betyr å utlevere seg selv. Derfor reagerer vi så voldsomt når vår tillit blir misbrukt, som det heter – selv om det ikke har stått særlig mye på spill. Misbruket av tilliten består rent konkret i at tilliten brukes imot den som har vist den. Det kan være ille nok. Men det verste, når det kommer til stykket, er kanskje ikke den forlegenhet eller fare som misbruket av ens tillit setter en i, men derimot at den andre ikke har tatt imot den. For at den andre skal kunne misbruke ens tillit, må han ha avvist den kaldt. I egentlig forstand har han ikke villet ta imot den, uansett hvor mye han i ytre forstand har gjort det – for å misbruke den. Og spørsmålet er om det ikke er kulden i misbruket av tilliten, langt mer enn den eventuelle forlegenhet den tillitsfulle er satt i, som er grunnen til reaksjonen.

Dagbladet.no

Livet skal leves – ikke mestres

Av Frode Nyeng, Førsteamanuensis i filosofi og økonomi, Høgskolen i Sør-Trøndelag.

Hvor kommer utbrentheten fra? Er det slik at den umerkelig siver inn i sjelen fra den vonde, fleksibilitets- og vellykkethetsfikserte markedsøkonomien? Det er jo så uendelig mye vi hele tiden føler vi må ta inn over oss at vi til slutt så vidt får puste under vekten av all informasjon, all endring, opplevelse, og krav til utfoldelse som vi dynges ned med. Tiden blir vår fiende. Vi mister grepet, behersker ikke. Men skal vi dypest sett beherske? Det er mulig å se det annerledes, å se at det er grunnholdningen til tilværelsen det kommer an på. Vårt egetperspektiv. For kanskje finner vi mening ved

ikke å løse, men å oppløse meningsproblemet slik det gjør seg gjeldende i vår hastige kultur.

Stadig flere står frem med sin overbelastningshistorie. Stadig flere blir uføretrygdet før det hele har begynt. Det harde arbeidslivets krav gjør oss syke, utbrente, tvinger oss i kne nærmest på startlinjen. Det er den økonomiske friheten og dens ublide produkter som gis ansikt. Og det kliniske kollektiv favner om slike skjebner med stor iver, og blir en stadig sterkere stemme når fortellingene om dagens arbeidsliv skal sys sammen og tilføres sosial og moralsk makt. Det dypere, eksistensielle frihetsperspektivet glemmes. Det gir oss ikke de spørsmålene vi vil ha, de som dreier seg om individets uomgjengelige frihet til å fortolke tidens krav og velge sin egen væremåte. Fortvilelsen og angsten hører hjemme der, men det vil vi overse.

Å se personlige kriser som et problem som skal løses og beherskes innebærer å gjøre mest mulig for å unngå dem, for å begrense dem og behandle dem – man møter dem på en teknisk, utvendig måte. Å leve slik at kriser, som uunngåelig vil dukke opp i ethvert (arbeids)liv, oppløses, slik at de forsvinner eller blir mindre truende, innebærer derimot å komme dem i møte, gå i dialog med dem og gjøre dem til en del av livet. Men dette fordrer at vi møter dem eksistensielt, ikke økonomisk eller medisinsk. En reell arbeidsoverbelastning, et samlivsbrudd, eller en påvist alvorlig sykdom, er ikke en teknisk oppgave som skal løses slik at livet kan gå videre som før. Dersom livet går på skinner, er det ikke et egentlig liv vi lever, og om vi ønsker det tilbake på skinnene etter en krise, er det ikke et egentlig liv vi ønsker å ha tilbake. Det å frasi seg lidelsen ved å leve, er å gjøre seg mindre enn det man kunne vært.

Men vi blir stadig raskere med å bygge overbelastningserfaringene inn i sykkelighetsfortellinger. Diagnosene utøver selvsagt sin magi, de navngir, slår fast, legitimerer, trøster og lover bedring. Det ubehagelige kan være meget bekvemt. Frihet forutsetter alltid at vi er bundet, innvevd i en kulturell meningsorden. Spørsmålet blir hvilke sider av denne orden vi lar oss fylle med, og hvilke vi makter å opprettholde en fri, kritisk innstilling til.

De nye frihetsoverbelastningene er dessuten ikke bare vonde og sykelige, de er også statusmarkører. De sirkulerer gjennom hel- og halvoffentligheten på måter som gjør dem til sosialattraktive fluktruter bort fra den eksistensielle friheten. Det er derfor på mange måter meget bekvemt å gli inn i mengden, å gjøre som andre gjør, å lykkes som andre lykkes. Og lide som andre lider. Vi slipper alle unna det tyngste, eksistensielle ansvaret dersom vi flyter med, både på samtidens typiske oppturer og de typiske nedturene. Men: Et autentisk liv handler altså om en uunngåelig frihet til fortolkning – også av den typiske fremmedgjøringen. Det

nye, frie markedet gir utvilsomt grobunn for nye frihetsskjebner. Utbrentheter kanskje den mest synlige av dem. Og terapi- og trøstebehovet vokser. Selv filosofien skal ikke utfordre, men være mild og trøste folk. Men virkeligheten, også den som viser seg i marked og arbeidsliv, er i sannhet flertydig.

I vår avtradisjonerte tid må vi selv sy sammen vårt eget. Men dette betyr ikke at vi lever ut fra oss selv og dyrker den dypeste av alle friheter. Vi er flinke til å konstruere nye ting å gjemme oss bak. Hysteriske vellykkethetsidealer. Bedøvende sports- og nyhetsinteresser. Tomt snakk og bekvemme små og mellomstore bekymringer. Og ikke minst svalende medisinske diagnoser, som utgjort effektivt rasjonale for terapi og trøst. Alt sammen deilig livsmed-kjørende. Midt i dette går stadig flere av oss til legen for en «helsesjekk».

Vi gjør oss kronisk avhengige av det kliniske kollektiv, ikke bare når vi aner vi er syke, men også ved at vi hele tiden ønsker å forvise oss om at vi virkelig er friske. Med dette blir vi selvsagt prisgitt sykdommens luner, som realitet eller mulighet. Vi legger livet brakk mens vi går og venter på svaret på prøvene. Helsevesenet gjøres med dette til et støttepunkt på stadig flere livsområder. Alt vondt blir uønsket, og all atferd som kan bidra til å forhindre det vonde, fornuftiggjøres som nyttig. Det er økonomisk fornuft i alle problemets ender.

Det kliniske kollektiv tilskrives dermed stadig større begrepsmakt i forbindelse med sykdom, uønskede avvik og truende erfaringer. De medisinske fortellingene blir de dominerende sunnhetsfortellingene. Derfor trenger vi konstant påminnelse om at psykisk sykdom er høyst virkelig, og er virkelig gjennom sosiale filtre. Poenget er at sykdomsdiagnoser inngår i et sosialt felt, og følgelig er en kulturell, og ikke bare en individuell størrelse. Utbrent heter også en måte å relatere individet til fellesskapet på. Sytingen over «for mye» kan derfor være fordummende i den aller mest fundamentale forstand: Den fjerner refleksjonen over hva det er å være menneske, tildekker den friheten vi har til å fortolke, til ikke fullt å gå inn og opp i samtidens typiske fortellinger. Helse og sunnhet er derfor dypest sett ikke subjektivt eller objektivt, men eksistensielt.

Det er derfor påkrevet å etterlyse en dypere forståelse av hvordan dette «for mye» egentlig kan være uttrykk for et «for lite», en utvisking av den enkelte som fortolkende subjekt i eget liv. Uttrykk for ukritiske for mye erfaringer. For er typisk liv midt i de nye friheter og de nye lidelser. Man kan da etterlyse den friheten som vanskeliggjør på en helt annen måte, som sier at vi ikke bør ha noe grep å miste: at livet skal leves, ikke mestres. Som sier at vi ledes av et ulykkelig begjær etter en plass i verden, etter en grunn

til å eksistere, at vår bevissthet så gjerne vil fylles, bli hel – vi vil «bli noe». Men som samtidig sier at alle våre forsøk på å bli noe, enten det er positivt eller negativt ladet i kulturens mange rom, er dømt til å mislykkes. Friheten vil alltid representere en distanse til det vi er eller ønsker å bli. Frihet er samtidig både mulighet og fortvilelse.

Det er hardt å finne seg til rette i samtidens økonomiske virkelighet, og på mange områder bør vi kjempe hardt for å drive tilbake økonomiens pre når det gjelder å definere det gode liv. Men denne kampen må ikke føres på de mentale diagnosenes premisser. Enhver har levende erfaringer av tidens krav, er fri til å velge å fortolke dem annerledes enn som livsbegrensende sykdomskilder. Den eksistensielle friheten er beinhard i sin dom, ingenting er absolutt gitt, vi kan aldri helt og fullt bli lidende objekter. Ikke rart da at et eksistensielt perspektiv er omtrent fraværende i den norske samfunnsdebatten. Det er med god psykologisk grunn det glemmes at utbrentheten har mange kulturelle kilder, og at enhver frihetserfaring alltid har en betydelig personlig ansvarsdimensjon.

Fra Helse- og sosialombudet

Slem = rettsløs?

Av Helge Hjort, *Embla* nr. 1/2001

I denne spalten har jeg tidligere skrevet om den sterkt funksjonshemmete mannen som trengte omfattende hjelp for å kunne bo hjemme, og som ble innlagt på sykehus (*Embla* nr. 1-2000). Bydelen traff da vedtak om at han ikke lenger ville få hjemmetjenester når han ble utskrevet. Han ble plassert på et sykehjem istedenfor, og fikk ikke flytte hjem.

Årsaken: Mannen var «slem». Han pådro seg mange klager fra hjemmehjelperne på at han trakasserte dem verbalt. Han kalte dem idioter, svartinger, og ba hjelperne pelle seg tilbake til Afrika – eller til Sverige. Hjemmehjelperne hadde sendt mange skriftlige klager og uttalt at de ikke lenger ville jobbe hos ham. Verneombudet for de ansatte traff til slutt vedtak om å stenge mannens hjem som arbeidsplass.

Han klaget til Helse- og sosialombudet. Et arbeid ble satt igang for å stable et tilbud på bena, slik at han kunne flytte tilbake til sitt hjem. Sist var jeg uforsiktig nok til å skrive i denne spalten at «trolig går det mot en praktisk løsning på problemet, slik at mannen vil kunne fortsette å bo der han ønsker, og få de tjenester der som han trenger.»

Jeg tok feil, slik gikk det dessverre ikke. Bydelen fikk ikke hjelpe til å jobbe hos ham, og forsøket på å skaffe en personlig assistent strandet.

Mannen døde for en tid tilbake, og endte altså sine dager som tvangsplassert sykehjemsbeboer.

Bydelen valgte å håndtere denne saken slik at alt som finnes av rettssikkerhetsgarantier for brukeren ble satt ut av spill. I stedet for å påklage stengingsvedtaket til Arbeidstilsynet valgte bydelen å støtte sine ansatte slik at mannen ikke fikk hjelp i eget hjem, men måtte ta til takke med plass på et sykehjem – der han ikke ville bo. På vegne av mannen påklaget ombudet verneombudets vedtak, men Arbeidstilsynet svarte at byens borgere ikke betraktes som parter i en slik sak, og at Arbeidstilsynet følgelig ikke er klageinstans. Mannen hadde etter Arbeidstilsynets mening ikke rettslig klageinteresse. Klagen ble følgelig avvist.

Slik kan offentlige myndigheter og deres ansatte sabotere enkeltindividets rett til hjelp. Den slags håndtering er dessverre ikke enestående. Ombudet har slike saker fra andre bydeler, og i prinsippet kan nøyaktig samme situasjon oppstå hvis for eksempel ansatte på et sosialkontor nekter å ta imot en klient som opptrer truende.

Den vanligste måten å håndtere slike klienter på i Oslo er likevel at sosialkontoret treffer vedtak om å utestenge klientene i kortere eller lengre tid, oftest i tre måneder. Hvis klientene vil klage på slike vedtak, blir også disse klagen avvist, med den begrunnelse at å stenge klienter ute ikke er et enkeltvedtak etter forvaltningslovens § 2 bokstav b. Dermed kan en utestenging ikke påklages.

Sosialloven pålegger kommunen en plikt til å gi hjelp også til den som er slem, hvis han er ute av stand til å sørge for sitt livsopphold, eller til å dra omsorg for seg selv. En slem klient kan ikke av den grunn henvises til å måtte klare seg selv.

Ingen, heller ikke ansatte i sosial- og helsesektoren, skal måtte behøve å finne seg i å bli utsatt for vold og trusler. Men det er like uakseptabelt at pasienter og klienter som trenger hjelp, ikke får den hjelp de har krav på.

Dersom håndteringen av vanskelige klienter og pasienter unndras overprøving og kontroll, har hjelpeapparatet gjort seg selv uangripelig. Bør helse- og sosialtjenesten benytte seg av de juridiske taskespillerknep som finnes, for å slippe å få sin håndtering av de vanskelige kundene bedømt av en utenforstående instans?

Den gode samtalen.

Kari Opdahl, Urds brønn, Embla nr. 5/2002

Etter Kronprinsens tale til sin brud er uttrykket «den gode samtale» på mote. I sommer har jeg reflektert rundt uttrykket – ut fra den erfaring at det noen ganger er vanskelig å få i gang en god samtale. For meg er den gode samtale først og fremst kjennetegnet ved at en i utgangspunktet er på leting etter «sannheten» – altså har en grunnholdning hvor en undrer seg, er nysgjerrig. Selve premisene for diskusjon blir da 1) at sannheten ikke lar seg så lett finne og at det muligens kan være flere sannheter; 2) at en kan være åpen for flere innfallsvinkler; 3) viser innlevelse i en annens forståelsesmåte. Hvis du ønsker å reflektere sammen med noen, blir det gjerne stopp dersom den ene samtaleparten uttaler seg som om personen allerede har sannheten. Det baner da veien for krangel, hvor det er om å gjøre å vinne en verbal duell. I stedet for å være åpen for andres syn, blir ordene brukt til å forsvare den «sannhet» en mener å ha forpaktet.

Refleksjonen over dette tema startet for mitt vedkommende på personnivå. Etter hvert tok tankene meg med til samfunnsplanet. Politiske diskusjoner på TV har utviklet seg til show – kamp om å vinne. I siste valgkamp hadde TV til og med engasjert en forståelsepår som skulle dømme mellom to politiske duellanter hvem som skulle vinne kampen! I de samtaleprogrammer som arrangeres etter nobelprisutdelingen er det kvinner og menn som undrer seg og fabulerer over spennende tema. Her er «den gode samtalen» slik jeg oppfatter den.

Når jeg ser disse nobelprissamtalene, tenker jeg alltid på Sokrates metode. Kunsten å forske var for ham nettopp å kunne få til en samtale hvor tankene ble satt i sving og hvor hvert svar ledet til et nytt spørsmål. Etter diskusjonen skulle personene komme fram til et standpunkt hvor begge var overbevist – ikke at en part var overtalt. (Overtalelse var sofistenes teknikk.) Nå må det anføres at Sokrates trodde sannheten med stor S fantes. Undertegnede er mer ydmyk i forhold til det spørsmålet. Det interessante hos Sokrates er at han mente at det også var mulig å få innsikt i det gode og onde. For ham var ikke dette relative begreper. Tankene går til Bush og Saddam Hussein – begge mener de vet hva som er godt og hva som er ondt. (Bush har sagt at Irak tilhører «den onde akse», en gruppe land som støtter internasjonal terrorisme.) Krieger av religiøs karakter har sitt utspring i at personer mener å ha funnet sannheten om hva som er ondt og godt.

Jakten på sannhet og visdom er et gammelt og yndet tema for menneskeheten. Tenk på Odin som ville drikke av visdommens

brønn. Dvergen Mime som passet brønnen, tok imidlertid Odins øye i pant. Kan det bety at visdom kan gjøre oss enøyd – enøyd i overført betydning? Faust inngikk pakt med Mefistofeles om at sistnevnte skulle bringe Faust all den kunnskap, rikdom og makt han begjærte. Mefistofeles skulle til gjengjeld få bli Fausts herre i livet etter døden. Kunnskap er i dette drama knyttet til rikdom og makt – kanskje er denne sammenknyttingen en risiko for en redelig forskning i dag? Det er ikke uvanlig at resultater presenteres som sannheter – uten at det blir stilt spørsmålstegn ved valg av utvalg, metodikk og tolkning av data. Motforestillinger glimrer ofte med sitt fravær.

At sannheten ikke lar seg så lett finne, har et universitet i USA tatt følgene av. I en artikkel i Flux nr. 4 1995 leste jeg en artikkel som hadde overskriften «Uvitenhet – en kilde til visdom». Flux hadde vært på besøk ved universitetet i Arizona hvor de arrangerte kurs i uvitenhet for medisinerstudenter. Kurset gir ingen svar, men dyrker spørsmålet og undringen. En idé for hjemlige breddegrader?

Den etiske retningen som legger vekt på selve forutsetningene for den gode samtale, er diskurs-etikken, utviklet i hovedsak av Habermas og Apel (se bl.a. Nyeng, F. «Ethiske teorier» Fagbokforlaget, 1999). En diskurs er en åpen dialog hvor deltakerne er likeverdige, opptrer oppriktig/sannferdig, uten tvang av noe slag, og sist, men ikke minst, må deltakerne være villige til å la seg overbevise av det gode argument. Særinteresser settes til side. Her er det da interessant å bli enig om hva «det gode argument» er!

En kan så spørre: Finnes det en måte å innlede til en god samtale? Blant (sikkert) flere typer innledninger kan en forsøke disse: «Jeg tenker høyt, kan det være mulig at ..Jeg undrer meg på å.. Har du tenkt noe på hvordan/om/hvis .. Jeg opplever at .. Dersom svarene starter med forskjellige arter av typen: «Nei, slik er det ikke» – er nok håpet om å få i stand den gode samtalen usikkert. Men det er forsøket verdt – du verden hvor meningsfullt det er når du treffer noen på samme frekvens!

Kari Opdahl, Yrkesetisk Råd

Tillegglitteratur:

Botnen Eide, Solveig m.fl; (2003) *Fordi vi er mennesker*. Fagbokforlaget

Elling, K.E., Jacobsen, K. og Nicolaiysen, K. (red) (2002) *Sett og forstått. Alternativer til tvang og makt i møtet med utviklingshemmede*. Gyldedal

Hagen, Gerd og Quereshi Naushad (1996) *Etnisitet i sosialt arbeid: arbeid med etniske minoriteter i barnevern og sosial sektor*. Tano Aschehoug

Lundstøl, John (1999) *Kunnskapens hemmeligheter*. Cappelen akademiske

Moland, L.E. og H. Holmli (2002), *Nærværende lederskap og tverrfaglighet i pleie og omsorgssektoren*. Arbeidsmodellen i Rykkin, et pilotprosjekt i Bærum kommune. Fafo-rapport 390

Skytte, M (2004) *Etniske minoritetsfamilier og sosialt arbeid*. Gyldendal akademiske

4. Myndiggjøring

Myndiggjøring innebærer at bruker/klient får hjelp til å mobilisere og ta i bruk egne ressurser, slik at de opplever mestring og har innflytelse og styring over eget liv. Sentrale begreper er verdighet og respekt. Barnevernspedagoger, sosionomer, velferdsarbeidere og vernepleiere skal opplyse bruker/klient om den enkeltes rettigheter, muligheter og tilbud som kan gis. Myndiggjøring kan innebære at faglig innflytelse og kontroll blir svekket til fordel for bruker/klients egen makt, ansvar og kontroll.

Myndiggjøring er en særlig utfordring i arbeidet med brukere som ikke selv kan gi uttrykk for ønsker og behov, ikke forstår konsekvensen av egne valg eller har urealistiske mål. Utvikling av selvbestemmelse er viktig i dette arbeidet.

Kollektivt orienterte arbeidsmetoder som gruppearbeid og lokalsamfunnsorientert arbeid, vektlegger betydningen av myndiggjøring. I slike situasjoner kan det være en særlig utfordring å ivareta forholdet mellom gruppas uttrykte behov på den ene siden og den enkeltes behov på den andre.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

En dypt deprimert kvinne ligger til sengs i en akuttavdeling på et psykiatrisk sykehus. Jeg overhører en sykepleier som sier til henne: «Hvis du ikke står opp, får du ikke mat». Spontant går jeg på kantinen og kjøper to delikate smørbrød som jeg setter på nattbordet med ordene: «Vær så god».

Hvilke etiske verdier er innblandet i dette? Hva ville du ha gjort i samme situasjon? (Det hører med til historien at kvinnen etter å ha spist opp smørbrødene stod opp).

Spørsmål til diskusjon

1. Hva betyr verdien myndiggjøring i ditt daglige møte med bruker/klient?
2. Hvordan kan begrepet myndiggjøring bidra til en falsk forståelse av relasjonen mellom yrkesutøveren og bruker/klient?
3. Er dere enig i Walther Lorenz utsagn «Du kan ha som mål å bidra til myndiggjøring, mens effekten blir det motsatte?»
4. Fra bruker til borger - er et slikt rolleskifte et bidrag til myndiggjøring?
5. Hva betyr myndiggjøring i forhold til brukermidvirkning og brukerstyring?
6. Hvordan bidra til at personer som er avhengig av omsorg blir subjekter i sin egen behandling i stedet for objekter?

7. I hvilken grad skal en akseptere at personer får ødelegge seg selv – for eksempel rusmisbrukere?

8. Hvordan håndterer spenningen mellom respekt for barns og ungdoms rettigheter og barns behov for omsorg?

Tankevekkere:

Brukermedvirkning

- Av Wenche Figenshow Skatland, fra Urds brønn i Embla 6/2001

Rehabilitering av voksne utviklingshemmede

- Av Anne Holm, fra Urds brønn i Embla 2/2002

- Sosialarbeidere må være kritiske

Av Mia Paulsen i Embla 3/2002

Ubuntu – et nytt perspektiv på menneskelighet?

- Av Arne Grønningsæter

- Brukermedvirkning

Wenche Figenshow Skatland, Embla nr 6/2001

Vår yrkesetikk vektlegger brukeres medvirkning og deltakelse i løsningen av sine problemer og kommunikasjon blir derfor et sentralt aspekt i samhandlingen mellom bruker og sosialarbeider. Den ideelle situasjon er en fri og åpen diskusjon med bruker framfor for eksempel bruk av makt og autoritet.

Vi lever i en tid hvor gamle forklaringsmodeller utfordres av nye. Enkeltmenneske trekkes mer fram som ekspert på sin egen virkelighet enn før.

Dette legger føringer for at sosialarbeiderens ekspertise i diskusjonen må støtte opp om brukerens medvirkning og deltakelse i løsning av sine problemer. Prinsippet om brukermidvirkning og deltakelse eliminerer imidlertid ikke det asymmetriske forholdet mellom den profesjonelle sosialarbeideren og brukeren. Sosialar-

beideren er en myndighetsutøver «på statens regning». Brukeren har rettigheter eller argumenterer for å få hjelp «på statens regning». Dette er ikke et fritt og likeverdig utgangspunkt. Prinsippet om brukermedvirkning og deltakelse krever at sosialarbeideren utvider handlingsrommet for en fri diskusjon med brukeren.

Den tyske filosofen Jürgen Habermas beskrives som utvikler av diskursetikken og en filosof som har tatt til ordet for at i vårt pluralistiske moderne samfunn må vi som sosiale aktører selv diskutere oss fram til enighet om hvordan handlingssituasjoner skal oppfattes. Det vil si om hva som er sant, moralsk riktig og sannferdig. Å utøve faglig skjønn er normativt og forskjellen på normative spørsmål og deskriptive spørsmål er for meg et sentralt tema i forbindelse med brukermedvirkning og utøving av skjønn.

Ifølge statsviter Harald Grimen er det slik at når man spør om hvordan man som individ eller kollektiv bør handle, er det et normativt spørsmål. Når man etterspør en beskrivelse av en situasjon, er det et deskriptivt spørsmål.

Politiske diskusjoner er interessante eksempler og i Nordlys våren 2000 ble kantineprisene på Heracleum bo- og servicesenter diskutert. Omsorgskomiteen foreslo økning av kantineprisene for å dekke opp underskudd i helse- og sosialavdelingen, Tromsø kommune, men formannskapet sa nei. Pia Svensgård, leder av omsorgskomiteen sier: «Kanskje kan Samskipnaden drive den mye rimeligere. Vi må være kritisk til offentlig pengebruk. Mye kan sikkert gjøres billigere. Men det er ikke sikkert privatisering er løsningen».

I et leserinnlegg to dager senere skriver Solveig Grødhall, Tromsø: «Sist AP-Hermansen og SV-co med velsignelse fra diverse andre partier forsøkte seg overfor Heracleum-brukerne ved å øke brukerprisene, som var lovt å være evigvarende uendret, måtte politikerne gjøre retrett». Hun skriver videre: «At Heracleum-brukere med god økonomi nok ikke vil merke så mye til prisøkningen, mens minstepensjonister og andre med dårlig råd vil komme til å se langt etter et godt middagsmåltid, eller en hyggelig prat over en kopp kaffe. Vei, vel slike hensyn kan visst ikke vektlegges» (Nordlys 25.02.00).

I politiske og faglige diskusjoner er det ikke alltid at diskusjonen går fra er til bør. Eksemplet fra avisdebatten i Nordlys er ment å illustrere nettopp dette, og de som har beslutningsfullmakter oppleves å ha «hoppet rett på konklusjonen» uten medvirkning fra de berørte brukerne. Et eksempel på en arena hvor en forsøker å unngå å «hoppe rett på konklusjonene», er fylkesnemnda for sosiale saker, som legger stor vekt på muntlige forhandlinger før beslutning tas. De ulike aktørenes innspill blir da en del av en normativ diskusjon om hva som er barnets beste. Fylkesnemnda er

en slik møteplass for en i utgangspunktet fri og åpen diskusjon, og prosedyrene for brukernes medvirkning i diskusjonen er kjent.

Vårt yrkesetiske prinsipp om å vektlegge brukermedvirkning og deltakelse er i seg selv et normativt utsagn som slik sett krever sine deskriptive utsagn for å bli begrunnet og forstått. For meg handler prinsippet om å få til en diskusjon som beveger seg fra er til bør, samtidig som jeg bruker egen kunnskap til å skape forutsigbare spilleregler og vektlegging av brukers egen kunnskap.

*Wenche Figenschow Skatland,
Yrkesetisk Råd*

Rehabilitering og voksne utviklingshemmede

Anne Holm, Embla nr. 2/2002

I stortingsmelding nr. 21: Ansvar og meistring (1998–1999), som også blir kalt «rehabiliteringsmeldinga», blir det sagt at rehabiliteringsbegrepet også skal gjelde for mennesker med psykisk utviklingshemning. Tidligere ble habiliteringsbegrepet anvendt overfor personer med denne diagnosen. Det er flere årsaker til at meldinga foreslo denne endring av begrep. Normann og Sandvin (2001, s. 4) i SKUR-notat nr. 10/2001 sier det slik:

«Når departementet ikke ønsket at prosessen/tiltakene i forhold til voksne mennesker med tidlig ervervet utviklingshemning skulle ha egen betegnelse, og heller ikke en betegnelse som ellers bare var knyttet til barn, kan det ha vært for å signalisere til hjelpeapparatet at alle voksne, uansett årsak til bistandsbehovet skal behandles på en likeverdig måte, og når det gjelder rehabilitering vil det si: som enkeltindivider, og ikke som gruppe. Det er også nærliggende å tolke meldinga dit at man ikke ønsket tjenestene organisert som særomsorger, og at det å opprettholde begrepet habilitering i forhold til en gruppe voksne, også kunne gi legitimitet til å opprettholde særomsorg for de mennesker dette gjelder.»

Det sentrale budskapet i «rehabiliteringsmeldinga» er myndiggjøring (empowerment) og kontroll over eget liv. Definisjonen på rehabilitering (St. meld. nr. 21 (1998–1999 s. 10) er som følger:

«Tidsavgrensa, planlagde prosessar med klare mål og verkemiddel, der fleire aktørar samarbeider om å gi nødvendig assistanse til brukaren sin eigen innsats for å oppnå best mogeleg funksjons- og meistringsevne, sjølstende og deltaking sosialt og i samfunnet».

I denne sammenhengen skal jeg nøye meg med å påpeke følgende forhold ved definisjonen: Vi skal gi assistanse til brukers

egen innsats. Vi vet alle at mange utviklingshemmede nettopp har problemer med kommunikasjon og med å ta kontroll og styring over eget liv. Jeg må allikevel si at da «rehabiliteringsmeldinga», kom ble jeg optimistisk med tanke på at voksne utviklingshemmede ble inkludert i meldinga på linje med alle andre voksne med behov for rehabilitering. Det var et viktig ledd i prosessen med integrering av funksjonshemmede som har pågått over flere år.

Jeg var optimistisk fordi jeg tenkte at nå følger en faglig opprustning som mange sårt har savnet etter at Ansvarsreformen trådte i kraft for 11 år siden. Det er et stort behov for metodisk utvikling og bevisstgjøring av fagpersoner som arbeider med utviklingshemmede for å inkludere myndiggjøring i det faglige arbeidet. Og fagmiljøet trenger ressurser og tid til å sette dette på dagsorden. Men hva skjedde?

Faktisk ingenting! Ifølge Lov om pasientrettigheter skal nærmeste pårørende gi samtykke hvis personen ikke har samtykkekompetanse. I Forskrift om habilitering og rehabilitering blir også samtykke fra pårørende slått fast. Og det blir ikke problematisert. Jeg mener at det viktigste budskapet fra «rehabiliteringsmeldinga» er at bruker selv skal styre egen rehabiliteringsprosess, ikke sitte å gi samtykke til mål og tiltak som er utarbeidet av fagpersoner. Det innebærer at pårørende skal utarbeide mål på vegne av personen de representerer.

NOU 1991:20 sier følgende: «Hvor den enkelte er funksjonshemmet med hensyn til anvendelse av egne rettigheter, må det iverksettes ordninger som kan kompensere for denne begrensningen».

Disse «ordningene» er etter min mening nå erstattet med en juridisk løsning, overlate oppgaven til nærmeste pårørende.

Fagmiljøet og FO må være opptatt av dette og kreve at utviklingshemmede også må bli gitt anledning til å utvikle myndighet slik at man i størst mulig grad kan ta avgjørelser i egen rehabiliteringsprosess.

*Anne Holm
Yrkesetisk Råd*

- Sosialarbeidere må være kritiske

Av Mia Paulsen, Embla nr. 3/2002

Europeiske stater med sterk sosialdemokratisk innflytelse har gjort sosialarbeidere til redskaper for sitt kontrollbehov. Dette uttrykkes blant annet gjennom begrepet «aktivering», som er en trend i mange europeiske land. Professor Walther Lorenz ved Det frie universitetet i Bolzano oppfordrer sosialarbeidere til å være kritiske.

Lorenz var hovedinnleder ved FO-midling, FOs store faglige samling for sosialarbeidere fra hele Norge, som fant sted på Lillehammer i januar. Lorenz er født i Tyskland, men har bodd mange år i England og Irland, og har åtte års erfaring som sosialarbeider i Londons East End. Han bor nå i Italia, og har kjennskap til ulike europeiske land og faglige tradisjoner.

– Begrepet «aktivering» innebærer at sosialarbeidere må minne sosialhjelpsmottakere om at de ikke får statlig støtte for ingenting, at de må gjøre egne anstrengelser for å skaffe arbeid, ta utdanning, mobilisere slekt og venner for å skaffe omsorg til barn og eldre slektninger, danne selvhjelpsgrupper og skaffe egne ressurser til nye tjenester, sier Lorenz. Han har sett det samme fenomenet i mange land. – I Danmark har de fullt av det, i Tyskland kaller de det «case management». Blair bruker begrepet «Active citizen» (aktiv borger).

– I og for seg er det ingenting galt med dette, men problemet er hvor godt dette passer inn i et privatiseringsklima, hvor staten ikke tar ansvar og går ut av rollen som garantist for sosial solidaritet, sier Lorenz. Han påpeker at privatisering er en praktisk måte for staten å kvitte seg med ansvar og bli mer fleksibel, slik at det politiske lederskapet samtidig blir mindre sårbart for kritikk.

Huske barrierene

I det nåværende politiske klima kan ikke sosialarbeidere unnlate å analysere de politiske virkningene av sine tiltak, mener Lorenz. – Det er en fare hvis sosialarbeidere sier at samfunnet er rettferdig og likestilt, og at det er noe i veien med dem som ikke drar nytte av dette. Også hvis vi sier at jeg skal hjelpe folk til å anstrenge seg mer og bli bedre mennesker. Vi må ikke glemme at det finnes barrierer i samfunnet som fører til at ikke alle mennesker behandles som likeverdige, og vi kan ikke si at dette ikke angår oss. Hvis vi ikke tar disse barrierene med i betraktningen, vil hjelpen vår bli et

overgrep, og vil bidra til å legitimere ulikhetene, sier han.

– Vår intensjon er ikke å legitimere ulikheter, men vi kan ikke ignorere de utilsiktede effektene av våre intervensjoner, understreker Lorenz. Han mener at kritisk refleksjon rundt de politiske konsekvenser og rammer rundt sosialt arbeid i langt større grad bør inn som en del av opplæringen av sosialarbeidere.

Det betyr ikke nødvendigvis at arbeidsredskapene, metodene, er ulike mellom en politisk analytisk og en politisk ubevisst sosialarbeider, etter hans mening. – Men det er snakk om en ny form for politisk sammenheng, og at klienter som ikke visste hvordan de skulle uttrykke sitt medborgerskap, blir tatt alvorlig som mennesker og medborgere slik at de hjelpes til å bli aktive borgere, sier Lorenz.

– Hvor kommer begrepet «empowerment» inn i dette bildet?

– En gang i tiden var «empowerment» («myndiggjøring») en målestokk for en metode som var det motsatte av at ekspertene satt med svarene. Det handlet om at folk skulle ivareta egen verdighet og bli agenter i egne liv. Men så enkelt er det ikke. Du kan ha som mål å bidra til myndiggjøring, mens effekten blir det motsatte, sier Lorenz. Han påpeker at svært mange EU-prosjekter er skapt rundt slagordene «brukermedvirkning» og «empowerment». – Myndighetene oppdaget at de kunne snu dette til egen fordel. Hvis sosialarbeidere for eksempel krevde mer ressurser, kunne myndighetene si: «Men folk bør ikke bli gjort avhengige. De må ordne dette sjøl. Hvis de er for dumme til å klare det, er det verst for dem.»

Lorenz mener at det fortsatt er behov for den ekspertise som sosialarbeidere har, men at ekspertisen må settes i en politisk sammenheng. I plenumsforedraget sitt beskrev han sosialarbeiderrollen i en historisk kontekst og pekte blant annet på at sosialarbeidere finnes fordi staten har hatt behov for noen som kan bidra til å stabilisere samfunnet, på linje med politi, byråkrati, institusjoner for sosial reproduksjon som for eksempel skoleverket – og velferdsstaten.

Men sosialarbeidere har ikke lyktes å oppnå den samme status som for eksempel lærere, og det handler blant annet om at sosialarbeidere arbeider med marginaliserte grupper som det ifølge offisiell forståelse er «noe galt» ved. Man sier ikke at lærere er noe vi trenger fordi folk ikke greier å utdanne seg selv. Mens sosialt arbeid er «et nødvendig onde».

Sosialt arbeid i krise

Forholdet mellom sosialarbeidere og samfunnet er preget av tveitydighet, og sosialt arbeid i det postmoderne samfunn er i krise, mener Lorenz. Både fordi sosialarbeiderne har blitt meget nært knyttet til myndigheters behov for styring og kontroll og fordi de har stolt for mye på en «rasjonell», «vitenskapelig» tilnærming. I

det fragmenterte og relativistiske samfunnet mangler den konsensus som sosialarbeidere tidligere kunne støtte seg på.

Også tveitydigheten bidrar til å redusere sosialarbeidernes anerkjennelse i samfunnet. Men sosialarbeidere bør ikke anstrenge seg for oppnå anerkjennelse. I stedet burde en eventuell slik anerkjennelse gjøre sosialarbeidere mistenksomme, mener Lorenz. Nettopp evnen til å tåle tveitydighet og usikkerhet er en vesentlig side ved sosialarbeidernes ferdigheter, mener han. Sosialarbeidere kan knytte sammen teknisk ekspertise med menneskelige spørsmål, politiske nødvendigheter med personlige preferanser, og de kan kombinere behovet for egen identitet med et ønske om likeverd. – Samfunnet trenger mennesker som hele tiden reforhandler balansen mellom likeverd og ulikhet, understreker Lorenz.

Fjerne usikkerhet

Et sentralt element i sosialarbeidernes oppdrag har vært å fjerne usikkerhet, mener Lorenz, og bruker barnevern som eksempel.

– Det er en nesten hysterisk panikk i våre samfunn for å oppdage at barn ikke er trygge i sine egne hjem, og det har vært noen forferdelige saker både i Italia, Belgia og andre land. Det forventes at vi har ekspertise som kan identifisere pedofile og fjerne risikoen.

– Selvsagt mener jeg at ekspertise er både viktig og bra. Men hvis vi skulle fjerne enhver risiko, ville det bety å skape et samfunn med en sosial kontroll som fjerner et annet viktig og grunnleggende gode – tillit. Vi måtte installere videokameraer og overvåke alle barn i hjemmene deres. I stedet må vi legge vekt på evnen til å leve med usikkerhet, sier Lorenz.

Saken om mordet på lille James Bulger har gått Europa rundt. De to «drapsmennene» var rundt ti år da de drepte toåringen, og saken satte i gang ekstreme følelser av raseri og hevnløst i England. Etter å ha sonet sin fengselsstraff er gjerningsmennene nå bosatt med ny identitet på hemmelig sted, og britiske foreldre har krevd å få vite hvor de bor. – Hendelsen var så forferdelig at folk hadde behov for «å rense vekk ondskapen», så å si. Men mennesker kan forandre seg. En 12-åring som har gjort noe galt, kan bli et bedre tilpasset individ, på samme måte som en terrorist kan. Å skille mellom de som virkelig har endret seg og de som ikke har gjort det, er ikke bare ekspertenes oppgave. Risikoen er noe som hele samfunnet må dele, og ekspertene må bruke ikke bare sin ekspertise, men også sin forståelse. De må vise samfunnet at det kan utløse en heksejakt uten like hvis for eksempel adressene til James Bulgers drapsmenn blir offentlige.

– Det å gi de to drapsmennene ny identitet er en akseptert juridisk prosess og ikke noe unntak. Det er et uttrykk for fornuften i loven, hvor den ene risiko veies opp mot den andre, sier Lorenz.

Ubuntu – et nytt perspektiv på menneskelighet?

Av Arne Grønningseter¹

Ubuntu er et afrikansk ord for menneskelighet. Når en er i Sør-Afrika kan en ikke unngå å møte begrepet. Ordet fungerer nærmest som et slagord og brukes i mange sammenhenger. Et eksempel er at Fafos tidligere kontorsjef i Johannesburg hadde følgende slagord på bilen sin «Value Ubuntu – don't do crime». Begrepet ubuntu brukes også hyppig i forbindelse med president Thabo Mbekis oppfordring til afrikansk renessanse. Begrepet dukker stadig opp i media og samfunnsdebatten. Det spørsmålet jeg har satt meg fore å reflektere over er om ubuntu innebærer noen perspektiver som vi kan lære av, både når vi diskuterer sosialarbeideretikk, og når vi diskuterer velferdsstatens verdigrunnlag.

Det var via et annet begrep at nysgjerrigheten min for alvor ble vekket i forhold til ubuntu. Det begynte med funderinger over begrepet empowerment eller, som vi så fint kaller det på norsk, myndiggjøring. Det var møtet med Siphwi som virkelig gjorde at jeg ble interessert i å finne mer ut av hva ubuntu betyr. Og det var han som satte meg på sporet. Siphwi er en tidligere ungdomskriminal. Han er 24 år og satt for noen år siden i fengsel i 9 måneder for voldskriminalitet. Han sier selv at da han satt inne begynte han å fundere over hvordan ofrene hans hadde opplevd volden. Dette førte til at han bestemte seg for å endre sin livsførsel. Og det gjorde han. Da han kom ut av fengslet engasjerte han seg i nærmiljøprosjekter der han bodde, og klarte å snu opp ned på livet sitt. Han ble en ansvarlig og engasjert aktivist. Det var slik vi ble kjent med han. Han var med da vi trengte en guide til Alexandra for en norsk delegasjon på Sør-Afrika-besøk. Alexandra er kanskje den fattigste townshippene i Johannesburg, townshippene er apartheidtidens svarte gettoer. Noen uker etter dette oppsøkte han oss. Han hadde med seg en prosjektidé, kino mot ungdomsvold.

Siphwi er på mange måter en typisk townshipungdom. Etter at han var ferdig med videregående skole, hadde han ikke mange tilbudene. Historien hans er derfor lengre og mer komplisert enn det jeg vil fortelle om her, men det er ikke nødvendig å referere mer av den delen av historien. Siphwi tok grep om livet sitt. Han gjorde seg myndig, og han klarte det utrolig nok.

Før jeg fortsetter resonnementet vil jeg imidlertid fortelle litt

mer om vårt møte med Siphwi. Problemet slik det så ut fra min synsvinkel var at han i stedet for å fortsette den kriminelle løpebanen ble tigger. Han ble ikke tigger i den forstand at han sto og tigget på gatehjørnet, men han ble avhengig av å få penger fra rikinger som oss for å klare tilværelsen. Han hadde en ide og et ønske om å gjøre noe med volden blant ungdom, og han klarte å skaffe nok penger til å sette i gang. Det jeg spurte meg selv om var om han egentlig var blitt mer myndiggjort på denne måten. Denne historien beskriver en ikke uvanlig situasjon i Sør-Afrika, og jeg begynte å benevne dette fenomenet for «Siphwies dilemma». Det slående var imidlertid at det virket ikke som om Siphwi tenkte i slike baner i det hele tatt.

Vi brukte han i flere sammenhenger som guide for norske venner til Soweto og Alexandra. På disse turene holdt han alltid noe som minnet om en tale, og det han snakket om var samhold og felles støtte. Han er ganske veltalende, så det var spennende å høre på. Det så ikke ut som om han syntes det er umyndiggjørende å ta imot støtte fra rike hvite nordboere. Det hørtes mer ut som om han syntes han gjør oss en tjeneste ved å la oss støtte seg og sine prosjekter. Og kanskje er det det han gjør? Ved å støtte ham blir vi inkludert i hans verden og hans nærmiljø. I stedet for å være opp-tatt av myndiggjøring er han altså opptatt av inklusjon.

Det var da vi skjønnte at Siphwi overhodet ikke tenkte på vår måte, at våre diskusjoner og nysgjerrighet på begrepet ubuntu for alvor ble vekket. Spørsmålet ble om det her lå en nøkkel til å forstå en helt annen måte å tenke på i forhold til hvordan man støtter hverandre.

Ubuntu som begrep

Ubuntu er et zuluord for menneskelighet. IsiZulu er det største bantuspråket i Sør-Afrika, snakkes mest i KwaZulu-Natal provinsen og i Johannesburg-området. Ubuntu kommer fra ngunispråkene (zulu, xhosa, ndebele, swazi), men det finnes tilsvarende ord på de andre bantuspråkene også. F.eks. heter det botho på sothospråkene (sotho, tswana, pedi).

Ordet ubuntu består av to deler. Ubu-ntu. Det nærmeste vi kommer et norsk ord for den første stavelsen ubu er «væren». Den observante leser vil allerede ha merket seg at stavelsen ntu finnes både i ordet bantu og i ubuntu. Stavelsen tho finnes likeledes både i sotho og i botho. Bantu er et ord som betyr folk og ordet ntu er ifølge den sørafrikanske sangomaen (tradisjonell helbreder) og dikteren Credo Mutwa (Mutwa 1996) en forkortelse av ordet ntu-

¹ forskjellige versjoner av denne artikkelen finnes i Embla nr. 3/2005 og i boka «Bafana på tur» av Olav André Manum, Arne Grønningseter og Archi Hlopho (Fafu 2005)

tu-tu som er et onomatopoetikon for en som går på to bein, altså et menneske.

Hvis vi skal oversette ubuntu til norsk er ordet menneskelighet det nærmeste vi kommer, men det innebærer også samhörighet. Dette er to ord som sammen fanger det jeg oppfatter som innholdet i begrepet

Ubuntu som filosofi

Den afrikanske filosofen Ramose (2002) sier at det sammensatte ordet ubuntu beskriver en bevegelse, eller en prosess; fra væren til menneske, fra enhet til helhet, fra fellesskap til person. Det er en bevegelse fra ontologi til epistemologi. Ubu representerer i denne sammenhengen ontologien, mens ntu representerer epistemologien. En annen måte å si dette på kunne være at forståelse av tingenes vesen smelter sammen med kunnskapsteorien.

Ubuntu representerer på denne måten en helhetstenking. Det er en måte å tenke helhet på som inkluderer åndelige perspektiver i etikken på en helt annen måte enn det vi er vant til i vårt rasjonelle Europa. Det åndelige og det materielle hører sammen, på samme måte som ubuntu innebærer at når den enkelte blør, blør en del av helheten. Ubuntu er inklusjon. Fordi ubuntu er en prosess, er det heller ikke noe som er etablert en gang for alle. Ubuntu må stadig fornyes i fellesskapet.

Ubuntu representerer en filosofi og etikk som springer ut av afrikansk tradisjon, og er et afrikansk bidrag til den internasjonale etiske diskursen. Det er i seg selv interessant, fordi vi i vår nordvestlige sjåvinisme har hatt en tendens til å tenke at afrikansk kultur er primitiv, og i vår forståelse av Afrika er det nesten utenkelig at de har utviklet et eget avansert etisk-filosofisk system. Ubuntu er slik sett et av motbevisene mot våre fordommer.

Ubuntu kan plasseres innenfor en kommunitarisk filosofisk tradisjon (Ramosé 2002). Ifølge filosofen Kymlicka (1998) er den kommunitariske kritikken av liberalismen at det liberale synet på selvet er tomt og truer vår selvforståelse. Vi må forstå oss selv inn i vårt nærmiljø praksis. Det etiske utgangspunktet er det som er «kommunitarisk» felles godt. Forfatteren og sosiologen Steven Lukes (ref.) beskriver i boka «Professor Caritas og jakten på den beste av alle tenkelige verdener» et kommunitarisk samfunn som et samfunn der du er en aktiv del av samfunnet dersom du tilhører en (eller flere) definerte fellesskap. På Sepedi (det språket som dominerer Limpopo-provinsen i det nordlige Sør-Afrika) finnes det et ordtak som ofte trekkes fram når noen skal beskrive hva ubuntu er, «Motho ke motho ka batho». Det betyr «et menneske blir menneske blant mennesker». Med andre ord blir man menneske ved å bli en del av fellesskapet.

Ubuntu representerer den kommunitariske tradisjonen, på godt og ondt. Omsorg følges av sterkt sosialt press, noe som ikke er ukjent i vår kultur heller. Du blir menneske når du blir inkludert i min sammenheng (community). I Steven Lukes beskrivelse av det kommunitariske samfunnet – Kommunitaria – må den enkelte være med i et fellesskap. Fellesskapene blir for trange for professor Caritas, han kommer i konflikt med dem og må tilslutt flykte fra Kommunitaria. Skal en følge logikken til Ramosé har det imidlertid problematiske sider å definere ubuntu som en del av en kommunitarisk filosofi. Ramosé knytter ubuntu til en kommunitarisk tradisjon, men samtidig understreker han at ubuntu er et substantiv, ikke en isme. Det er en livsholdning mer enn en tro eller en meningsteori.

I den liberale tradisjonen er det individet som er utgangspunktet. Samfunnet er en kontrakt mellom enkeltindividene. Margaret Thatcher's berømte utsagn om at det ikke finnes noe slikt som samfunn, bare enkeltindivider er et ekstremt eksempel på en liberal (eller kanskje vi skulle kalle det en libertarisk) tradisjon. En helt annen tilnærming til den liberale tradisjonen er representert ved filosofene Rawls og Dworkin (ref.). De skiller mellom den enkeltes livsverdier og ressurser. I deres måte å tenke på er det helt legitimt for det institusjonaliserte fellesskapet å omfordele ressursene radikalt slik at det kommer de dårligst stilte til gode. Men det er ikke legitimt for samfunnet å bryte inn i den enkeltes livsverdier. På mange måter er det en slik tenking som ligger implisitt i mange av de internasjonale konvensjonene om menneskerettigheter. Men også de som skriver om ubuntu understreker at menneskerettighetene er viktige, nettopp fordi ubuntu er inkluderende. Løsningen på disse spørsmålene er antagelig ikke å si at den ene tradisjonen er riktig og den andre gal. Løsningen er heller å innrømme at vi befinner oss i noen spenningsfelter hvor det ikke er ett riktig svar på våre spørsmål. Det er mer fruktbart med en eklektisk tilnærming hvor det er mange mulige svar, og hvor svarene må måles opp mot hvordan de virker på forståelsen og respekten både for fellesskapet og for individet.

Så selv for en skandinav med et liberalt menneskesyn som utgangspunkt kan ubuntu utfordre hvordan vi ser på relasjonen mellom hjelper og hjelpemottaker. Empowerment, eller myndiggjøring, blir ikke lenger en enveisrelasjon, men representerer en gjensidighet mellom hjelper og mottaker. Et slikt syn på hjelperrelasjonen gir et nytt perspektiv på dette samspillet. Ubuntu stiller solidariteten på hodet. I stedet for å se etikken fra hjelperens synsvinkel ser en etikken fra mottakerens synsvinkel. Ved at du får lov å hjelpe meg inkluderer jeg deg i min verden og gjør deg til menneske. Dette er en spennende tanke, ikke minst i forhold til hvordan vi utvikler velferdsstatens verdigrunnlag. Dermed utfordres både vår politisk-moralske tenkning og ikke minst vår yrkesetikk. Når en ved

å la noen hjelpe seg gjør dem til mennesker blir relasjonen mellom hjelper og mottaker snudd opp ned. Det å være hjelper, men også det å bidra til fellesskapet på andre måter for eksempel gjennom å betale skatt, gjør oss til mennesker. Perspektivene på hvem som hjelper hvem endres.

Og det var altså på dette punktet at vi begynte å forstå at Siphwes måte å tenke på var annerledes enn vår. Ved å be oss om å bidra til sitt fellesskap inkluderte han oss i dette fellesskapet og gjorde oss til mennesker.

Begrepene solidaritet og nestekjærlighet

Jeg har lenge synes at ordet solidaritet er problematisk. Ordet kan defineres på mange måter, men en nærliggende måte kan være å forstå det som gjensidig egen nytte. Jeg støtter deg fordi du vil støtte meg i en annen situasjon, eller fordi vi får mer ut av å stå sammen enn av å stå aleine. Noen ganger kan forbindelsen være vanskelig å se, derfor kan en også snakke om informert gjensidighet. Ordet representerer dermed en form for utilitaristisk etikk (nytteetikk), ved å stå sammen får vi mest mulig nytte ut av handlingene våre. Begrepet har også et element av tvang. I et samfunn bygd på solidaritet kan ikke den enkelte velge om han/hun vil være solidarisk – en for alle, alle for en. Her har parolen om solidaritet noe til felles med den kommunitariske filosofien. Samtidig er det fortsatt en implisitt ide om at jeg støtter deg fordi du støtter meg.

Nestekjærlighet kan ses som en radikal etisk utfordring, men ordet er blitt litt sentimentalt og noen ganger innholdsløst. Historisk har det fungert endimensjonalt, som veldedighet. Det engelske ordet charity kan oversettes både med nestekjærlighet og veldedighet. Relasjonen ble enveis, fra hjelper til hjelpetrengende. Denne frustrasjonen over våre vante begreper bidro til å øke nysgjerrigheten i forhold til ubuntu.

Ekksklusjon og inklusjon

Samtidig er det viktig å understreke at løsningen ikke er å forlate det liberale menneskesynet til fordel for et kommunitarisk. Den kommunitariske måten å tenke på har absolutt sine baksider. Hvis man ikke er inkludert, er man da ikke menneske? Og hva er i så fall konsekvensen av ikke å være menneske? Hvis vi fortsetter å bruke Sør-Afrika som eksempel, er det nærliggende å nevne den såkalte hatekriminaliteten som et negativt eksempel. Det er for eksempel ikke ifølge flere rapporter uvanlig med voldtekt av lesbiske – som et middel for å omvende dem til heteroseksualitet. Er en slik bestialsk behandling et resultat av baksiden av ubuntu? Dette er det selvfølgelig umulig å svare på. Spørsmålet illustrerer allikevel at det ikke er enkelt med et kommunitarisk utgangspunkt å finne svar på hvordan

en skal behandle minoritetene i minoriteten. I den internasjonale debatten om yrkesetikk i sosialt arbeid har det for eksempel gått en diskusjon om konfidensialitetsprinsippet, og vektleggingen på den enkeltes selvstendige verdi. Representanter fra bl.a. urfolksgrupper i Australia og New Zealand har satt spørsmålsteget ved hvordan dette prinsippet skal anvendes i forhold til sosialt arbeid innen deres etniske grupper. Argumentet er at i deres kultur er det nødvendig å forholde seg til storfamilien i stedet for til individet. Faren ved dette argumentet er at en står i fare for å gjøre overgrep mot enkeltpersoner som ikke vil være en del av det nærmiljøet de er født inn i. Er det ikke i så fall samfunnets ansvar å sørge for at disse personene får sine individuelle rettigheter? Det må det etter min mening være.

Solidaritet kan i enkelte tilfeller bli et ekskluderende begrep. Fagbevegelsen er for eksempel kritisert for å representere en ekskluderende solidaritet. Solidariteten strekker seg til medlemmene og/eller de som har felles interesser med dem. Sosialarbeidere er kritisert for å overordne solidariteten med yrkesgruppa over solidariteten med brukerne dersom dette kommer i konflikt. Om slik kritikk er sann eller usann er ikke temaet her. Imidlertid er det et poeng at en slik konflikt ikke finnes i perspektivene fra ubuntu. Helhetstenking og inklusjon gjør at en må forholde seg til alle, det er hele fellesskapet som teller.

Ubuntu tar ikke utgangspunkt i det enkelte menneskets materielle vellykkethet, men plasserer menneskeheten inn i det levende økosystemet som naturen utgjør. Ubuntu som verdissyn forplikter menneskene til å ta vare på hverandre og dele de ressursene som er tilgjengelig. Dette gjelder ikke bare menneskene, men også naturen som omgir dem, kulturen skal være bærekraftig.

Ubuntu – en død eller levende tradisjon?

I en diskusjon med en gruppe lærere fra Soweto fikk vi høre at ubuntu er død. De sosiale strukturene hvor ubuntu var levende er ødelagt av apartheid, vold og kriminalitet. Andre hevder at ubuntu er levende på landsbygda, men i byene er det ikke mye tilbake. Igjen andre vil si at tankegangen fra ubuntu på mange måter er overført til townshippene hvor ubuntu nesten var en nødvendighet for at disse samfunnene skulle overleve med sin menneskelighet og verdighet i behold. Ubuntu var viktig i kampen mot apartheid, det ble et effektivt våpen. Ubuntu passet ikke inn i kolonialistenes syn på de «innfødte», og ble derfor en motkraft som de hvite ikke kunne forholde seg til. Ubuntu bidro sterkt til å holde medmenneskeligheten og samholdet levende under kampen mot apartheid. Selv om ubuntu kanskje har mistet sitt grep om en del ungdommer, er deler av den fremdeles levende.

En av lærerne fra Soweto ga et ganske beskrivende eksempel på

ubuntu. Hvis en familie i et tradisjonelt samfunn fikk gjester, ble de alltid tatt imot som om de var medlemmer av familien. Hvis gjestene ble værende og familien syntes dette ble litt for slitsomt og kostbart i lengden, ville de ikke bli bedt om å reise. Derimot ville vertskapet begynne å bygge en hytte til dem, slik at de kunne bo for seg selv.

Walter Sisulu, en av de store lederne i anti-apartheidkampen, kommer med et annet eksempel. Dersom en familie har to kuer og bare trenger melken fra en ku for å overleve, vil de gi melken fra den andre kua til noen som trenger den (Broodryk 2002).

Det sørafrikanske hilsningsritualet kan stå som et uttrykk for den inkluderende tenkningen i ubuntu. Hilsenen går som følger på isi-Zulu:

- Sawubona (jeg ser deg)
- Yebo (ja)
- Unjani (hvordan har du det)
- Ngikhona, wena unjani (jeg er her, og hvordan har du det)
- Cha, nami ngikhona (jeg er her også)

Denne hilsenen uttrykker at en viser respekt for den en møter. Dessuten er det en måte å uttrykke inklusjon. Det er spennende at en gjennom denne måten å hilse på understreker at en ser den andre, og at når en spør hvordan den andre har det er svaret en bekreftelse på at vi er her sammen. På den måten bekrefter en hverandres eksistens og tilstedeværelse i møtet.

Vår egen erfaring er preget av møtet med det svarte township Sør-Afrika. Møtet med Siphwe og hans familie var en del av dette møtet. Det var et sterkt møte med miljøer og kulturer som er annerledes enn vår, og var et sterkt møte med mennesker. Vi erfarte at det ikke bare er enkelt å bryte de sosiale barrierene. Vi hadde penger og de hadde ikke. I god ubuntu-tradisjon forventet de at vi stilte opp. Det var vanskelig å vite hvor grensa skulle gå. Det møtet ble opplevd som en utfordring til å ta ansvar også for de nære problemene i en urettferdig verden.

Forsoningsprosessen i Sør-Afrika hadde antagelig ikke vært mulig uten ubuntu. Den utrolige evnen til å tilgi er et uttrykk for en forståelse om at bitterhet og hat, bare rammer den som føler bitterhet og hat, ikke menneskene eller systemene som er årsaken til dem. Hat fører ikke fram på lengre sikt.

Konklusjon

Det jeg satte meg fore å reflektere over, er om ubuntu innebærer noen perspektiver som vi kan lære av både når vi diskuterer sosialarbeideretikk og når vi diskuterer velferdsstatens verdigrunnlag. På mange måter har jeg gått igjennom en prosess. Første fase representerte en utrolig fascinasjon over nye perspektiver represen-

ter ved at solidaritetsbegrepet ble stilt på hodet, kombinert med den inkluderende og forsonende holdningen som kommer ut av ubuntu. Neste fase representerte en kritisk, vestlig, liberal skepsis til hva slags syn på enkeltindividet som ligger implisitt i ubuntu-tenkningen. Det jeg imidlertid blir stående igjen med, selv om jeg fortsatt representerer et liberalt, individorientert og nordvestlig menneskesyn er at ubuntu utfordrer vår tenkning på to nivåer. Det første gjelder synet på at vi alle er en del av helheten, det andre at vår menneskelighet fremmes når vi ser og støtter andre. Relasjonen mellom hjelper og mottaker av hjelp snus på hodet. Dette er perspektiver som utfordrer både velferdsstaten og oss som representerer hjelpeprofesjonene.

Tilleggs litteratur:

Askheim, Ole Petter ((2003) *Fra normalisering til empowerment: ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Gyldendal

Follesø, Reidun (2004) *Bruker eller brukt?* Landsforeningen for barnevernsbarn; analyse av interesseorganisasjon i møte med dagens barnevern. Doktorgradsavhandling NTNU

Horverak, Sveinung, Omre, Cecilie og Schjeldrup, Liv (2002) *Familierådsvalg: demokrati og beslutninger i norsk barnevern*. Fagbokforlaget

Sandbæk, Mona (red.)(2001) *Fra mottaker til aktør: brukernes plass i praktisk sosialt arbeid og forskning*. Gyldendal akademiske

NOU 2001:22 *Fra bruker til borger: en strategi for nedbygging av funksjonshemmede barrierer*. Utredning fra utvalg under Sosial- og helsedepartementet

LOV 1999-07-02 nr 63: *Lov om pasientrettigheter* (pasientrettighetsloven). Finnes på internett: <http://www.lovdatabank.no/all/hl-19990702-063.html>

5. Myndighet og makt

Helse- og sosialfaglig arbeid innebærer utøvelse av makt, myndighet og sosial kontroll. Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere har ansvar for å tydeliggjøre og vedkjenne seg maktforholdet i relasjonen med brukeren/klienten. Yrkesutøverne er satt til å forvalte samfunnets helse- og sosialpolitikk, med de muligheter og begrensinger det kan innebære. Et eksempel på dette kan være bruk av vilkår for tildeling av økonomisk stønad, som må baseres på en grundig faglig og etisk vurdering og med utgangspunkt i brukers/klientens selvbestemmelsesrett.

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere har ofte mulighet til å avgjøre spørsmål med store konsekvenser for brukeren/klientens liv. De har også faglige kunnskaper som kan skape skjevhet i relasjonen, og autoritet, myndighet og makt som gjør at den hjelpetrequende står i et avhengighetsforhold til yrkesutøveren.

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere skal bruke sin innflytelse for å hjelpe brukeren/klienten til å synliggjøre de behov og den kompetanse brukeren/klienten har. Det er en nødvendig del av yrkesutøvers kompetanse å kunne utøve myndighet på en slik måte at den det gjelder ikke føler seg krenket. Som yrkesutøver er det uakseptabelt å skaffe seg private fordeler eller inngå seksuelle relasjoner i bruker/klientforhold.

Det er nødvendig å lytte til brukeren/klientens beskrivelse av egne problemer og spørre etter forslag til løsninger. En må våge å se den andre og la seg engasjere. Yrkesutøverne skal gi informasjon slik at brukeren/klienten i størst mulig grad selv kan velge tiltak. Det skriftlige materiale som produseres i en sak må utformes på en slik måte det gjør innsyn mulig. Selv i situasjoner hvor brukeren/klienten er sterkt hjelpetrequende og ber om at noen andre overtar, må yrkesutøveren søke å beholde forståelsen for at enhver har ansvar for sitt eget liv.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Tenk deg at du sitter som saksbehandler på sosialkontor. På hvilken måte klargjør du for brukeren hva du har myndighet til og hvordan dette forholder seg til hjelperollen?

Del med hverandre erfaringer fra forskjellige typer praksis hvor dere har opplevd spenningen mellom å bruke makt og å samarbeide på klientenes premisser.

Spørsmål til diskusjon

1. Drøft eget spenningsfelt mellom rollen som helper og kontrollør

2. Kan bruk av makt være nødvendig og positivt?
3. Hvordan håndtere det ansvaret som følger med den makten en har som helse- og sosialarbeider?
4. Kan kravet til effektivitet komme i konflikt med kravet om klienten/brukers selvbestemmelse?
5. Bidrar vi som sosialarbeidere til å skjule maktforholdet i relasjonen mellom sosialarbeider og bruker/klient, eller er vi «snillister» som ikke vil bruke den makten vi sitter med?

Tankevekkere

Likhet for loven

- skrevet av Tor-Inge With

Skal Per få flytte?

- Dilemma fra Breidablikk i Embla 6/2004

Hjelp og kontroll

- Utdrag fra: Levin Irene (2004) Hva er sosialt arbeid. Universitetsforlaget

Et nytt overgrep

- Av Ingeborg Rokkones, fra Urds brønn i Embla 8/2000

Makt og moral på sosialkontoret.

- Av Siv Oltedal. Fagartikkel i Embla 7/2000

Likhet for loven

Av Tor-Inge With

Et av prinsippene som er en del av FOs felles etiske grunnlag er:

Brukernes rettigheter skal ivaretas i all yrkesutøvelse. Rettsikkerheten er en særlig utfordring der den enkelte yrkesutøvers skjønn er bestemmende for hva som gis av ytelser og tjenester.

I FN's Konvensjon om sivile og politiske rettigheter, i artikkel 26, står det at

«Alle er like for loven og har uten noen form for forskjellsbe-

handling rett til lik beskyttelse av loven» og den Europeiske menneskerettighetskonvensjonen artikkel 14 som forbyr «diskriminering på noe grunnlag».

Mennesker med behov for tjenester av ulik karakter skal innlemmes og respekteres av samfunnet som likeverdige og har selv sagt de samme rettigheter som alle andre. Helse-, omsorg- og sosialtjenesten må derfor tilrettelegges slik at de bidrar til at motakerne skal kunne delta i det vanlige samfunnsnivå og i demokratiske prosesser.

Rettsikkerhet

I NOU 1991:20 «Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemming» beskrives prinsippet om autonomi slik:

«Myndige personer har rett til å bestemme over forhold som gjelder dem selv, uavhengig av om denne avgjørelsen er til deres beste eller ikke».

Med rettsikkerhet menes borgernes vern mot overgrep eller vilkårlig behandling fra myndighetenes side. Loven krever at myndighetenes behandling av mennesker og avgjørelser av saker blir riktigst mulig, under iakttagelse av visse rettsregler, og uten å krenke din personlige integritet eller andre menneskerettigheter.

Forvaltningsloven pålegger oss som yrkesutøvere en rekke plikter når vi treffer vedtak som berører borgernes rettigheter og plikter.

Viktige grunnprinsipper for behandling av enkeltsaker er nedfelt i forvaltningsloven. Disse er bl.a. prinsipper om legalitet, likhet, forsvarlig saksbehandling, saklighet, taushetsplikt, rett til innsyn, deltakelse og informasjon.

Vårt grunnlovsbeskyttende legalitetsprinsipp går ut på at inngrep i borgernes rettsstilling skal ha hjemmel i lov.

Yrkesutøveren

Når vi som yrkesutøvere skal ivareta brukernes rettigheter, så er det viktig å ha fokus etikk, fag og juss. Etikk er å være opptatt av hva vi bør gjøre, jussen avklarer hva som er lov, faget hjelper oss med hva som er mulig å gjøre.

Vi som yrkesutøvere skal motvirke at brukerne blir utsatt for diskriminering og vi må jobbe for å bygge ned det diskriminerende rangeringssamfunnet. I følge Dag Øistein Endsjø (Kjønns- og religionsforsker, NTNU) er Norge et rangeringssamfunn der myndighetene sorterer forskjellige former for diskriminering som om de skulle være mer eller mindre alvorlige. For å lykkes i dette arbeidet må fokus settes mot diskrimineringen i seg selv som fenomen. Diskriminering er like krenkende mot menneskeverdet, like mye i strid med menneskerettighetene, uansett årsak.

Yrkesutøverne må tilstrebe at det ikke blir personavhengig hvorvidt det er likhet for loven innenfor samme etat.

Vi som yrkesutøvere må ha fokus på saklighet. Saklighet innebærer at forvaltningens avgjørelser må være saklig motiverte. Dette betyr at forvaltningen ikke kan legge vekt på en persons kjønn, religion, seksuelle legning eller politiske overbevisning.

Vi må sikre forsvarlig saksbehandling. Det betyr først og fremst å følge opp lovens prinsipper og rettsregler. Loven setter krav til saksbehandling om bl.a. frister, enkeltvedtak skal begrunnes og inneholde lovhenviing, og det skal informere om ankeadgang.

Brukermedvirkning

Brukermedvirkning på individnivå er enkeltindividets medvirkning og medbestemmelse i eget behandlingsopplegg.

På systemnivå kan brukerrepresentanter medvirke i utforming av tjenestetilbudet gjennom deltakelse i ulike fora (f.eks. utredningsgrupper, brukerutvalg, kvalitetsutvalg etc). Videre kan brukermedvirkning skje gjennom ulike former for erfaringstilbakeføring (spørreundersøkelser, fokusgrupper etc). Brukermedvirkning er krevende, og det krever innsats og vilje fra yrkesutøverens side for å få dette til, men også fra brukerrepresentantene.

Et sentralt spørsmål knyttet til brukermedvirkning er spørsmålet: Hva når vedkommende ikke er i stand til, eller ikke viser interesse for å ivareta sine egne behov, interesser eller muligheter?

Spørsmålet om brukermedvirkning synes å være enkelt å ta stilling til når vedkommende forholder seg til valgsituasjonene på en forutsigbar og normativ måte. Verre blir det når vedkommende treffer utradisjonelle valg eller enda verre «ufornuftige» valg. Når vedkommende bare avviker tilstrekkelig fra det som forventes, dukker ofte spørsmålet opp om vedkommende er tilregnelig? Om vedkommende fatter konsekvensene av sine valg? Om vedkommende har nødvendige forutsetninger for å treffe egne – informerte valg.

Hvem bør representere brukeren?

Når i prosessen er det hensiktsmessig med brukermedvirkning?

Bruk av skjønn

Hvordan kan vi som yrkesutøvere gjennom beslutninger unngå å fastlegge for romslige eller altfor knappe standarder, etablerer urimelige forskjeller eller behandle like tilfeller ulikt?

Hvilke verdier legges til grunn for våre handlinger og beslutninger?

Hvordan sikre at brukerne ikke blir vilkårlig behandlet?

På hvilket grunnlag fatter vi beslutninger om hvilke behov brukerne har, og hvilke behov som skal tilfredsstilles?

Vi som yrkesutøvere bestemmer, hvem som skal ha hva og hvor mye, hvordan og når nok er nok.

Yrkesutøverne skal i utgangspunktet følge likhetsprinsippet som har utgangspunkt at alle like tilfeller skal behandles likt.

Internasjonal konvensjon om å avskaffe alle former for rasediskriminering

(Vedtatt av FN's generalforsamling 21. desember 1965. Norge ratifiserte konvensjonen 6. august 1970. I kraft 4. januar 1969).

Her er et lite utdrag fra konvensjonen:

«De stater som er parter til denne konvensjon som tar i betraktning at De Forente Nasjoners Pakt bygger på prinsippene om alle menneskers medførte verdighet og likhet, og at alle medlemsstater har forpliktet seg til i samarbeid med Organisasjonen å sette i verk felles og separate tiltak for å oppnå et av De Forente Nasjoners formål som er å fremme og oppmuntre verdensomfattende respekt for og overholdelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter for alle uten hensyn til rase, kjønn, språk og religion, som tar i betraktning at Verdenserklæringen om Menneskerettighetene slår fast at alle mennesker er født frie, likeverdige og likeberettigete, og at alle har krav på de rettigheter og friheter som erklæringen nevner uten forskjellsbehandling av noe slag, særlig når det gjelder rase, hudfarge og nasjonal herkomst, som tar i betraktning at alle mennesker er like for loven og er berettiget til samme rettsbeskyttelse mot enhver form for diskriminering og mot enhver tilskyndelse til diskriminering».

Verdenserklæringen om menneskerettighetene

(Vedtatt av FN's generalforsamling 10. desember 1948)

Her er et lite utdrag fra konvensjonen:

«Artikkel 2

Enhver har krav på alle de rettigheter og friheter som er nevnt i denne erklæring, uten forskjell av noen art, for eksempel på grunn av rase, farge, kjønn, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, eiendom, fødsel eller annet forhold.

Det skal heller ikke gjøres noen forskjell på grunn av den politiske, rettslige eller internasjonale stilling som innehas av det land eller det område en person hører til, enten landet er uavhengig, står under tilsyn, er ikke-selvstyrende eller på annen måte har begrenset suverenitet.

Artikkel 7

Alle er like for loven og har uten diskriminering rett til samme beskyttelse av loven. Alle har krav på samme beskyttelse mot diskriminering i strid med denne erklæring og mot enhver oppfordring til slik diskriminering».

Skal Per få flytte?

Breidablikk, Embla nr. 6/2004

Barnevernet har jobba med en søskenflokk. Den eldste, Per, er blitt over 18 år og har takka nei til oppfølging av barnevernet. To yngre brødre er under omsorg av barnevernet og bur på kvar sin institusjon. Per har det siste året hatt ein aukande kriminell aktivitet, med rusmisbruk, vinningsbrottsverk og uro. Leiligheten hans var en møteplass for ungdom i drift. Han trakk med seg en yngre bror, Ola, som budde på institusjon i nærleiken.

Ola var flytta til ein annan institusjon lengre unna, og kunne roe seg lettare uten å ha broen så nær, og Per flytta heim for å kome unna miljøet. Etter ei stund oppsøkte Per sosialtjenesten for å så økonomisk stønad for å kunne flytte. Han ønsker å flytte til ein storby for å begynne på nytt. Pål, bor i barneverntiltak i denne byen. Pål får innvilget hjelp etter lov om sosiale tjenester etter dei rutiner sosialtjenesten har i slike saker.

Du blir kontaktet av personalet på barneverninstitusjonen som er svært kritisk til flyttinga. Dei er redde for den negative påvirknaden dette kan ha på Pål, som dei har ansvaret for. Pål har til tider svært utagerende atferd.

Du blir anmoda om å gjere det du kan for å hindre flyttinga.

Problemstilling:

Skal du jobbe for at Per ikkje flytter til broren i storbyen? Kva slags handlingsrom har du?

Aslak Syse,

Aslak Syse er jurist og ansatt ved det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo:

Per er fylt 18 år, og ethvert tiltak etter barnevernloven krever at han samtykker i slike. Dette går uttrykkelig fram av barnevernloven § 1-3 andre ledd.

Tiltak overfor Per kan derfor i denne saken bare foreslås og gjennomføres etter lov om sosiale tjenester (stjl.). Bortsett fra reglene i kapittel 4A og 6, som omhandler henholdsvis tiltak overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming og personer med et

alvorlig rusproblem, kan tiltak bare gjennomføres ved frivillighet fra Pers side. Dette er situasjonen i månedens dilemma.

Selv om to yngre brødre er under omsorg av barnevernet og bor på hver sin institusjon, har ikke dette betydning for tjenesteapparatets tiltak overfor Per, så nær som at det muligvis kan stilles stedlige vilkår til ytelser som Per søker.

Per har tydeligvis store problemer, herunder et rusmiddelbruk, men mer problematisk er det at han synes å ville dra brødrene med seg inn i sin egen problematferd.

Nå ønsker Per å flytte, og har søkt om økonomisk stønad for å kunne gjennomføre sine planer. Per har allerede fått innvilget hjelp etter kapittel 5 i lov om sosiale tjenester etter de rutinene sosialtjenesten har lokalt. Dette medfører mulighet for kontakt med Pål, en av brødrene, og som er i institusjon dit Per vil flytte. Også Pål har til tider hatt problematferd.

Kan sosialtjenesten innvirke på Pers tilflytning til byen der Pål er?

Utgangspunktet er det selvsagte; enhver har rett til – og frihet til – å kunne bo i den kommunen vedkommende selv ønsker. Ingen kan hindre Per å flytte til storbyen der Pål er så sant Per har økonomisk mulighet til å gjennomføre flyttingen på egen hånd.

Den muligheten som kan være aktuell i det konkrete tilfellet, er om sosialtjenesten kan knytte vilkår til økonomisk støtte, med et krav om at Per nettopp ikke flytter til den aktuelle byen, men til enhver annen kommune der han ikke har tilsvarende mulighet til å dra en av sine yngre brødre med seg ut i uønsket atferd.

Dette må løses etter reglene i stjl. § 5-3 første ledd som omhandler bruk av vilkår. Bestemmelsen lyder: «Det kan settes vilkår for tildeling av økonomisk stønad, se også § 5-4 tredje ledd og § 5-8. Vilkårene må ha nær sammenheng med vedtaket, og ikke urimelig begrense stønadsmottakerens handle- eller valgfrihet.»

Muligheten til å stille vilkår er nærmere behandlet i Alice Kjelleholds avhandling «Sosialhjelp på vilkår» fra 1995. Situasjoner som omhandlet i dilemmaet er ikke direkte omtalt, og utgangspunktet må være en tolkning av om vilkåret er «urimelig» begrensende på Pers handle- eller valgfrihet. Utgangspunktet er at det skal mye til for å stille vilkår som nevnt. Kjellehold skriver (s. 196): »I denne vurderingen står hensynet til vern om personlig integritet sterkt og vil avskjære vilkår som griper dypt inn i klientens frihet med hensyn til valg av levemåte.»

Sannsynligvis vil det ikke lovlig kunne stilles vilkår som omtalt. Handlingsrommet blir derfor en alvorlig samtale med Per der det framheves at hans atferd som er et problem i seg selv, ikke bør føre til at han nok en gang får en av brødrene med seg ut i uønsket og ulovlig atferd. Det er også mulig å tilby Per økt stønad dersom

han er villig til å flytte til et alternativt sted hvor ingen av brødrene oppholder seg, men hvor Per kan oppleve den friheten han ønsker. Likeledes må det være mulig å tilby råd, støtte og veiledning (stjl. § 4-1) for om mulig å hindre den aktuelle flyttingen.

Berit Øygard

Barnevernspedagog og medlem av yrkesetisk råd i FO:

I drøftinga vil eg gi ei vurdering av korleis ein i dette i tilfelle kan handle i tråd med FOs yrkesetiske dokument.

I dette dilemmaet kan ein henvise til fleire av prinsippa våre.

Respekt for enkeltindividet:

Alle menneske har krav på å bli møtt med respekt. Respekt er ikkje noko ein må gjere seg fortent til. I dette tilfelle har Per rett til å få saka si vurdert, og behandla ut frå den aktuelle situasjonen. Det at han tidlegare har unndratt seg tiltak skal ikkje hindre han i å få hjelp, men det kan påverke kva hjelp han får.

Å vise respekt for enkeltindividet handlar også om å høyre kva Per i dette tilfelle sjølv kan gjere for å nå målet sitt, å utfordre ressursane hans. Kva har han tenkt å gjere annleis for ikkje å havne i rus og kriminalitet igjen? Kva støtte vil han eventuelt trenge for å klare det?

Likskap for lova

Utgangspunktet er at Per har fått behandla saka si etter lov om sosiale tjenester. Om ikkje det er gjort klare saksbehandlingsfeil vil det vere grov forskjellsbehandling og juridisk feil å gjere om vedtaket.

Spørsmålet vert då kva ein kan gjere for å hindre/minke negativ påverknad sjølv om Per skulle flytte.

Heilskapssyn på menneske

Alle menneske er langt meir enn berre eit hjelpebehov. Vi lever i ein samanheng med andre. I dette tilfelle er familien viktig for Per. Han seier at ein av grunnane til at han vil flytte er for å kome dit broren er. Ved å anerkjenne det positive i familierelasjonar, kan ein også snakke med Per om relasjonen til brødrene, kva han ser som viktig og korleis han påverkar denne.

I ein slik samtale kan ein lett kome i konflikt med prinsippet om Konfidensialitet og teieplikt.

Dette er grunnleggande for tilliten i relasjonar i klientarbeid. Som klientarbeider kan ein i mange tilfelle oppleve at ein i samtale

med ein klient får informasjon om andre personar som ein sjølv eller andre på kontoret har kontakt med. Dette kan føre til at ein sit med informasjon ein ikkje kan bruke fordi ein ikkje kan røpe kjelda til innformasjonen. I saka med Per vil det vere enklare. Du og Per vil ha noko felles kunnskap: om at Pål bur på barneverninstitusjon, at han har store atferdsproblem. Begge veit dere at det vart veldig vanskeleg for Ola når Per budde nær han. Å snakke med Per om hans forhold til brødrene kan derfor gjerast utan å bryte teieplikt ein har i forhold til Pål, ved å bygge på generell kunnskap, utan at ein treng å gi nye (detaljerte) opplysninger om Pål.

Tillit, åpenheit, redelighet, omsorg og nestekjærleik

Å vere open om bekymringa for korleis Per kan påverke Pål vil vere i tråd med prinsippet om tillit og openheit. Å snakke med Per om dette vil gi Per få moglegheit til å vise at han kan ta ansvar. Per har kanskje tankar om kva han vil gjere for å støtte Pål i positiv utvikling.

I staden for å forhindre flytting kan konklusjonen vere å utfordre både Per og personalet på institusjonen i å etablere eit samarbeid som ivaretar både Pål's behov for grenser og brødrenes ønske om kontakt.

Tore Frost

Universitetslektor i

filosofi ved Filosofisk Institutt, Universitetet i Oslo

Dette dilemmaet er ikke lett å håndtere. Per, Pål og Ola er altså tre brødre som alle har hatt opphold på barnevernsinstitusjoner. Jeg går ut fra at de utgjør hele søskenflokket. Det finnes åpenbart et «hjem» som 18-åringen Per har kunnet flytte tilbake til. Hvem bor der, mor, far, andre familiemedlemmer? Det kunne være greit å vite litt mer om familiebakgrunnen. Jeg går ut fra at hjemmet har en slik karakter at det ikke finnes samarbeidspartnere der. I så fall står vi overfor et dilemma der det overordnede etiske kravet for barnevernet er å gjøre maksimalt for å berge søskenfellesskapet. Jeg har ingen tro på individuelle løsninger i dette tilfellet.

La oss ikke glemme dilemmaets utgangspunkt: Per har åpenbart et aktverdige motiv for å søke om økonomisk støtte for å kunne flytte til storbyen: Han ønsker selv å komme ut av det belastende miljø han tidligere har vært omgitt av. Dette både bør han og blir han støttet i. Spørsmålet er bare hva slags konsekvenser dette kan få for den yngre broren Pål, ikke minst med forholdene til den tredje broren Ola i friskt minne.

Her bør sosialkontorene samarbeide med hverandre. Et første initiativ kunne være å ha en felles samtale med Per og Pål. En åpen samtale med begge kunne bidra til å klargjøre dette. Hvis en slik positiv virkning ikke er særlig sannsynlig, mener jeg at sosialkontoret bør pålegge Per plikten til ikke å oppsøke Pål. Hvis det ikke er til å unngå, så mener jeg at sosialkontoret bør påvirke Per til å flytte annetsteds. Det ideelle hadde nok vært å ta denne samtalen med alle tre brødre samlet og appellere til dem om å ta ansvar for hverandre, slik at man kunne oppnå enighet brødrene imellom om en felles strategi. Det ville i det minste styrke søskenfellesskapet og dermed holde gode nettverksressurser intakt.

For å gjøre mitt etiske standpunkt tindrende klart: Rettigheter bør kombineres med tilsvarende plikter. Dette er et prinsipp som faktisk allerede er godt innarbeidet i norsk rettspraksis (eks. Retten til syketrygd forsvares ved plikten til å oppsøke lege etc.) Per har en soleklar rett til hjelp i henhold til lov om sosiale tjenester, men det bør ha som konsekvens at Per har en like soleklar plikt til å ta på seg ansvaret for at denne rett ikke blir til skade for en uskyldig tredjepart, i dette tilfelle broren Pål. Hvis så er tilfelle, bør sosialkontoret pålegge Per å flytte annetsteds. Jeg er klar over at dette er på kollisjonskurs med retten til å kunne bo der man selv ønsker å bo, men i dette tilfelle mener jeg at denne basisrettighet må vike.

Hjelp og kontroll

Utdrag fra Levin Irene (2004): Hva er sosialt arbeid, Universitetsforlaget

Det tredje spenningsfeltet som trekkes fram i denne boka, er forholdet mellom hjelp og kontroll. La meg allerede her komme inn med en differensiering av kontrollbegrepet. Ordet kontroll kan bety to ting: kontroll og styring. Ofte bruker vi kontroll når vi mener styring. Skal vi finne ut av en saks tilstand, kontrollerer vi. Da griper vi ikke inn i hendelsene. Jeg kan kontrollere været, finne ut om det er sol eller om det kanskje blir regn, men jeg kan ikke styre været. Derimot kan min kontroll av været styre mine handlinger, nemlig hva jeg tar på meg. Da betyr kontroll styring. Man kan også kontrollere været bare for moro skyld uten at det styrer om jeg tar med paraply eller ikke. Da betyr kontroll bare kontroll i betydningen sjekke ut. Kombinert med kontroll kan det skje en styring, men det behøver det ikke gjøre. Det er den delen av kontrollen som styrer videre handlinger som er maktutøvelse. I denne sammenhengen kommer jeg til å bruke ordet kontroll i meningen «ikke gripe inn i hendelsen» og styring som «å gripe inn».

Sosialt arbeid forholder seg både til det å yte hjelp, men samtidig

ha kontroll, slik at det ikke skjer overgrep mot for eksempel barn. Hjelp og kontroll blir ofte sett på som uforenlige og to atskilte enheter. Skal en hjelpe, kan det virke som en motsetning hvis en også skal kontrollere. For hvordan blir det da hvis en ikke som hjelper helt og holdent kan være på den hjelptrengendes side? Noen hjelpere prøver å minimere dilemmaet ved helt og holdent å ta klientens perspektiv. Men det går ikke an å eliminere den strukturelle makten som ligger innebygd i relasjonene. Hjelpeapparatets dobbeltfunksjon handler om dels et offentlig kontroll- og styringsapparat siden det å styre er å utøve makt, og dels samfunnets hjelpeinstans overfor mennesker i vanskelige situasjoner.

Den norske sosialarbeideren Britt Jørgensen (2002) ser dette som en problemstilling som i liten grad har vært tematisert – ja, at det har skjedd en underkommunisering av forholdet mellom hjelp og kontroll. Det samme gjelder forholdet mellom makt og avmakt (Ohnstad, 2004), som jeg skal komme tilbake til straks. Kontrollen kan knyttes til de pengemessige sidene ved sosialt arbeid, og som sådan er den blitt betraktet med skepsis, ja, nærmest en aversjon, sier Michael Seltzer (Seltzer mfl., 1995).

Denne aversjonen eller manglende viljen til å diskutere kontrollfunksjonen kan henge sammen med at det nok for mange sosialarbeidere er vanskelig å se sin egen makt i det systemet man er satt til å betjene – at man rett og slett på det egne personlige planet kan oppleve seg som avmektig (Ohnstad, 2004). Når en ikke opplever at en selv har makt, blir det også vanskelig å se den. Som hjelper har sosialarbeideren makt, og som kontrollør har sosialarbeideren makt. I dagens samfunn usynliggjøres makt- og kontrollaspektet gjennom våre egalitære og humanitære ideologier. Tidligere tiders hev- og skyldideologier synliggjorde makten på en annen måte. Da snakket man om «slemme barn», mens vi i dag benytter kategorien «barn og unge med atferdsvansker» (Skau, 2003). Derfor kan vi si at dagens velferdsstat har brakt en rekke nye og forbedrede ordninger, mens maktforholdene har blitt mer tilslørete og usynlige. Makten ligger der til dels å kontrollere, men også til å tilpasse eller styre klientens normer og verdier i retninger sosialarbeideren mener er riktige.

I sin ytterste konsekvens kan alt det en klient forteller til sosialarbeideren, bli brukt mot ham, sier Kikkan Ustvedt Christiansen i sin klassiske artikkel fra 1979. I denne artikkelen behandler hun forholdet mellom saksbehandlerens rolle slik den framkommer på sosialkontor, og behandlerens rolle som man ser den i for eksempel barne- og ungdomspsykiatrien. En skal både finne ut om vedkommende er berettiget til ytelsen ifølge regelverket og samtidig «stimulere vedkommende til å ta i bruk egne og omgivelsenes ressurser på nye måter (Christiansen, 1990, s. 13). Denne kombina-

sjonen av oppgaver er særskilt vanskelig fordi når en må konsentrere seg om rettigheter og samtidig drive det som ofte omtales som behandling, kan de to aktivitetene ses på som motsetninger.

Saksbehandler- eller forvalterrollen har hatt problemer med sin egen utvikling fordi litteratur om sosialarbeiderrollen kommer fra behandlingssettinger, og fordi disse ikke er fra en norsk kontekst. Ofte kommer de fra USA som ikke har en velferdsstat. Derfor var de vanskelige å anvende i en situasjon på sosialkontor (Christiansen, 1990).

Men også i andre saker har sosialarbeideren som hjelper makt i forhold til sin klient. Hun har makt til å bestemme når timen skal starte og når den skal slutte, og hun har makt (til en viss grad) til å bestemme hvilke temaer som skal tas opp og liknende. Det er den overordnede som bestemmer reglene for timene og hvor grensene skal gå. Og det er den overordnede som bestemmer hvilke merkelapper som skal settes på klienten, og det problemkompleks han eller hun inngår i. Innenfor psykiatrien foregår dette gjennom diagnoser, men selv i mindre formaliserte samtaler gjøres dette gjennom merkelapper som gis på en bestemt type atferd. I mange tilfeller kan dette få svært alvorlige følger fordi klienten ikke forstås ut fra den konteksten vedkommende befinner seg i.

I en interessant bok om det problematiske hverdagslivet trekker den canadiske sosiologen Dorothy Smith fram et eksempel i kapitlet «K is Mentally Ill» der Ks svømming ble gjort til et tegn på en mental sykdom. Konteksten var at K var blitt definert som mentalt syk. I en annen sammenheng ville det å svømme 20 ganger fram og tilbake ikke blitt forstått som tvangspregete handlinger, men derimot som en slik aktivitet som sporty ungdommer gjør. Altså noe positivt. Denne definisjonsmakten har også sosialarbeidere, og det er viktig at en er seg den bevisst. Konsekvensene kan bli svært store. Hjelp og kontroll i betydningen makt er sammenhengende dimensjoner i ethvert forhold mellom klient og hjelpeapparat. Og hvis man ikke forstår dynamikken, blir det enklere å gjøre fenomenet til egenskaper ved klienten (han er umotivert) eller ved en selv (jeg er udugelig) istedenfor å synliggjøre prosessene.

Max Weber (1971) definerer makt som en mulighet til å få gjennomført sin vilje i den sosiale relasjonen selv om andre deltakere i det kollektive livet skulle gjøre motstand. Det betyr at en sosialarbeider har stor makt til å påvirke og gjennomføre endringsforslag i forhold til klientene. Kriminologen Thomas Mathiesen (1982) utvider maktbegrepet, idet han omtaler det som en vilje til å omhandle intensjonen i en relasjon selv om den eller de andre skulle gjøre motstand. I situasjoner med vold blir dette særlig tydelig. Den som utøver volden i en voldtekt, gjennomfører sin intensjon i en relasjon til for eksempel et lite barn til tross for at det stritter

imot. Ofte omtaler vi makt som noe som utøves når det er snakk om å skade en annen person, som ved en voldtekt. Men makt kan også brukes i forbindelse med å hjelpe. Det er vanskelig å vite om det en gjør overfor en klient oppleves som et maktovergrep, ens intensjon kan være å hjelpe. En har rett og slett misforstått situasjonen. «Makt kan brukes til å hjelpe og makt kan brukes til å skade» (Skau, 2003, s. 95). Et viktig element her er tidsaspektet. På kort sikt kan hjelpen oppleves som skadelig, men på lengre sikt kan den være nyttig – og motsatt.

Hvis en skulle følge den franske sosiologen Michael Foucault (1977), er ikke en slik makt noe som er gitt en gang for alle, men makten ligger i det en gjør i relasjon til andre. For Foucault er makt en aktivitet. Et slikt syn gir en åpning, idet en faktisk også kan gjøre ting på andre måter.

For at makten skal utøves, fordrer den avmakt hos en eller flere. Makten hviler på avmakten og ikke omvendt, sier Anbjørg Ohnstad (2004). «Når avmakten ikke hviler på makten, kan vi forstå det slik at den som er i en avmaktsposisjon likevel ikke er avhengig av den mektige for å forandre sin situasjon, han kan utvikle motmaktsstrategier eller gjøre noe for å forandre sin situasjon» (Ohnstad, 2004, s. 252). Det finnes altså motmaktsstrategier.

I de senere årene har en retning innen sosialt arbeid blitt svært populær, nemlig empowerment (myndiggjøring). Den handler nettopp om hvordan klienten kan få eller selv ta mer makt, og på den måten bli en aktør i eget liv. Det handler om «power over oneself» (Parker, Fook og Pease, 1999, s. 151). Makt er noe en gjør og ikke noe en har. Ved å fokusere på makt som aktiviteter gis det mulighet for endring fordi man kan gjøre mange forskjellige ting.

På mange måter kan en si at det er de profesjonelle som har løftet fram maktaspektet og fokusert på motsetningsforholdet, idet det er nettopp de med mest makt som bringer denne saken fram i lyset. På en måte kan en si at de profesjonelle nærmest har tatt dette ut av hendene på dem som skal bli «empowered». Men på den annen side er begge parter deler av et nettverk av maktrelasjoner (Hoy, 1986). Ofte knyttes «empowerment» til brukermedvirkning eller til aktører. Aktører er noe mer enn brukere, å være en aktør i eget liv (Sandbæk, 2004). Da ønsker en ikke å sette merkelappen klient på den man jobber med, men snakker isteden om brukere av tjenester. «Empowerment» er nært knyttet opp til ideene om hjelp til selvhjelp, og «bevisstgjøring gjør det mulig for mennesker å opptre som subjekter» (Hansen, 2004, s. 31). Hvis man innen «empowerment»-tradisjonen gir ansvaret tilbake til klienten/brukeren, kan det føre til at resultatet lett blir en ansvarsfraskrivelse. Isteden, hevder Jorunn Vindegg (2004), må en ta hensyn til situasjonen personen er i. Når ansvaret gis tilbake til klienten eller

brukeren, vil også maktaspektet endre seg. En snakker i disse sammenhengene mer om samarbeid enn om rene hierarkiske forhold. La meg legge til at «å gi» ansvaret over til klienten også er en måte å utøve makt på.

Sosialt arbeid arbeider på oppdrag fra samfunnet, samtidig som en også arbeider på oppdrag fra klienten. Poenget her er at dette representerer et dilemma. I mandatet ligger det både hvordan en skal se på mennesket, nemlig at det er sosialt, og at en er satt til å hjelpe mennesker velferdsstaten har sett det som sin oppgave å fokusere på. Det kan være personer som kommer inn under lovverket, som for eksempel de som har visse rettigheter til å få utbetalt ytelser (uføretrygd, arbeidsledighetstrygd o.a.). Det kan også være personer som kommer inn under lov om sosiale tjenester – det vil si mer en restkategori som ikke fanges opp gjennom trygdlovgivningen. Og videre kan sosialt arbeidsområde handle om utsatte barn som kommer inn under lov om barnevern.

Stort sett vil de kategoriene som er nevnt, omhandle det man kaller førstelinjetjenesten, det vil si at klientene ikke behøver å ha noen henvisning før de kontakter sosialarbeideren. Men det gjelder også annenlinjetjenesten, som barne- og ungdomspsykiatrien, skolepsykologisk kontor og liknende. En er hele tiden konfrontert med at det ligger et kontrollaspekt i hjelpen. Sosialt arbeid kan ikke helt definere seg ut av hjelp-kontroll-dimensjonene. Hjelp og kontroll er vevd inn i hverandre for sosialt arbeid og framstår som et uløselig dilemma, men særlig innen barnevern og virksomheter på sosialkontor. I andre deler av sosialt arbeid, slik som ved familievernkontor eller barne- og ungdomspsykiatrien, er hjelp mer framtredd enn kontroll.

I vår forståelse av hjelp og kontroll ligger det tendenser til en todeling i retning av nesten en dikotomisering. Å være en hjelper er blitt høyt verdsatt som å ha attraktive arbeidsoppgaver, mens jobber med mye kontroll er blitt vurdert motsatt. En har opprettholdt todelingen ved å gi noe et positivt fortegn og noe annet et negativt. Integreringen av de to har ikke vært enkel, og har heller ikke vært gjort i særlig stor grad. Når Lars Inge Terum (2003) kaller sosialarbeiderne velferdsstatens portvakter, vektlegger han kontrollen mer enn hjelpen. I hans studier viser han at den skjønnsmessige vurderingen av sakene fører til at pengeutbetalingene ved sosialkontorene kan variere i stor grad. Makten og kontrollen finnes også i områder som rus, der sosialarbeideren gjennom hjelp til støtteordninger har makt over klienten og hvordan denne skal leve.

Søyland-saken

La oss ta et eksempel. Midt på åttitallet oppsto en sak i pressen som ble kalt Søyland-saken. Dette var den første store mediesaken

der pressen satte søkelyset på barnevernet. Hos familien Søyland var det fem barn, og barnevernet ønsket at alle skulle få sitt fosterhjem. Ett av barna var allerede i et fosterhjem som fungerte bra.

Bakgrunnen for mediasaken var en gruppe voksne, respekterte borgere som begynte å engasjere seg i hva dette handlet om. De lagde en aksjonsgruppe mot at barna skulle plasseres i fosterhjem. De hadde store samlinger på torget og samlet inn 1500 underskrifter for å stoppe barnevernets vedtak. Fremst i aksjonsgruppen var sognepresten og andre anerkjente borgere av den byen de bodde. I et TV-program nylig kom det fram at de ledende personene i aksjonsgruppen hadde som mål å bringe Jesus mer inn i barnas liv, og det skulle være den hjelpen som de mente barna trengte.

I denne saken skulle barnevernet hjelpe samtidig som de skulle kontrollere. Det som de fant, var at hjemmet ikke var tilstrekkelig godt som ramme om oppveksten for barna. Derfor ønsket barnevernet å flytte barna til fosterhjem. Hjelpen besto i å kontrollere, og at de skulle bruke den makten de var tildelt fra samfunnets side for å gjøre det.

Det greide de imidlertid ikke. Presset fra aksjonsgruppen og media ble for stort, og de måtte abdisere fra sitt mandat om både å hjelpe og å kontrollere. Aksjonsgruppen gjorde dem med andre ord avmechtige. I TV-programmet nå 16 år etter ville man granske hva som hadde skjedd med barna. Barna bebreider barnevernet fordi de ikke brukte sitt mandat. Og av dem som ble intervjuet, var det én fra aksjonsgruppen som tok selvkritikk. Lederen for barnevernet i kommunen tok også selvkritikk fordi barna måtte lide på grunn av at barnevernet ikke greide å stå imot aksjonsgruppen.

Hvis en ser på denne saken litt utenfra, er det mange ting en kan trekke fram. Men i denne sammenhengen vil jeg løfte fram at når barnevernet ikke greide å utføre sitt samfunnsmessige mandat, kunne de verken hjelpe, kontrollere eller styre. De ble satt i noen etiske dilemmaer ved at de ikke greide å benytte sin makt på grunn av media og aksjonsgruppens aktiviteter. Fordi de ikke greide å gjøre sin jobb, var det barna som ble skadelidende.

Det er en forutsetning at hjelpeapparatets utøvere forstår sin dobbeltfunksjon når det gjelder hjelp, kontroll eller styring. Hvis den enkelte utøver ikke gjør det, kan man lett komme til å mistolke klienters atferd og reaksjoner. For eksempel kan en komme til å tro at en klient lyver, istedenfor å være varsom i forhold til den maktmulighet sosialarbeideren har til å frata vedkommende barnet. Det er her ikke snakk om et personlighetstrekk ved klienten, men karakteristika ved strukturen sosialarbeider og klient er en del av, fordi maktaspektet alltid er til stede i forholdet mellom klient og hjelper.

Etikk

Etikk og etiske spørsmål innen sosialt arbeid kunne vært reist som tema i tilknytning til hvert av de punktene som er tatt opp i denne boka. Det er etiske aspekter ved alle spenningsfeltene så vel som når faget ble til. De etiske spørsmålene og dilemmaene gjennomstyrer faget sosialt arbeid, og således blir den etiske dømmekraften, moralen og verdiene det gjennomgripende i alle deler av utføringen av faget. Av plasshensyn har jeg ikke trukket dette fram eksplisitt. Det betyr ikke at de etiske spørsmålene og dilemmaene ikke er til stede. På mange måter kan en si at de som utfører sosialt arbeid har fått i oppgave å foreta etiske vurderinger av andre og således blitt samfunnets moralske agenter (Marthinsen, 2001). Når en hele tiden i sitt arbeid møter etiske utfordringer, blir det viktig å ha høye etiske standarder for sitt arbeid og å benytte en profesjonell dømmekraft. I den profesjonelle dømmekraften ligger etikken og moralen. Når ens oppgave både er å hjelpe og å kontrollere, med den implisitte makten som ligger i disse rollene, blir den profesjonelle moralske dømmekraften særlig viktig for profesjonsutøveren.

Det kan lett bli til at en forveksler hva som er riktig, godt og rettferdig (ideologi) med hva som skal til for at vedkommende vil fungere bedre (Wilmar, 1989). Fagfeltet er plassert der ideologier møter substansområder og teorier. Her omtaler professor Erik Larsen (1988) det som ideologienes onde sirkel. En hyppig forekommende påstand og således ideologi er at alle barn trenger et godt hjem og nære relasjoner. Dette forstås dit hen, ifølge Larsen, at fosterhjem er bra, men institusjoner dårlig. Larsens poeng er at hva som er den beste boformen for barn, er et empirisk spørsmål. Også den islandske professor i sosialt arbeid Sigrun Juliusdottir (1986) sier at ideologien har utkonkurrert kunnskapssiden innen faget. Ideologi gir ikke noe grunnlag for å forstå. Forankringen ligger mer i hva som er riktig enn i det hensiktsmessige for dette formålet.

Sosialarbeiderne var tidlig ute med å utarbeide sine yrkesetiske retningslinjer og institusjonalisere denne delen av virksomheten. Allerede i 1967 vedtok Norsk sosionomforbund (NOSO, nå FO) sine yrkesetiske retningslinjer. I dag har fagforeningen gått bort fra retningslinjer, men vedtatt yrkesetiske prinsipper. De etiske dilemmaene en sosialarbeider står overfor til daglig, kan ikke styres av klare regler fordi situasjonene er så forskjellige. Norske sosialarbeidere er omgitt av både nasjonale og internasjonale etiske prinsipper, ettersom FO er tilknyttet det internasjonale sosialarbeiderforbundet (International Federation of Social Work, IFSW).

Nært knyttet til diskusjonen om de yrkesetiske prinsippene finner vi en diskusjon om autorisasjon som handler om den yr-

kesetiske utøvelsen og om denne skal kunne kontrolleres. Å få autorisasjon for yrkesutøvelsen har vært en kampsak for norske sosialarbeidere. Gjennom autorisasjonen kan en bestemme hvem som skal være innenfor og hvem som skal være utenfor yrkesgruppen. Denne saken ble tatt opp mens Vindegg var yrkesforbundsleder. Et enstemmig forbund (NOSO) sluttet seg til forslaget om å arbeide for autorisasjon. Autorisasjonssaken kom opp i forbindelse med en odelsingsproposisjon i 1998, Lov om helsepersonell, om at 25 grupper av helsepersonell skulle autoriseres. Til tross for mye arbeid fikk ikke sosialarbeiderne autorisasjon på daværende tidspunkt. Grunnen var at de ikke først og fremst jobbet i helsevesenet (Vindegg, 2003). Derimot ble omsorgsarbeidere med treårig videreutdanning etter videregående skole tildelt autorisasjon, fordi de hadde en omfattende pasientkontakt og var avhengige av tillit hos dem de skulle hjelpe og hos samarbeidspartnere. Kampen om autorisasjon er ikke avsluttet.

Videre lesning

Ohnstad, Anbjørg, 2004. Makt og avmakt, i Tor-Johan Ekeland, Grethe Nordhelle, Oddmar Iversen og Anbjørg Ohnstad (red.) Psykologi for helse- og sosialarbeidere. Oslo: Cappelen.

Terum, Lars Inge, 2003. Portvakt i velferdsstaten. Oslo: Kommuneforlaget.

Et nytt overgrep

Av Ingeborg Rokkones, *Embla* nr. 8/2000

Yrkesetisk Råd har arbeidet med en klagesak fra en kvinnelig klient overfor et sosialkontor. I korrespondansen mellom kvinnen og sosialkontoret, og i henvendelsen fra kvinnen til yrkesetisk råd, har vi sakset følgende sitater:

«Jeg har krav på å bli møtt på en vennlig måte.

Møter blir avlyst uten at jeg får beskjed.

Jeg får stadig beskjed om at jeg har misforstått, eller husker feil.

De sier at de ikke har fått brevene eller telefonene mine.

Økonomirådgiver ble lovet meg, hvorfor har ingenting skjedd?

Jeg trenger unntak fra regelen om å sende ny søknad hver 3. måned.

Jeg greier ikke å overholde ankefristen.

Jeg ønsker ny saksbehandler, men får det ikke.

Jeg kan være vanskelig, men jeg er syk. Det må jeg forvente at utdannede mennesker i offentlige stillinger kan takle.

Hvorfor vil dere ikke hjelpe, hvor lenge må jeg vente?

Dere venter bare på at jeg skal gi opp, ikke sant?»

Dette er ikke ukjente uttalelser, vi kjenner igjen denne type hjerteresukk, kritikk, krav, frustrasjon fra andre saker vi har arbeidet med.

Denne fortvilete kvinnen er plaget med omfattende psykiske problemer som hindrer mestring av hverdagen. Hun får terapeutisk hjelp til å bearbeide psykiske traumer og overgrep fra tidligere år. Hun lever også med et betydelig økonomisk kaos. Hun er i en livssituasjon som fordrer omfattende støtte fra hjelpeapparatet.

Hun oppleves utvilsomt som en krevende klient for sosialkontoret.

Klienten har henvendt seg til sitt sosialkontor med søknader om økonomisk støtte til ulike formål. Sosialkontoret har i dette tilfellet gjort kortvarige vedtak fra sak til sak på en del basisutgifter. Søknader har kommet fra klienten, også støttet av private hjelpere, og sosialkontoret har delvis innvilget, delvis avslått etter de kommunale saksbehandlingsreglene. Klientens psykolog har også skrevet diverse uttalelser for å støtte og begrunne hennes søknader. Sosialkontorets saksbehandlere har sluttet og nye har kommet til. Det økonomiske kaoset har tiltatt, uten at sosialkontoret har maktet eller ønsket å gripe fatt i helheten i tide. Klientens fortvilelse og angst har økt, og kommunikasjonen mellom sosialkontoret og klienten har nådd frysepunktet.

Jeg tror sosialkontoret har opplevd en krevende, fiendtlig og kaotisk klient som ingen har orket å gi en respektfull og grundig hjelp. Det er krevende å gå inn klientens virkelighet og ta vedkommende på alvor. Regelverket gir begrenset mulighet for hjelp. «Vi har ikke kapasitet» er en ytring vi kjenner godt, og vi forsøker etter beste evne å skape avstand mellom oss og klienten i stedet for å skape rom for et ekte møte, et møte der klienten opplever seg sett som en person med sin egen spesielle historie og hvor hun kan gå ut av møtet med en følelse av verdighet.

For klienten blir møtet med sosialkontoret istedet et nytt overgrep, nye ydmykkelser. Sosialkontorets ansatte ønsker det ikke slik, men regelverk, ressurser og menneskelige begrensninger gjør det slik.

De fleste som arbeider på sosialkontor vil kjenne igjen denne beskrivelsen; vi kjenner den i magen. Vi møter ikke alle klienter på en respektfull måte, vi utsetter klienter for nye overgrep.

Yrkesetisk råd uttaler bl.a. følgende i brev til denne klientens sosialkontor:

«Klienten har grunn til å føle seg ignorert.»

«Klienten ser ut til å ha møtt saksbehandlere som har ignorert eller hatt stor motstand mot å ville forstå klienten utfra vedkommendes sykdom og livssituasjon.»

«Sosialkontoret har utsatt klager for manglende respekt.»

Yrkesetisk råd minner om de etiske prinsipper om å yte hjelp til å mestre eget liv, selvrealisering, medbestemmelse og sørge for at informasjon blir forstått og at klienten kan forholde seg til den informasjonen som blir gitt. Vi har til enhver tid klienter som er i behov av mer omfattende hjelp enn det regelverket gir rom for. Vi er pålagt å utøve skjønn, og unntak fra reglene finnes i de fleste situasjoner i livet, også unntak fra saksbehandlingsregler.

Vår klient i denne saken hadde trengt et lite team av hjelpere på sosialkontoret, 2 til 3 personer, både for klientens del og for saksbehandlernes del. Det er tungt for saksbehandlerne å arbeide med slike saker alene, og det er godt at flere kjenner klienten slik at en kan drøfte dilemmaer og frustrasjoner og sammen se etter klientens ressurser og krefter til å endre eget liv. Det er også godt for klienten å treffe en som kjenner saken hennes når hun møter på sosialkontoret for å fremme et hjelpebehov. Hvis en er borte eller er syk, kan en annen som kjenner klienten trå til. Ta tak i HELHETEN først som sist, det er ingen vei utenom. Jeg tror det også er ressursbesparende i lengden.

*Ingeborg Rokkones
Yrkesetisk råd*

Makt og moral på sosialkontoret

*Av 1. amanuensis Siv Oltedal, Høgskolen i Bodø:
Embla nr. 7/2000*

Klientane kan oppleve seg meir verdige gjennom den måten dei blir møtt på sosialkontoret. Offisielt blir det signalisert at den som har behov skal be om sosialhjelp, medan normene blant samfunnsmedlemmene signaliserer at ein ikkje skal be om denne hjelpa. Kva skjer i møtet mellom klient og sosialarbeidar?

Møtet mellom klient og sosialarbeidar foregår i det offentlege og ikkje i det private rom. Noko er galt når klienten opplever å måtte delta i ein lyssky «risikosport», utan å ha fått tilstrekkeleg opplysing om kva tryggingreglar som gjeld. Profesjonelle sosialarbeidarar skal heller ikkje måtte styre «spakene» eller «trykke på knap-

pen» basert på enten ansvarsfraskrivning eller ansvarsovertaking. Sosialarbeidarar går både inn i eit skapt og institusjonalisert møte, og dei er sjølv med på å skape denne verkelegheten (Berger og Luckmann 1966). I «Praksis i sosialt arbeid. Ei studie av klientsamtalar på sosialkontor» (Oltedal 2000)¹, har min ambisjon vore å studere logikken i klientarbeidet på sosialkontoret. I denne artikkelen vil eg reflektere kring tre sentrale fenomen i dette arbeidet. Analytisk og teoretisk er utfordringa å skilje mellom makt, mål og moral. I praktisk yrkesutøving er desse tre dimensjonar filtra inn i kvarandre. Blandingsforholdet mellom dei kan vere forskjellig samansett i ulike situasjonar. Det målretta er det dominerande når klienten seier om sitt første møte på sosialkontoret: «*Eg kontakta sosialarbeidaren i forbindelse med problem i ekteskapet*». Det moralske dominerer når klienten seier om sosialarbeidar: «*Ho har lyst til å hjelpe meg på andre måtar også. Ho forstår meg, ho skal ikkje ha kjeft*». Maktdimensjonen er den dominerande når klienten seier: «*Dei vil hjelpe meg med minst muleg på sosialkontoret.*»

Moral

Mennesket har eit grunnleggjande behov for å framstå med sjølvrespekt og vil unngå å oppleve skam (Goffman 1967). Det moralske spørsmålet om å ha respekt for andre og ha sjølvrespekt, er eit grunnleggjande tema i menneskeleg samhandling. Vi gjer vurderingar – meir og mindre bevisst – om kva som er rett og passende handling i situasjonen. Klient og sosialarbeidar forhandlar (Linell & Fredin 1995) om kva behov klienten skal få hjelp til å dekke gjennom sosialkontoret. Sosialarbeidarane si fortolkning av lovverket er kritisert fordi det er for tilfeldig og for lite forutsigbart (Andenæs 1998). Hjelpenivået er kommunalpolitisk bestemt, og det set grenser for i kor stor grad ein kan gi ytingar utifrå folk sine eigne behov. Det er ei rådande rettsoppfatning at sosialhjelp er meir enn rein nødhjelp. Å avgjere nivået på ytingane er eit politisk spørsmål. Medan moral er ei spesiell kommunikasjonsform, som dreier seg om å vise til «agtelse og foragt» (Luhmann 1995:211). Å opptre moralsk vil seie å tiltale folk som heile personar (ibid:214). Når ein studerer sosialkontoret systemteoretisk, så blir moralen utdefinert. I følge Luhmann (1993) er eit system informativt åpent, men beslutningsmessig lukka. På sosialkontoret er målet å gi hjelp eller avslå å gi hjelp. Dette utgjør den sentrale beslutningskoda i systemet (Moe 1998). Ein kan i prinsippet ikkje seie at det å gi hjelp aukar mennesket sin verdighet, medan å ikkje gi hjelp re-

¹ Avhandlinga er ei studie av klientsamtalar på sosialkontor, med fokus på å få fram det sentrale i kva sosialarbeidar og klient snakkar om, korleis dei snakkar saman og med kva for eit formål. Studiet er basert på analyse av 29 klientsamtalar fordelt på 4 sosialkontor. Det er involvert 9 sosialarbeidarar og 17 klientar i datamaterialet. Klientane og sosialarbeidarane har også blitt intervjuva. Den metodiske framgangsmåten er kvalitativ.

duserer eit menneske sin verdighet. Moralen ligg på eit anna nivå. Å få fram dette skiljet er etter mitt syn sentralt, for å kunne synleggjere sosialarbeidaren si allmennmenneskelege plikt til å opptre moralsk overfor klienten. På den andre sida kan ein også i mindre grad moralisere over sosialarbeidaren ved å fokusere på at arbeidet blir utført som ein konsekvens av det systemblikkett sosialarbeidaren utviklar.

Klientar opplever seg uverdige i møtet med sosialkontoret når dei blir møtt med oppfatningar om at dei sjølve ikkje gjer nok for å greie seg utan sosialhjelp. Det er ei sterk samfunnsmessig fordømming av den som blir liggjande i det sosiale sikkerhetsnett. Generelt er dette med på å redusere verdigheten sosialhjelpsmottaken har i vårt samfunn. Å skilje mellom verdig og ikkje verdig trengande, er framleis eit grunnleggjande skilje for å oppretthalde dagens fattighjelp. Hjelpa er tosidig; å hjelpe den fattige og å sosialisere han inn i samfunnet.

Det er ei felles oppfatning blant mange av klientane at det å motta sosialhjelp er noko ein bør forsøke å unngå. Fattighjelpa kan også forståast i eit dobbelbindings perspektiv (Bateson 1972). Offisielt blir det signalisert at den som har behov skal be om sosialhjelp, medan normene blant samfunnsmedlemmene signaliserer at ein ikkje skal be om denne hjelpa. Det er fleire stemmer (Wertsch 1991) som samstundes blir formidla. Mottakarane høyrer ulike stemmer

Følelsen av verdighet

Klientane kan oppleve seg meir verdige gjennom den måten dei blir møtt på sosialkontoret. Desse klientane kan også få avslag på søknad om økonomisk hjelp. Dei oppfattar det då slik at det ikkje er grunnlag i systemet for å gi dei hjelp. Klientane meiner at sosialarbeidarane prøver å nytte systemet til deira beste. Sosialarbeidarane framstår i desse relasjonane som trygge og med kjenskap til systemet. Dei kan bruke makt til å få klienten til å gjennomføre spesielle prosjekt. Dette framstår i solidaritet med klientane sine interesser og behov. Også her kan ein finne at klientar ikkje får hjelp før dei direkte spør om hjelp, noko som også kjem fram i relasjonar kor klientar opplever meir skam. Skilnaden er at når klienten opplever seg verdig, er det ei felles oppfatning for både klient og sosialarbeidar at klienten spør om hjelp når ho eller han treng det. Klienten får då oftast den hjelpa dei spør om.

Det er ikkje lett å spørje om hjelp, og klienten aukar sin sjølvrespekt med å sitte med ei kjensle av at dersom han hadde spurt om meir hjelp, så hadde han også fått det. I slike relasjonar opplever ikkje klientane avslag der sosialarbeidaren framstår som urimeleg. I større grad oppfattar dei at systemet er urimeleg. Stundom kan

klienten oppfatte sosialarbeidaren meir systemkritisk enn det sosialarbeidaren framstiller seg som sjølv. Dei oppfattar at sosialarbeidaren har meir solidaritet med klienten enn med systemet.

Makt

Sosialkontoret er ein velferdsstatsinstitusjon som forvaltar makt. Makt kan vise seg som maktutøving og maktmisbruk. Fråvær av makt er handlingslamming eller maktesløyse. Dei tilsette har meir makt enn dei som er brukarar av sosialkontoret. Når vi samhandlar, skjer dette utifrå ulike ståstader eller «footing» (Goffmann 1981); frå seg sjølv som privatperson, som representant for ei gruppe eller eit system. Kva maktbasis vi handlar utifrå kan også framstå som skjult eller diffust. Makt som allment fenomen forbind vi med noko som blir gjennomført ved hjelp av styrke, innverknad eller tvang. Mathiesen (1993) seier at vi treng følgjande tre perspektiv for å forstå makt: Viljesmakt, strukturmakt og mikromakt.

Viljesmakt dreier seg om at A får B til å gjere noko han elles ikkje ville ha gjort. Ved strukturmakt kan ein fortolke makt i lys av kjønn, klasse, rase, geografi, system og institusjonens formelle og uformelle normer. I marxismen legg ein ikkje vekt på individuelle ressursar, men for eksempel klassemessig posisjon. Motsetningane mellom viljesmakt og strukturell makt ligg i det intensjonale, om makt er styrt av vilje eller ikkje. Strukturmakt er ikkje knytt til intensjon og vilje. Både viljesmakt og strukturmakt har det til felles at makt er lokalisert ein stad, hos individ, grupper eller institusjonar.

Mikromakt dreier seg om utflytande og spreidd makt. Denne makta er ikkje lokalisert og kan ikkje bli tilbakeført til konkrete personar eller system. Makta er i sjølve relasjonane, utflytande og spreidd over alt.

I relasjonar kor klienten opplever seg som ein verdig brukar av sosialkontoret, er mønsteret at makt blir utøvd med basis i systemet, institusjonell makt. Dei veit kor makta er plassert. Men maktutøvinga framstår problematisk når den personlege maktutøving frå sosialarbeidaren si side dominerer. Dette kan vere vanskeleg for klienten, trass i at sosialarbeidaren sin intensjon er å utøve makt til klientens beste.

Når ein klient seier: «Det er ingen som seier det, men eg veit det er slik», er det eit uttrykk for dynamisk (mikro) makt som er spreidd i relasjonane. Den kan innebere kampar, konfrontasjonar og frustrasjonar i ulike situasjonar. Eit eksempel er når klienten forventar at sosialarbeidaren skal sjå deira behov og kome med tilbud om hjelp. Medan sosialarbeidaren på si side ikkje tilbyr noko og heller ikkje kjenner det som sitt ansvar, før det er direkte spurt om hjelp.

Mikromakt inneber maktesløyse og avmakt, når han eller ho ikkje får grep om kor makta kjem frå. Denne mikromakta kan også framstå som lite synleg makt, som i liten grad blir fokusert eller problematisert i samhandlinga.

Mål

Samhandlinga i ein institusjonell samanheng er prega av sterkare målorientering enn i ein privat relasjon (Drew & Heritage 1992). Sosialkontorsamtalen som andre institusjonelle samtalar er dominert av institusjonsrepresentanten (Agar 1985, Oltedal 2000, Fredin 1993). Dette dreier seg for eksempel om at sosialarbeidaren er førande for kva som er funksjon eller målet med ulike deler av sosialkontorpraten. Men klienten deltek også i samhandlinga og i desse «forhandlingane».

Omgrepet «orientering»² er relatert til korleis klient og sosialarbeidar bevegar seg i samtalen. Rettighetsorienteringa dreier seg om sosialarbeidaren si fortolking av lova, for å utløse eller ikkje utløse hjelp til klienten. I rådgivingsorienteringa forsøker sosialarbeidaren å formidle eit råd overfor klienten. Det kjem ikkje fram i denne studien at klientane spør om råd frå sosialarbeidarane. Dei formidlar likevel råd, sjølv om det gjennom intervju med sosialarbeidarane kjem fram at dei ikkje trur klientane vil ha råd frå sosialkontoret. Å gi råd treng ikkje vere problematisk, dersom sosialarbeidaren går svært forsiktig og stegvis fram for å vere der klienten er.

Utforskningsorientering dreier seg om at partane fortolkar og reflekterer meir opent omkring eit fenomen i klientens livssituasjon. Samarbeidsorientering dreier seg om korleis klient og sosialarbeidar skal forhalde seg til ein samarbeidande instans. Klient og sosialarbeidaren har her ulike fortrinn når det gjeld å oppnå samarbeid med ein instans utanfor deira eige system.

Misnøye eller ikkje misnøye frå klienten si side kan variere med mange ulike faktorar. Noko ein klient i ein situasjon reagerer sterkt på, vil ein annan kanskje ikkje la seg merke av. Men for at sosialarbeidaren skal halde seg på vegen, utan å hamne i ei eller anna grøft, vil eit felles minste multiplum seie å vere der klienten er – på vegen – eller iallfall ikkje å vere i ein problematisk avstand til klienten.

Når sosialarbeidaren er i kontakt med klienten følelsesmessig

og sakleg, kan det gi andre frihetar i kva sosialarbeidaren kan til late seg, enn når dei ikkje er på «bølgelengde» med kvarandre. Når klienten uttrykker at dei er nøgde med kontakten med sosialkontoret, framstår dette som fagleg sett mest mangfaldige relasjonar. Sosialarbeidarane skiftar mellom ulike målorienteringar. Dei gode relasjonane framstår når sosialarbeidaren er bevisst at han eller ho er ein del av ein institusjonell samanheng, men ikkje let seg dirigere av denne samanhengen. Det kan vere problematisk for klienten når sosialarbeidaren framstår som ein «solospelar» på vegne av klienten, utan institusjonell ryggdekking.

Det moralske er sentralt

Å arbeide på sosialkontor er ei trening i det å vere tvitydig. Ein skal både handtere klientens beste og forvalte eit samfunnsansvar. Syltevik (1996) finn at på grunn av den aukande regelorienteringa på sosialkontoret, har det tvitydige i organisasjonen blitt mindre. Dei folkevalde har fått mindre innflyting. Nå er sosialarbeidaren i større grad enn før både advokat og aktor, og handtering av det som er tvitydig har blitt einaste mulegheit (ibid). Dei sender ut fleire budskap og stemmer samstundes. Verdighetsarbeidet er sentralt for at klienten sin relasjon til sosialkontoret ikkje skal bli svært problematisk. Det er ulike måtar dette arbeidet kan utførast på. Klienten kan oppleve at dei har rett på sosialhjelp utan å berre ta til takke med det dei får. Det kan dreie seg om at dei får konkret hjelp når dei har definert eit hjelpebehov. Dei får dermed makt til og får lov til å definere kva som er mest sentralt i deira situasjon, utan å stadig tenke strategi i høve til kva dei har mulighet til å få hjelp i høve til. Å oppleve sosialkontoret som reelt sikkerhetsnett skaper verdighet.

Gjennom samtalematerialet kjem det fram at den moralske vurdering av kven som er verdig hjelp eller ikkje, framleis er sentralt i tildeling av sosialhjelp. Når det ikkje er rettar og lovreglar som avgjer tildeling av hjelp, blir den moralske vurderinga av kva behov som skal dekkast og ikkje dekkast sentral. Denne makta er det forvaltarane av sosialhjelpa som utøver, sjølv om nivået er politisk bestemt. Sosialarbeidaren kan utvikle strategiar for ikkje å bli oppfatta som moralistisk. Eit eksempel på ein slik strategi er å seie: «Nå stiller eg eit spørsmål som kanskje er dumt eller unødvendig. Det er du som må bestemme om du skal svare på det eller ikkje».

² For å gjennomføre analysen har eg utvikla eit eige omgrep - «orientering». Møtet mellom klient og sosialarbeidar blir fortolka som ulike former for handlingar. Det er aldri snakk om berre eit tosidig forhold mellom partane. Dei ulike orienteringane i samtalen er først og fremst kjenneteikna ved å vere fokusert i høve til ulike «tredjepartar» eller ulike funksjonar med samtalen. I avhandlinga er det identifisert fire ulike faglege orienteringar som dreier seg om variasjonar i innhald, form og funksjon.

I vektinga mellom dei tre delene mål, makt og moral, framstår moral som det mest sentrale kjenneteiknet i praksis i sosialtenesta. Det er ei utfordring både for klient og sosialarbeidar å framstå som verdige i samhandlinga seg imellom. Likevel framstår det ofte som eit meir sentralt prosjekt for sosialarbeidaren å vere målorientert og få til endringar i klienten sin situasjon og tilknytning til sosialkontoret. Når ikkje den moralske dimensjonen blir ivareteken som det «å bevare klienten sitt ansikt», kan dette «forstyrre» sosialarbeidaren i hans profesjonelle prosjekt for å få til endringar.

Det profesjonelle prosjekt kan tolkast som å redusere hjelpeløyshe og hjelpe klienten til å bli sjølvhjulpel. Medan klienten sitt prosjekt framstår som å bli møtt med respekt for sin situasjonsdefinisjon og framstå som verdig i møte med fattighjelpsinstusjonen. Det er spesielt å oppsøkje sosialkontoret. Klienten må arbeide for å framstå som respektabel. Det heftar i utgangspunktet uverdighetsstempel ved det å oppsøkje sosialkontoret. Den profesjonelle må i samhandlinga ta høgde for den konteksten hjelpa blir ytt innfor.

«Den fattige» som begrep

Det å motta sosialhjelp kan altså tolkast som eit teikn på fattighjelp (Rønning 1996). Simmel (1908) etablerte fattigdom som eit relasjonelt fenomen om sosial eksklusjon. Den fattige var den som mottok offentleg fattighjelp. Det som konstituerer ein som fattig er ikkje å ha visse behov, men den relasjonen ein har til hjelpeapparatet. Litt karikert kunne vi ha sagt at om vi la ned sosialkontor og «fattigdomsinstitusjonen», så ville den fattige som samfunnsform forsvinne frå vårt samfunn. Dette vil ikkje sei det same som at dei menneskelege lidningar forsvann – sjølve innhaldet i det å vere fattig.

Fattigdom forstått som absolutt fattigdom, dreier seg om ein situasjon kor menneske ikkje får dekka dei mest grunnleggjande

behov for mat og husly. Likevel kan det som blir oppfatta som «absolutt» i ein samheng, bli sett på som relativ fattigdom i ein annan samheng. Fattighjelpa er retta mot den enkelte, men målet er ikkje den enkelte – men det å verne og oppretthalde samfunnet, seier Simmel (1908:155). Den fattige nyt likevel godt av «samfunnet sitt dårlege samvit» og humanistiske tankegang. Den fattige er utifrå eit Simmelsk perspektiv både innanfor og utanfor samfunnet³.

Barmhjertighet og humanisme på den eine sida og solidaritet og samhald på den andre sida, står for to ulike drivkrefter for å betre situasjonen til dei svakstilte i samfunnet (Rønning, Grund og Hatland 1995: 12-13).

Solidariteten kan knytast til Titmuss (1974) sin institusjonelle omfordelingsmodell. Dei som oppfattar at norsk sosialhjelp best let seg beskrive på denne måten, legg vekt på samfunnet sitt ansvar for å gi hjelp til dei som ikkje kan forsørge seg sjølv. Solidariteten innan arbeiderrørsla har historisk konsentrert seg om økonomisk trygghet for arbeidarane og arbeidarfamiliene. Røtene til utviklinga av velferdsstaten blir knytt til arbeiderrørsla sin politiserte forsørgarideologi (Hoel 1983:149).

Sosialhjelpsmottakaren skil seg frå trygdemottakaren⁴, ved at han ikkje har opparbeidd rettar til inntektsikring gjennom eige arbeid. Det er ikkje den fattige sine behov og rettar som er utgangspunktet, men kva dei andre samfunnsmedlemmer vil yte overfor dei fattige.

Klientar er ikkje sikre på om dei får sosialhjelp når dei oppsøker sosialkontoret. Dei erfarer å ikkje kjenne logikken for tildeling av hjelp, trass i at dei har lang fartstid ved kontoret. Fattighjelpa tilhøyrer eit normativt felt. Mi tolking av mitt empiriske materiale, er at sosialhjelpa let seg betre forstå i eit barmhjertighets- enn i eit solidaritetsperspektiv. Dette kan relaterast til Titmuss (1974) sin residualmodell, kor ytingane blir fordelt etter skjønsmessig be-

³Den sosiale form «den fattige» og «den framande» er hos Simmel begge konfrontert av gruppa. Høgmo (1997) har i ein studie av innvandraran si oppleving av etnisk eksklusjon i ein norsk småbykvardag drøfta korleis innvandraren kan forståast som «den framande». Den framande er eit symbolsk avfallsproblem alle kulturar har. Vår fiende forenkler og tydeleggjer verda for oss, medan den framande rotar den til og forvirrar verda for oss, seier Høgmo. Han seier at rasisme inneber å gjere den framande til ein fiende, for dermed oppnår vi ein identitet, eit «oss», ved å skape ein fiende, eit «dei», som vi må stå saman mot. Høgmo viser i sin artikkel korleis rangering av etnisk menneskeverd finn stad gjennom handtering av respekt (aktelsesarbeid), der vi ved manglande formidling av respekt (misaktelsesarbeid) kommuniserer kor «den framande» høyrer heime. Høgmo seier at det problematiske ved den sporadiske norske rasisme er at den vert opplevd som risikofylt og ukalkulerbar. Dei veit ikkje når den kan dukke opp, men det får konsekvensar for deira handlingar, fordi dei unngår situasjonar og stader. Som Høgmo uttrykker det, unngåingshandlingar blir stadfesting på at det dei unngår finst. Relatert til mitt tema; når klienten unngår å ha kontakt med sosialkontoret, får dei stadfesta at dei ikkje har rettar. F.eks. seier ein klient at det er ingen som har sagt det, men ho veit at dei ikkje får hjelp frå trygdekontoret og sosialkontoret samstundes.

⁴Går vi meir inn i dei ulike trygdene bygger dei på ei blanding av den institusjonelle omfordelingsmodellen og prestasjonsmodellen (Titmuss 1974). Prestasjonsmodellen dreier seg om at den som yt i forhold til lønnsarbeid, får sin del tilbake som for eksempel ved arbeidsløys- og sjukepengetrygd.

hovsprøving. Den fattige hos Simmel representerer eit barmhjertighetsperspektiv på sosialhjelpa.

Frå private til offentlege relasjonar

Samhandlinga er ikkje ein avgrensa relasjon mellom klient og sosialarbeidar, men det er ein offentlig relasjon som skal kunne vere tilgjengeleg for ein «tredjepart». Relasjonen mellom klient og sosialarbeidar kan bli ein mindre «privat» relasjon mellom dei to, ved konkret å legge saka fram for ein tredjepart eller la ein tredjeperson observere samhandlinga mellom dei to. Dette vil ikkje vere aktuelt i mange situasjonar både utifrå praktiske vurderingar, men også fordi klienten kan ønske å samtale aleine med sosialarbeidaren. Likevel vil eg hevde at det vil kunne få ein bevisstgjerrande effekt på resten av sosialkontorarbeidet, og – i større grad enn i dag – la deler av sosialkontorarbeidet bli løfta fram og bli gjort tilgjengeleg for innsyn for andre. Slike «tredjepartar» kan vere politikarar, sosialarbeidarkolleger eller frivillige som klienten har tiltru til.

I det politiske systemet er den sentrale koda det å ha makt eller ikkje makt. Når det gjeld fordeling av samfunnsmessige gode, så blir det viktig å få det politiske nivået meir i tale. Eriksen & Terum (2000) kjem med interessante tankar om korleis meir prinsipielle spørsmål kan drøftast i organ som er møteplasser for offentlig debatt.

Når det gjeld mål og det meir spesifikt faglege, kan ein utvikle dette gjennom kollegiale rettleiingsorgan. Sosialarbeidarane må då seg imellom utveksle erfaringar om kva middel som er best tenlege for å fremme eit ønska mål.

Det moralske er knytt til det allmenmenneskelege området. Her kan det tenkjast at dei frivillige kan kome meir på banen. I større grad enn nå burde klientar som kjenner seg usikre i møte med sosialkontoret, ta med seg ein «tredjeperson» inn i samtalen. Oppgåva til denne personen ville vere å sikre at klienten opplevde seg verdig i situasjonen og ikkje blei påført skam. Klientar opplever det ofte som ei skam å søke hjelp frå sosialkontoret. Det viser seg (Oltedal 2000) at ei føresetnad for å utvikle verdighetskappende relasjonar, er at sosialarbeidaren tek høgde for denne konteksten hjelpa blir ytt innanfor. Sosialarbeidaren må då bevisst arbeide for at klienten skal oppleve seg verdig ved å motta hjelp frå sosialkontoret.

Litteratur

Agar, M. Institutional discourse. Text (5)

147-168 1985

Andenæs K.: Sosialhjelpsmottakere – har de grunn til å klage? I: J.

I. Hanssen (red): Vilkår for sosialt arbeid. Forskningsprogrammet Velferd og samfunn. Norges forskingsråd 1998.

Bateson, G.: Steps to an ecology of mind. Ballantine Books 1972.

Berger, P.L. og T. Luckmann: The social construction of Reality. Penguin Books 1966.

Drew, P. & J. Heritage: Talk at work. Studies in interactional sociolinguistics 8. Cambridge University Press 1992

Eriksen, O. E & L. I. Terum: Frontlinjebyråkratene og det teknokratiske mistaket. LOS-senter Notat 0001, Bergen 2000

Fredin, E.: Dialogen i sosialt arbete. University of Linköping. SIC 36 1993.

Goffman, E.: Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior. Pantheon Books 1967.

Goffman, E.: Forms of talk. Basil Blackwell 1981.

Hoel, M.: Den kvinnelige arbeiderklassen. Kvinners levekår og livsløp Universitetsforlaget 1983.

Høgmo, A.: Fremmed i paradiset.: I: Ottar Brox (red) De liker oss ikke. Den norske rasismens ytringsformer. Tano Aschehoug 1997.

Linell, P. & Fredin, E.: Negotiating Terms in Social Welfare office Talk, I: Firth, A. (ed) The Discourse of Negotiation. Studies of Language in the Workplace, Great Yarmouth, Pargamon 1995.

Luhmann, N.: Sociale systemer. Grundrids til en almen teori. Oversat af John Cederstrøm og Jens Rasmussen. Munksgaard 1993.

Luhmann, N.: Paradigm Lost. Om den etiske refleksjon af moralen. I: J. C. Jacobsen (red) Autopoiesis II. Udvalgte tekster af Niklas Luhmann. Politisk revy. København 1995

Mathiesen, T.: Makt og Medier. Pax 1993.

Moe, S.: Den moderne hjelpens sosiologi. Velferd i systemteoretisk perspektiv. Apeiros forlag 1998.

Oltedal, S.: Praksis i sosialt arbeid. Ei studie av klientsamtalar på sosialkontor. Dr.polit avhandling, Institutt for sosialt arbeid, NTNU. Publisert ved avdeling for samfunnsfag, Høgskolen i Bodø, Bodø. 2000.

Rønning, R.: Hvorfor blir – og forblir – folk sosialhjelpsmottakere? I: Halvorsen, K. (red) Mestring og marginalitet. Cappelen 1996.

Rønning, R., J. Grund og A. Hatland: Sosialpolitikk i Norge. Helse, trygd og omsorg. Tano 1995.

Simmel, G.: The Poor. (1908) I: Levine Donald N.(ed): Georg Simmel on individuality and social forms. The University of Chicago Press 1971.

Simmel, G.: The sociology of Georg Simmel. The Free Press. New York, London 1950.

Syltevik, L. J.: Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap. Avhandling for Dr.polit graden. Sosiologisk institutt. Universitetet i Bergen 1996.

Titmuss, R. M.: Social policy. Allen and Unwin 1974.

Wertsch, J. V.: Voices of the Mind: A Sociocultural Approach to Mental Action. Harvard University Press 1991.

Det er muleg å kjøpe heile avhandlinga «Praksis i sosialt arbeid» som er på ca 300 sider.

Bestilling kan sendast til Avdeling for samfunnsfag v/ Synnøve Tollåli, Høgskolen i Bodø, 8002 Bodø eller på e-mail: Synnøve.tollaali@hibo.no

Tillegglitteratur/henvisninger:

Monsen, Nina Karin (1990/4. utgave 2000) Det kjempende mennesket: maktens etikk. Fagbokforlaget

Skau, Greta Marie (1992/3. utgave 2003) Mellom makt og hjelp: om flertydige forhold mellom klient og hjelper. Universitetsforlaget

Ås, Berit (1981) Kvinner i alle land – håndbok i frigjøring. Aschehoug (tar blant annet. opp hersketeknikker).

6. Tvang

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere skal bekjempe unødvendig bruk av tvang². Bruk av tvang skal bare skje i unntakstilfeller. Tvangstiltak må være hjemlet i lov, og i tillegg kunne begrunnes etisk.

Norsk lovgivning hjemler muligheten for tvangstiltak overfor helse- og sosialtjenestens brukere. Dette er særlig aktuelt innen barnevern, arbeid med personer med psykisk utviklingshemning og tvangstiltak innen psykiatri og rusbehandling. Lovgivningen stiller en rekke betingelser. Bruk av tvang og makt kan bare avsluttes og settes i verk når det er nødvendig for å hindre eller begrense vesentlig skade. Når tvang brukes for å hindre et menneske fra å gjøre skade på seg selv, andre eller omgivelsene, skal dette bare gjøres etter grundige faglig og etiske avveininger. Alle tiltak skal utformes med respekt for den enkeltes fysiske og psykiske integritet, og så langt som mulig i overensstemmelse med brukeren/klientens selvbestemmelsesrett. De inngrepene som foretas må ikke gå lenger enn det som er nødvendig for formålet. Tiltak basert på frivillighet skal være prøvd før tvangstiltak settes i verk.

Når tvang må brukes for å løse en parts problemer på bekostning av en annens, skal tvangsbruk alltid hvile på grundige avveininger av interesse motsetningene og på verdvalg etter at ulike partsinteresser er hørt og blitt sikret kvalifiserte talspersoner. I barnevernssaker vil en ofte oppleve at slike motstridende interesser må ivaretas. Barnets interesser skal alltid veie tyngst i slike saker.

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere kan oppleve å bli pålagt å utføre tvangstiltak som andre har vedtatt, men som man selv er uenig i. I slike situasjoner må en foreta en etisk avveining med utgangspunkt i prinsippet om individuelt ansvar.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Inger er 23 år, gravid og bruker heroin og tabletter. Hun ønsker hjelp og støtte til å holde seg rusfri i svangerskapet, og til å arbeide for å bli en god mor for barnet sitt. Dette tror og håper hun er mulig ved hjelp av poliklinisk behandling. Hun går i behandling ved psykiatrisk ungdomsteam og øn-

sker ikke innleggelse. Hennes terapeut drøfter heldøgnssinnleggelse med henne på grunn av tilbakefall. Inger avbryter behandlingen da hun er redd for å bli tvangsinnlagt ...

Per nekter å dusje og står i fare for å miste jobben, i følge de ansatt på bofellesskapet hvor han bor. De beslutter at Per må dusje annenhver dag ...

Personalet som jobber med Kari mener hun har lagt på seg mye det siste året. Det blir bestemt at hun skal ha to brødskiver til frokost ...

Spørsmål til diskusjon

1. Bruk et eksempel fra din egen erfaring som sosialarbeider hvor dere mente dere måtte bruke tvang. Hvorfor skjedde det og fantes det alternative måter å håndtere situasjonen på?
2. Hvilke andre verdier må du sette til side når du bruker tvang?
3. Er det situasjoner hvor vi bruker tvang relativt ukritisk, men hvor det mangler basis i lovverket?
4. Bruk av tvang overfor for eksempel eldre – frivillig eller tvungen tvang?
5. Hva betyr det å mangle samtykkekompetanse?
6. Sosialarbeidere blir kritisert både for å bruke tvang for ofte og for sjelden i barnevernet. Hvilke hensyn mener dere skal være vurdert før en bruker tvang i barnevernet?
7. De etiske problemene når det gjelder bruk av tvang oppstår ofte i gråsonen – hvordan forholde seg til dette?
8. Er det områder hvor vi bruker for lite tvang?
9. Menneskerettighetene fastsetter det enkelte menneskes frihet. Drøft spenningen mellom frihet og bruk av tvang.

²Med tvang menes tiltak rettet mot en person uten samtykke fra personen. Det kan være tiltak som er sterkt inngripende i personens situasjon eller tiltak vedkommende motsetter seg.

Tankevekker

Kjetil og skolen

- Dilemma fra Breidablikk, Embla 8/2004

Tvang overfor barn kan bli tillatt

- av Cathrine Th Paulsen, tatt fra internett

<http://www.psykiskhelse.no/artikkel.asp?id=2894>

Tvang i sykehjem.

- Av Øyvind Kirkevold,

Tidsskrift for Den norske Lægeforening 10/2005

Ring politiet, helsedirektøren er rystet.

- Sissel Benneche Osvold, kronikk i Dagbladet 28.8.05

The use of physical force and institutional power

artikkel av Gro Hillestad Thune. Hentet fra internett

<http://www.dictum.no/index-filer/Page1532.htm>

Kjetil og skolen

Kjetil er en 7. klasseelev med store atferdsvansker, og har full oppdekking i alle timer og friminutt. Ved fysisk utagering blir Kjetil skjermert fra klassen ved å bli tatt med ut på et grupperom. Personalet benytter holding dersom utageringa består i fysiske angrep mot personalet eller ødeleggelse av inventar. Holding gjennomføres da ved å holde fast hendene hans bakpå ryggen. Det er også diskutert i personalgruppen om hvorvidt det er greit å holde ved f.eks. forsøk på avstikking og ved spyting på personalet. Personalet må også gripe inn fysisk ved episoder der atferden er av en slik karakter at han plager andre elever enten fysisk eller ved å erte eller si sårende ting. Kjetil hører sjelden på tilsnakk og må da bli tatt tak i og fjernet fra situasjonen, da mer eller mindre med makt. Ofte protesterer han på dette og personalet må holde hardt rundt armen hans for å få han med seg.

Problemstilling:

- Er det riktig å gripe inn fysisk overfor Kjetil i slike episoder, eller har vi andre alternativer som er like effektive og som får han ut av situasjonen?
- Benyttes holding på en hensiktsmessig måte overfor Kjetil?

Aslak Syse

Aslak Syse er jurist og ansatt ved det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo

Spørsmålet som reises i dette dilemmaet er av rent faglig art, og tydeligvis av komplisert karakter, i alle fall ut fra den beskrivelsen som er gitt. Om «holding brukes på en hensiktsmessig måte» overfor Kjetil, er som nevnt et fagspørsmål. Hvorvidt det er lovlig å holde Kjetil, er et rettslig – eller juridisk – spørsmål. Det foreligger ikke regler som fullt ut regulerer det rettslige spørsmålet, verken overfor personer med utviklingshemming eller personer som av andre grunner har utfordrende atferd som må stoppes, enten av hensyn til vedkommende selv eller av hensyn til medelever, lærere eller tredjeperson som befinner seg på skoleområdet. Sosialtjenesteloven kapittel 4A gjelder i utgangspunktet ikke «innenfor skoleporten», og tilsvarende regulering finnes ikke i skolelovgivningen.

De reglene som er relevante, finnes i opplæringsloven § 2-9 som omhandler ordensreglement og lignende. I ordensreglementet kan det gis regler om tiltak som skal kunne brukes mot elever som bryter reglementet, og regler om framgangsmåten når slike saker skal behandles.

Det er i samme bestemmelse fastslått at «Fysisk refsing eller anna krenkjande behandling må ikkje nyttast».

Kjetil har imidlertid tydeligvis et behandlingsbehov i forhold til egen atferd, og innen skolelovgivningen er man da innenfor en gråsoner, der foreldre og behandlingsapparat må sterkt inn i bildet for å sikre åpenhet om framgangsmåter og for å få en bredest mulig vurdering av hvilke framgangsmåter som er faglig forsvarlige og samtidig mest hensiktsmessige å møte Kjetil med i konkrete utagerende situasjoner.

Dersom slike situasjoner oppstår spontant og vurderes som farlige, må personalet uansett kunne gjøre det som framstår som nødvendig for å hindre skade. Dette kan trygt gjøres ut fra nødverge- og nødrettsvurderinger.

Alt i alt avdekker dette dilemmaet alvorlige og vanskelige utfordringer som det tilligger skolens ledelse og det ansvarlige pedagogiske personalet å ta stilling til. Dette må som nevnt skje i nært samarbeid med Kjetils foresatte og aktuelt behandlingspersonell. Målsettingen må være å fastlegge prosedyrer og handlingsmåter i forhold til Kjetils utfordrende atferd, og som i minst mulig grad framstår som integritetskrenkende. Samtidig bør de ha en virkning som gjør at den utfordrende atferden blir mindre farlig og/eller provoserende, og opptrer mer sjeldent. Dette er ikke problemer som kan skyves ned på den enkelte personale med pe-

dagogisk eller sosialfaglig kompetanse. Dilemmaet kan derfor ikke løses av panelet her i «Breiblik», men tas opp med skolens ledelse.

Therese Fjellheim

Therese Fjellheim er sosialpedagog ved Åsheim ungdomsskole i Trondheim kommune. Utdanna barnevernpedagog med videreutdanning.

Jeg vil kommentere begge spørsmålene sett i sammenheng. Hvorvidt holdingen benyttes hensiktsmessig er med på å avgjøre om denne typen inngripen er riktig overfor Kjetil.

Dersom det er riktig og nødvendig av hensyn til omgivelsene, må det vurderes som riktig overfor Kjetil.

Jeg vurderer det slik at holdingen av Kjetil er bevisst og planlagt tiltak, som begrunnes ut fra i hovedsak å beskytte medelever mot Kjetils utageringer, dernest hindre fysiske angrep på personale og inventar.

Kjetil er en nokså stor elev (7. klassing) og er i stand til å påføre personer og omgivelser nokså mye skade.

Hensiktsmessigheten må også begrunnes ut fra hvordan dette virker på Kjetil. Er dette et tiltak han er vant til og blir han roligere og trygg når han blir holdt, eller føler han seg truet og blir mer aggressiv? Har han mulighet til å lære noe av disse situasjonene? Blir han skremt av sin egen utagering og opplever det som trygt at noen voksne griper inn og stopper? Holding skal i alle tilfeller være siste utvei, når ingen andre tiltak virker. En 7.klassing vil kunne være i stand til å reflektere over situasjonen, og det vil være mest riktig å ta dette opp med Kjetil når han er rolig. Man bør gjøre avtaler med han og forklare hvorfor man holder. Kanskje kan man gå inn avtaler om belønning ved færre utageringer hvor holding blir nødvendig, og han må få muligheten til å trene på impuls kontroll og sinnemestring. Evt. gjennom Steg for steg eller ART (Agression reduction treatment program).

Samtidig som man benytter seg av tiltak som holding som kun er rettet mot individet, må man analysere hele situasjonen. Mot elever som er utagerende, hender det at det går «sport» i for enkelte medelever å gi «usynlige» signaler som er ment å provosere vedkommende. Medelevers eventuelt bevisste provokasjon mot Kjetil kan også tas opp i samtale med dem det gjelder. Dette krever et årvåkent blikk og gode observasjoner fra de voksne.

I forhold til angrep på inventar må aggresjonsnivå og omfang vurderes. Dersom fysisk angrep på inventar skjer i medelevers påsyn, vil det kunne være skremmende, og det kan bli nødvendig at voksne fjerner eleven fra situasjonen. I forhold til avstikkingen blir det en vurdering om Kjetil er til fare for andre eller seg selv. Der-

som erting og kalling av medelever ikke inneholder fysisk vold, må man vurdere medelevenes toleranseterskel og styrke og eventuelle medvirkning. I noen tilfeller for eksempel ved diagnoser, er det mulig å ha åpen dialog med klasse og foreldregrupper, dersom Kjetils foresatte aksepterer dette. Jmf. personalets plikt til å gripe inn.

Tore Frost

Tore Frost er ansatt som universitetslektor i filosofi ved Filosofisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Jeg synes ikke det var så mye å gripe tak i denne gang, så jeg har tillatt meg en mer vidløftig kommentar, men som er viktig nok da den angår selve det prinsipielle ved dette dilemmaet. Dette er vel et dilemma som inviterer mer til juristen og fagpersonen enn til etikeren, antar jeg. Etikere har aldri satt noe særlig pris på adferdsterapi, da denne behandlingsform i altfor sterk grad neglisjerer at mennesket har et indre liv. Samtidig er jeg klar over at det finnes slike eksempler som Kjetil, og som antagelig ikke kan behandles på noen annen måte. Derfor har jeg denne gang valgt å nedtone min prinsipielle skepsis mot en slik form for håndfast holding og heller akseptere selve situasjonen som blir beskrevet.

Jeg reagerer imidlertid på ett forhold: Det virker som om denne håndfaste holdingen av Kjetil i nærvær av de andre skoleelevene forekommer forholdsvis hyppig. Da ringer det en alarmklokke i mitt bakhode: Hvilke andre alternativer til fysisk holding har overhodet vært forsøkt? Det er jo åpenbart at denne form for skjerming har vært lite effektiv og må vel også karakteriseres som ekstremt krenkende for en 12–13åring? Jeg tror nok at jeg ville ha anbefalt andre strategier av mer avledende karakter eller tatt en runde med hele klassen for å finne forklaringen på hva det er som gjør Kjetil oppfarende. Den siste løsning krever nok solid pedagogisk kompetanse, men dét burde det da være nok av på en vanlig norsk skole? Jeg stanser der i mitt svar på første spørsmål.

Hva angår det andre spørsmål, så mener jeg at det å holde Kjetils hender fast bak på ryggen hans er å gå for langt. Riktignok sier Loven om sosiale tjenester at holding ikke kan defineres som tvang, men her dreier det seg etter min mening om fysisk maktutøvelse av en slik karakter at jeg ikke nøler med å definere dette som krenkende virksomhet på et etisk grunnlag. Jeg minner her om hvor tung vekt Loven om sosiale tjenester legger på kravet om å vise respekt for klientens integritet: «Det skal legges særlig vekt på graden av inngrep i tjenestemottakerens integritet eller verdighet». Den grunnleggende betydning av ordet «integritet» er «ukrenkelighet» (av lat. 'integritas'=ikke krenkende). At ordet også kan over-

settes med «helhetlighet» og «sunnhet» er svada som mer tåkelegger enn tydeliggjør det faktum at god respekt for menneskers integritet oppnår vi først når vi ikke krenker!

Jeg har lurt en del på hva arkitektene bak Loven om sosiale tjenester egentlig har ment med integritetskravet og tror jeg har funnet antydningen av et svar i innledningen til lovparagrafen om tvangstiltak. Her står det: «Tjenestetilbudet til personer med psykisk utviklingshemning skal utformes med respekt for den enkeltes fysiske og psykiske integritet, og så langt som mulig i overensstemmelse med tjenestemottagerens selvbestemmelsesrett». Det kan godt være at jeg nå leser lovteksten slik Fanden leser Bibelen, men jeg mener lovgiverne selv har besvart i setningens siste ledd mitt spørsmål om hva «integritet» i setningens første ledd skal bety: «selvbestemmelsesrett»! Jeg vil hevde at integritetskravet må gå langt ut over forekomsten av eventuelle autonome ressurser. Hvis ikke, brenner det et blålys for såvel rettsvern som etisk sikkerhetsnett for hjelpetrequende menneskeskjebner med mangelfulle evner til å være selvbestuttende, blant hvilke åpenbart Kjetil tilhører. Det er kanskje på tide å sømfare kritisk hvilke etiske normer og verdier rettsvernet bør være tuftet på i omsorgen for de aller mest hjelpetrequende? I tilfellet Kjetil vil det i alle fall ikke skade om vi tar en ny gjennomgang av hva vi mener med det lovfestede krav om ikke å krenke, uavhengig av hva som kan defineres som tvang eller ei!

Tvang overfor barn kan bli tillatt

Av Cathrine Th Paulsen, Psykisk helse nr. 4/2005

Helse- og omsorgsdepartementet vurderer å fjerne forbudet mot å bruke tvangsmidler overfor barn.

I dag er det ikke lov å bruke såkalt mekaniske tvangsmidler, det vil si belter eller isolasjon, overfor barn under 16 år i psykiatrien. Dette forbudet vurderer Helse- og omsorgsdepartementet å oppheve i et høringsnotat om endring av psykisk helsevernloven.

– Lovverket er ikke helt tilpasset pasientgruppen med barn som utgjør en fare for seg selv og andre. Noen ganger er det helt nødvendig å bruke tvang for å unngå skader, sier overlege Per A. Føyn ved Aker universitetssykehus.

I dag er det lov å holde barn fast, og det er tillatt å gi korttidsvirkende beroligende medisiner mot barns vilje.

– For de fleste barn er fastholding en god metode, men det fin-

nes unntak. Hvis man for eksempel har vært utsatt for fysiske eller seksuelle overgrep, kan det oppleves som en repetisjon av overgrepet når helsepersonalet holder en fast. Og pasienter som er psykotiske, kan oppleve kroppskontakt som veldig skremmende. For noen kan det oppleves som et større overgrep å bli holdt fast av andre mennesker enn å bli lagt i belter. Med belter kan det faktisk være lettere å opprettholde kommunikasjonen med omgivelsene, sier Føyn.

Føyn mener at fastholding bør likestilles med mekaniske tvangsmidler, og at begge deler bør reguleres ved lov. Og isolasjon må bare brukes i rene nødrettsstilfeller.

Han legger til at man heller bør begrense bruken av beroligende medisiner, ettersom flere forskere har skrevet kritisk om virkningen av antipsykotiske midler hos barn og unge.

– Skjer hele tiden

– Tanken bak forbudet er god, men vi ser at tvang skjer hele tiden, og det må man forholde seg til, sier Randi Talseth, generalsekretær i organisasjonen Voksne for Barn, en av høringsinstansene til lovendringen.

– Det foregår tvang, og det er alvorlig at det foregår overfor barn uten at det er regulert. Vi ønsker oss flere innspill og alternative metoder. Barn sier selv at de ønsker å bli stoppet, men man bør begrense tvangen mest mulig.

Men Talseth er positiv til at fastholding kommer inn under loven.

– Barn som har opplevd overgrep, sier at de blir dårligere av å bli lagt i bakken. Vi ser også at fastholding kan trappe opp en konflikt, sier Talseth, som også er kritisk til manglende dokumentasjon av tvang.

– Tvang rapporteres ikke godt nok. Noen steder har kontrollkommisjonene opprettet protokoller sammen med institusjonene, men det er ingen systematisk innhenting av dokumentasjon på tvangsbruk.

Advarer sterkt

Helse- og omsorgsdepartementet medgir at de ikke har oversikt over hvor mye tvang som faktisk brukes i helsetjenestene. Advokat og menneskerettighetsrådgiver Gro Hillestad Thune er derfor sterkt kritisk til å oppheve forbudet mot å bruke tvang overfor barn.

– Norge har et stort problem når det gjelder omfanget av tvang i helse- og sosialsektoren. Det er derfor all grunn til å advare mot å utvide muligheten til å bruke tvang. Ikke minst gjelder dette en sårbar og forsvarsløs gruppe som barn og unge.

Gro Hillestad Thune er særlig bekymret for manglende informasjon om omfanget og behovet.

– Det må dokumenteres grundig hvorfor en s nn endring er nødvendig, og hva tvangen skal brukes til. Ifølge de menneskerettsregler som Norge har forpliktet seg til å etterleve, må det foreligge tungtveiende grunner hvis lovgiver skal utvide helsearbeideres muligheter for å bruke tvang  tover det som følger av vanlige regler om nødrett og nødverge. Fysisk makt i samfunnets regi overfor psykisk syke barn er et alvorlig inngrep. I tillegg til lovhj mmel krever menneskerettighetene at et slikt inngrep må anses helt nødvendig i den enkelte konkrete situasjon. En lovfestet rett til å bruke tvang vil i pressede situasjoner kunne fungere som en sovepute i den forstand at det ikke gjøres nok for å prøve å løse problemet gjennom frivillighet, noe som kanskje krever både mer tid og omtanke, sier hun.

Gro Hillestad Thune viser til FNs barnekonvensjon, som ifølge   3 i Menneskerettsloven har priorit t foran norsk lov.

– Konvensjonen p l gger myndighetene en plikt til alltid å legge vekt på hva som gagnar barnet best. Dette må selvsagt gjelde når det er snakk om å gi helsearbeidere lovfestet rett til å bruke tvang. Prinsippet om barnets beste må også være bestemmende for spørsmålet om fastholding skal reguleres, og for hvordan eventuelle regler skal utformes, sier Gro Hillestad Thune.

Bruk av tvang i sykehjem

Av Øyvind Kirkevold, *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 10/2005

Sammendrag:

Bakgrunn. Bortsett fra mekaniske midler som hindrer bevegelse, er bruk av tvang i eldreomsorgen lite vitenskapelig beskrevet.

Materiale og metode. Bruk av tvang ble kartlagt ved intervju av primærpleieren til 1 926 sykehjemspasienter. Det ble spurt om mekaniske tvangsmidler, andre midler som hindrer fri bevegelse (ikke-mekaniske), overvåking, bruk av tvang i forbindelse med medisinsk undersøkelse og behandling og bruk av tvang i forbindelse med aktiviteter i dagliglivet (ADL). I tillegg registrerte vi antatte forklaringsvariabler knyttet til pasienten og sykehjemmet.

Resultater. 45% av pasientene i skjermede enheter for demente og 37% av pasientene i ordinære somatiske avdelinger ble utsatt for minst ett tvangstiltak i løpet av en uke. Vanligst var bruk av tvang i forbindelse med ADL, mekaniske tvangstiltak og tvang i forbindelse med medisinsk undersøkelse eller behandling (særlig tilsetning av medisin i mat eller drikke). Mental svikt, stort behov

for hjelp i ADL og episoder med aggressiv atferd var assosiert med bruk av tvang. I 65% av tilfellene forelå ingen skriftlig dokumentasjon av tvangsbruken.

Fortolkning. Det er en utstrakt bruk av tvang i norske sykehjem. Den høye forekomsten, den dårlige dokumentasjonen og tilfeldighetene med hensyn til hvem som avgjør at tvang skal benyttes, sannsynliggjør at det mer er snakk om dårlige rutiner enn om nøye overveielser i hvert enkelt tilfelle.

I Tidsskriftet nr. 8–13-14/2005 publiseres en serie artikler om sykehjemsmedisin. Serien er initiert av Torgeir Bruun Wyller og Harald A. Nygaard.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no
Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Øyvind Kirkevold

oyvind.kirkevold@nordemens.no

Nasjonalt kompetansesenter for aldersdemens

Postboks 64

3107 Sem.

I 1996 ble en sykepleier i England suspendert fra sin stilling fordi hun på oppfordring fra legen hadde tilsatt beroligende medisin i en pasients te (1). Dette skapte diskusjon, og førte til at omfanget av slik praksis ble undersøkt (2). Ved 71% av et utvalg på 35 avdelinger ble det angitt at man av og til medisinerer pasientene uten at de visste det. Forøvrig er det svært lite publisert om skjult medisinerer og likeledes om tvangsut velse i forbindelse med stell. I de tilfellene der slike situasjoner er beskrevet i litteraturen, er det omtalt som vanskelig atferd (hos pasienten). En rekke artikler beskriver derimot omfang av bruk av fysiske tvangsmidler som hindrer bevegelse, slik som sengehester, belter i seng eller stol, eller brett montert foran pasienter i stol for å hindre dem i å falle ut. Noen beskriver også såkalt «kjemisk tvang», nemlig bruk av medisiner for å regulere atferden til en pasient.

Bruk av tvang i sykehjem må imidlertid forstås videre enn dette. Situasjoner hvor pasienter blir hentet inn igjen når de vil ut, hvor  n holder og en annen prøver å kle av eller vaske pasienten samt de gangene hvor en pasient ikke vil ha medisin og tablettene blir lagt under osteskiven på brødet, er også tvang.

Vi har gjennomført kartlegginger av omfanget av tvang i norske sykehjem (3, 4), hvilke forhold ved pasientene og/eller avdelingene som er assosiert med tvang (5), hvordan tvangsbruken begrunnes, hvem som har bestemt at tvang skal brukes og hvordan bruken av

tvang er dokumentert (6). I disse kartleggingene ble tvang definert vidt (7), som bruk av redskap som hindrer beboerens bevegelsesfrihet eller tilgang til egen kropp, fysisk holding ved undersøkelser, behandling og omsorgstiltak, overvåking med elektroniske redskaper og tilsetning av medisiner i mat og drikke uten beboernes vitende og vilje.

Materiale og metoder

To fylker i hver av de fem helseregionene ble valgt ut (ett i Helserregion Nord). Sykehjem fra to små, to mellomstore og to store kommuner fra hvert av de valgte fylkene ble valgt. Pasienter som hadde primærpleieren på vakt den dagen data ble samlet inn, ble inkludert. Materialet utgjorde 1 501 pasienter fra 222 avdelinger i 54 kommuner. I tillegg ble alle pasientene i fire undervisningssykehjem samt alle pasientene fra to avdelinger i et femte undervisningssykehjem inkludert i studien. Dette utgjorde til sammen 425 pasienter i 19 avdelinger. Data ble samlet inn ved at primærpleieren til pasientene ble intervjuet om hva som hadde skjedd med deres pasient i løpet av siste uke. Det ble også samlet inn opplysninger om mental kapasitet, atferdsavvik og funksjonsnivå i dagliglivets aktiviteter (ADL). Antall senger på avdelingene, antall stillinger i pleien samt utdanningsnivå på pleierne ble også registrert. For å operasjonalisere definisjonen av tvang, stilte vi 20 konkrete spørsmål om tvang, gruppert i fem grupper: Mekaniske tvangstiltak (f.eks. sengehest, fiksering i stol eller seng), ikke-mekaniske tvangstiltak (skjerming, innhenting av pasienter, holde tilbake), elektronisk overvåking, bruk av tvang i forbindelse med medisinsk undersøkelse og behandling og bruk av tvang i forbindelse med aktiviteter i dagliglivet (ADL). I tillegg ble det spurt om hvorfor tiltaket ble brukt, hvem som hadde bestemt at det skulle brukes og om hvordan bruken av tvang var dokumentert.

Hvis minst ett av tiltakene i en av «tvangsgruppene» ble brukt minst én gang i løpet av sju dager, ble det registrert som at pasienten var utsatt for tvang.

Resultater

Nesten 37% av pasientene i somatiske avdelinger og 45% av pasientene i skjermede enheter var utsatt for minst ett tvangstiltak i løpet av en uke (fig 1). Mekaniske tvangstiltak var vanligst i somatiske enheter, mens bruk av tvang i forbindelse med ADL og i forbindelse med medisinsk undersøkelse var den vanligste formen for tvang i skjermede enheter. Pasientkarakteristika som å ha demens, aggressiv atferd og dårlig funksjon i ADL var sterkt assosiert med de fleste typer tvang (tab 1). I de skjermede enhetene var det mindre bruk av mekaniske tvangstiltak, men mer bruk av ikke-me-

kaniske tvangstiltak og overvåking (tab 1) (4, 5). Det å beskytte pasienten eller andre var det hyppigste motivet for å bruke tvang (44,5% av alle episoder med tvang) (6), dernest kom «for å gjennomføre nødvendig omsorgstiltak» (27,1% av alle tiltak).

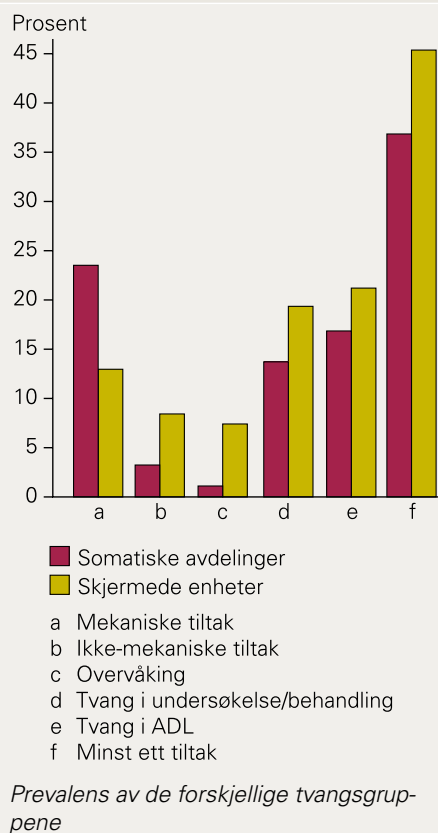
Avdelingssykepleier eller ansvarlig sykepleier på vakt var de som oftest tok avgjørelse om at tvang skulle brukes (44,2% av alle tilfeller), men i 22,5% av tilfellene var det ikke registrert hvem som hadde tatt avgjørelsen og primærkontakten visste det heller ikke. I 65% av tilfellene var det ingen skriftlig dokumentasjon av tvangsbruken (6). Skjult medisinerings ble analysert særskilt. Medisin ble tilsatt i mat eller drikke til 17% (95% konfidensintervall (KI) 14–20%) av pasientene i skjermede enheter og til 11% (95% KI 9–13%) av pasientene i somatiske avdelinger. Pasientkarakteristika som demens (justert oddsratio (OR) 4,2), aggressiv atferd (OR 3,5) og dårlig funksjon i ADL (OR 4,3) var assosiert med skjult medisinerings. Selv om det korrigeres for andre variabler, er det større risiko for å bli utsatt for skjult medisinerings i skjermede enheter enn i somatiske enheter (OR 1,8), mens undervisningssykehjem (OR 0,4) og sykehjem med høy bemanning (OR 0,6) i mindre grad gjør bruk av skjult medisinerings. I de fleste tilfellene (63%) var det ansvarlig sykepleier som hadde bestemt at medisin skulle gis uten pasientens vitende, og bare i 20% av tilfellene var det legen som hadde tatt denne avgjørelsen. I 40% av tilfellene var det registrert i journal eller kurve at medisinene var gitt skjult for pasienten. Dette var hyppigst dokumentert der legen hadde tatt avgjørelsen (57%), mens det når ansvarlig sykepleier hadde tatt avgjørelsen var dokumentert i 38% av tilfellene. En statistisk signifikant større andel av dem som fikk medisinene skjult i mat eller drikke, fikk antipsykotisk og angstdempende medisin, mens de som fikk medisin åpent i større grad fikk medisin for hjerte- og karlidelser (8).

Diskusjon

I utgangspunktet er all bruk av tvang i sykehjem forbudt (9). Når det gjelder tiltak som hindrer fri bevegelse, er det gitt åpning for skadeforbyggende tiltak i form av sengehest eller bruk av seler eller belter for å hindre at en pasient skader seg ved å falle ut av seng eller stol. Når det gjelder annen form for tvang, for eksempel i forbindelse med medisinsk behandling eller pleie- og omsorgstiltak, er det ingen lovhemmel som åpner for dette i sykehjem. I pasientrettighetsloven(10) forutsettes det at alle slike tiltak utføres med pasientens samtykke eller unntaksvis med samtykke fra pårørende. Samtykke fra pårørende åpner imidlertid ikke for at behandlings- eller pleietiltak kan gjennomføres mot pasientens vilje.

Selv om jusen setter klare begrensninger, vil det være situasjo-

Figur 1

ner hvor det er faglig og etisk forsvarlig å gjennomføre pleie eller behandlingstiltak som en pasient motsetter seg. Det kan være i situasjoner hvor pasienten opplagt lider mer av at tiltaket ikke blir gjennomført enn at det blir gjennomført, for eksempel at en pasient har diaré som renner nedover beina, har leggsår, er forvirret og urolig og motsetter seg all tilnærming. Et annet tilfelle kan være at en person høflig avviser tilbud om å bade, blir med under protest når hun blir håndledet til badet, ikke vil kle av seg, men motsetter seg det heller ikke fysisk – for så å være meget glad og takknemlig for hjelpen når hun er ferdig. I dette tilfellet er det opplagt at et visst press og til og med fysisk håndledning er nødvendig, og gjort på riktig måte er det både etisk og faglig forsvarlig. Det er heller ikke alltid at en pasient spytter ut et legemiddel fordi han ikke vil ha det, det kan være at midlet smaker vondt og at personen ikke forstår hvorfor han får det. Er det snakk om et legemiddel som

opplagt lindrer plager, kan det være både faglig og etisk forsvarlig å gi det i det skjulte.

Våre funn viser imidlertid at bruk av tvang i behandling, pleie og omsorg er omfattende. Det kan umulig være presserende nødvendig i alle tilfellene. Et enda større problem er at bruk av tvang er dårlig dokumentert i pasientens journal, og det virker om det er tilfeldig hvem som har avgjort at tvang skal brukes og hvordan denne avgjørelsen er tatt. Dette gir inntrykk av tilfeldigheter og ikke faglige vurderinger.

Forskrivning av medisin er legens ansvar, og legen har også ansvar for administrasjonsmåten. I en norsk undersøkelse ble det funnet at leger med fulltidsengasjement i geriatri er mindre villige til å forskrive antipsykotiske medisiner i sykehjem (9). Schmidt og Svarstad (11) fant i en svensk studie at kvaliteten på kommunikasjon mellom sykepleier og lege hadde en signifikant effekt på både bruken av psykofarmaka og på graden av polyfarmasi. God kommunikasjon var assosiert med mindre forskrivning av psykofarmaka og mindre problemer med polyfarmasi. Selv om disse studiene ikke omhandler skjult medisinerings, så illustrerer de at legens rolle er avgjørende. Det er sannsynlig at flere heltidsansatte sykehjemsleger og en systematisk utvikling av gode samarbeidsstrukturer mellom sykepleier og lege også vil ha en positiv effekt på hvordan medisin administreres, og redusere bruken av skjult medisinerings (12). Én måte leger og sykepleiere kan utvikle bedre forståelse av hverandres roller på, er å få noe av opplæringen sammen. En forutsetning for godt samarbeider også at de som skal samarbeide har tid sammen.

Peter F. Hjort (13) har understreket legens ansvar for kulturen på sykehjemmet. Legen har et ansvar utover diagnostikk og behandling, og selv om pleien er sykepleiernes hovedansvar, har legen likevel viktige funksjoner i forhold til pleie, omsorg, ernæring, rehabilitering og ivaretagelse av døende. For å få dette til, må legen få en rolle utover tilsyn av den enkelte pasient. Han eller hun må ha konkrete oppgaver knyttet til sin fagekspertise både i behandlingen av den enkelte pasient og i forhold til rutiner og drift. I dager det en tendens til omorganisering av tjenestene. Pasientene skal i større grad ha sin egen primærlege og ansvaret for de medisinske tjenestene (derunder administrering av medisin) blir dermed pulverisert. I verste fall er sykehjemslegen på vei ut (14). Våre data gir støtte til arbeidet for å styrke funksjonene som sykehjemslege ved å doble timeantallet, og illustrerer også nødvendigheten av å utarbeide instruks for slike stillinger. Den enkelte sykehjemslege og avdelingssykepleier må ta initiativ til at det blir laget grundige rutiner for legemiddelhåndtering på den enkelte avdeling, spesielt må det lages rutiner for hva som gjøres når en pasient ikke vil ha forskrevet medisin.

Økt engasjement fra legen vil også føre til styrking av pleiepersonalets faglige identitet og klargjøring av deres roller. Bedre rutiner og samarbeid i forbindelse med medisiner, og spesielt i situasjoner hvor en pasient ikke vil ha medisin, vil også kunne ha en «smitteeffekt» på andre situasjoner, spesielt der det brukes tvang. Pleiepersonalet vil erfare at legen kan bidra positivt ved å gi råd om håndtering av situasjoner hvor det i dag brukes fysiske tvangstiltak. Diskusjonene vil kunne bli mer tverrfaglige med større muligheter til å finne alternativer til bruk av tvang. Demens, aggressiv atferd og dårlig ADL-funksjon er sterkt assosiert ikke bare med skjult medisiner, men også med bruk av mekaniske tvangstiltak og tvang i stellesituasjoner. Sammenhengene er komplekse, ulike innfallsvinkler må brukes for å finne gode løsninger, og hele det tverrfaglige teamet må bidra. Utredning av eventuelle somatiske årsaker til pasientens atferd er naturligvis avgjørende. Legens virksomhet må være en del av kulturen i avdelingen, og legen må ikke bare bli en konsulent i enkelte medisinske spørsmål.

Artikkelen bygger delvis på undersøkelser tidligere publisert i internasjonale tidsskrifter (3–6, 8).

Litteratur

1. Kellett JM. An Ethical Dilemma: A nurse is suspended. *BMJ* 1996; 313: 1249–50.
2. Treloar A, Beats B, Philpot M. A pill in the sandwich: covert medication in food and drink. *J R Soc Med* 2000; 93: 408–11.
3. Kirkevold Ø, Laake K, Engedal K. Use of constraints and surveillance in Norwegian wards for the elderly. *Int J Geriatr Psychiatry* 2003; 18: 491–7.
4. Kirkevold Ø, Engedal K. Prevalence of patients subjected to constraint in Norwegian nursing homes. *Scand J Caring Sci* 2004; 18: 281–6.
5. Kirkevold Ø, Sandvik L, Engedal K. Use of constraints and their correlates in Norwegian nursing homes. *Int J Geriatr Psychiatry* 2004; 19: 980.
6. Kirkevold Ø, Engedal K. A study into the use of restraint in nursing homes in Norway. *Br J Nurs* 2004; 13: 902–5.
7. Engedal K, Kirkevold Ø, Eek A et al. Makt og avmakt. Tønsberg: Nasjonalt kompetansesenter for aldersdemens, 2002.
8. Kirkevold Ø, Engedal K. Concealment of drugs in food and beverages in nursing homes: cross sectional study. *BMJ* 2005; 330: 20–2.
9. Forskrift for sykehjem og boform for heldøgns omsorg og pleie. FOR1988-11-14-932, (1988).
10. Lov om pasientrettigheter (pasientrettighetsloven). LOV-1999-07-02-63, (1999).
11. Schmidt IK, Svarstad BL. Nurse-physician communication and quality of drug use in Swedish nursing homes. *Soc Sci Med* 2002; 54: 1767–77.
12. Casey N, Smith R. Bringing nurses and doctors closer together. *BMJ* 1997; 314: 617.
13. Hjort P. Legens ansvar for kulturen i sykehjemmet. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2002; 16: 1586–8.
14. Hjort P, Noer K. Sykehjemslegen – på vei ut? *Geronius* 2004; nr. 4: 2.

Helsedirektøren er rystet. Ring politiet

Av Sissel Benneche Osvold
Lørdag 27.08.2005

Dagbladet.no

Overgrepene mot psykisk utviklingshemmede fortsetter. Det er seks år siden Stortinget vedtok den omstridte loven overfor psykisk utviklingshemmede, som avgrenser bruken av tvang og makt innen omsorgen. Loven gir fylkesmennene ansvaret for både å sanksjonere tvangstiltak før de settes i verk, og for å føre tilsyn med at tiltakene praktiseres etter forskriftene. Loven ble til med bulder og brak etter hissige oppgjør med en omsorgskultur der tvang og makt sto sentralt som pedagogisk verktøy. Litt for seint skjønnte også lovgiverne at loven måtte tilpasses internasjonale menneskerettigheter. Kritikken økte. Motforestillingene gjaldt særlig rettssikkerheten og troen på at Stortinget kunne vedta en ny virkelighet innen en omsorg som var preget av økonomisk og faglig armod. Loven som til slutt ble vedtatt, først som prøveordning, var så streng som det lot seg gjøre. Et evalueringsutvalg konkluderte for tre år siden med at loven virket. Bruken av tvang og makt hadde avtatt.

Så ble det stille. Inntil direktøren for Statens helsetilsyn, Lars Erik Hansen, denne uka meddelte offentligheten at han er rystet. Helsetilsynet har bestilt tilsynsrapporter fra de lokale tilsynsmyndighetene, og her går det fram at kommuner over hele landet bryter loven. Omsorgsarbeidere bruker likevel ulovlig tvang og makt, og fylkesmennene forklarer tilstandene med elendig saksbehandling, ufaglærte vikarer, manglende vedtak og dårlig ettersyn. Med andre ord en ganske presis beskrivelse av ukulturen fra før loven trådte i kraft. Til NRK sier Hansen at han «forventer at kommunene ordner opp i dette og slutter med lovbruddene umiddelbart». Hvis ikke? Bli det vel marsj i seng uten aftensmat, tenker jeg. Der har du forskjellen på storsamfunnet og samfunnet der de psykisk funksjonshemmede bor. Her kontakter vi politiet når vi oppdager straffbare forhold. Der får lovbrudd ingen konsekvenser. Og alle vet det. Det var derfor vi fikk tvangsloven. For at alt skulle bli så meget bedre. Derfor er det historieløst av helsedirektøren å forvente at kommunene «ordner opp». Eller så mangler han tilstrekkelig respekt for størrelsen på problemene han står overfor.

Ingen kan «ordne opp» i de komplekse årsaksforholdene omkring overgrepene innen omsorgen for de psykisk utviklingshemmede, uten videre. Og minst av alt trenger vi sjokkerte tilsynsmyndigheter. Det er ansvarsfraskrivelse så lenge «alle» innen omsorgen

vet at tilsynet med omsorgen er utilstrekkelig både menneskelig og metodisk. Så lenge omsorgen fortsatt er preget av en straff- og tvangskultur. Så lenge de foredede utvekslene av den såkalte atferdsanalysen fortsatt gjelder, selv om andre metoder begynner å vinne gehør. Så lenge antallet ufaglærte omsorgsarbeidere er overveldende. Så lenge lovforståelsen hos de ansatte er så svak at man neppe aner når loven brytes. I alle fall kan kommunene trygt kalkulere med å få være i fred med sine lovbrudd. Og aller viktigst: Så lenge oppmerksomheten rundt omsorgen er fraværende i offentligheten.

Det er snart 15 år siden HVPU-reformen førte mennesker ut av institusjonene. Til høylytt debatt som blusser opp når undersøkelser viser at marginaliserte grupper, også psykisk utviklingshemmede, opplever større ensomhet enn de som er i en meningsfull sammenheng med resten av samfunnet. Fagmiljøene vil være enige om at tvangsloven på kort sikt førte til en nedgang i tvangsbruken. Men da var oppmerksomheten stor og temperaturen høy både politisk, i mediene og i fagmiljøene. Debatten rundt atferdsanalysens mest ekstreme metoder holdt opp mot internasjonale menneskerettigheter og faglig etikk, var skarp. Den nye årvåkenheten virket også befordrende på politikernes lyst til å utvide loven til å gjelde en annen «uregulert» pasientgruppe, de demente pasientene. Optimismen var med andre ord stor når det gjaldt troen på at lovregulering av tvangstiltak, fulgt opp med løfter om forsterket tilsyn, skulle avvikle armoden og overgrepene innen omsorgen for de svakeste. Men som kjent er det forskjell på politisk retorikk og virkelighet. Det er det helsedirektør Hansen nå erfarer når han sjokkert går igjennom tilsynsrapportene og oppdager konsekvensen av at oppmerksomheten la seg.

Jeg antyder ikke at bruken av tvang og makt mot psykisk funksjonshemmede egner seg bedre enn eldreomsorgen i den pågående valgkampen. Man løper liksom ikke inn i festmanesjen til Knut Olsen for å hisse velgerne til trampeklapp ved å kreve mindre tvang overfor mennesker de færreste av oss oppsøker hvis vi ikke er nærmeste pårørende eller hjelpepleier. Jeg skjønner det. Nesten. Derimot synes jeg helsedirektør Hansen skulle snu seg mot minst to ministere, og kreve at omsorgen for de psykisk funksjonshemmede på ny løftes opp til en grundig offentlig gjennomgang. Han er øverste tilsynsmyndighet og sitter på bevisene. Han har en utrolig god sak. Bare rystelsen gir seg.

The use of physical force and institutional power

By Gro Hillestad Thune

Gro Hillestad Thune is human rights legal adviser with 15 years of work experience as a member (judge) of the Strasbourg Commission.

In Norway lately, there has been a lot of discussion about the use of force and power on different groups that are in one way or the other bothersome. The last group that some argue has to be institutionalised are problematic children, «the worst ones». Otherwise the discussion has been focusing on the use of force within the public care giving and health institutions. The groups this refers to are drug addicts, mentally challenged, psychiatric patients and elderly senile.

«Action light»

I will restrain myself from saying much about this debate. But it is not impressive at all, either with reference to the making the case or being conscious of these difficult ethical problems connected to allowing the use of force on single individuals in the public system. This is a form of violation and it is dangerous when suggestions are made to allow the use of physical force in a panic attempt to solve a difficult problem. «It is good to be allowed to use force.» Yes, of course it can be in acute situations. But the use of force can lead us in dangerous directions. The use of physical force and the power of society have been rendered 'innocent'.

Unfortunately, I think that this is exactly what happens when politicians who wish to present themselves as tough, light and nice suggest more use of force. It is very obvious how loosely the word «force» is used. It is oversimplifying the debate we are witnessing.

The news is full of non-reflected remarks about stricter punishments and more effective control measures. Recently we also heard that there is a problem that trial witnesses are terrified after being exposed to serious threats. Suggestion for medicine: New Law. The ones who actually take the time to think through all this understand that this is not going to solve any problems. In my opinion many have exaggerated ideas of what belief in what lawyers can manage. As soon as we make up a new law, everything is going to be fine. Unfortunately it is never that easy to sort out conflicting reality.

This of course does not mean that that there is no need for rules, but we have to be realistic about what can be achieved and we have

to be aware of the dangers that are always connected to a rule that allows the use of force.

This also goes for the health and social sector, where a lot of the newer legislations are made in this way: Psychiatry law – Ot.prp. nr 11 for 98/99. The Social Ministry also warned ahead of time that the suggestion of law for the use of force on elderly in institutions patterned alike the rules for mentally challenged. THESE LEGAL REFORMS had raised a lot of difficult questions, also in relation to Human Rights.

Before I say anything about this, let me clarify that: Sometimes it is necessary to use force with people that in some way or the other are of danger to themselves or others. This is not about only the right of the ones who are around them, but also a moral and legal duty. We are therefore in an area of «acute right».

Force as treatment

The problem we are facing in Norway today is that actually considerable force is applied in «acute right». The use of force is seen as part of treatment and care for psychiatric patients, mentally challenged and for elderly who are senile. We hear that Norway is on the top of the European list of countries that use forced admission of psychiatric patients. There is a general worry about the size of force both in psychiatry, in nursing homes and what was earlier called HVPU. We say that the use of force has to be reduced. When we take a closer look at use of force legislations that have been introduced lately, it is a very good question of how seriously this is meant.

Why isn't there a bigger effort from the different supervision and control instances whose task is to watch out? Aren't they doing their job? Or is it that one thinks that the use of force is not all that bad after all, under the condition that it is done in ordered forms so that the necessary authority is regained?

From doctors, nurses, psychologists, etc. – there are outcries for legislating the use of force so that they would know where to draw the line. This is of course presented as a contribution to ensure the patients and clients the necessary insurance.

It sounds undeniably trustworthy: Of course it is important to have better security. Those that have these difficult and demanding jobs have of course the right to get clear instructions about what they do and do not have the right to do. It is according to this that the legislator works on creating laws that will realise such goals- pull up the necessary limits and in that way create the necessary security.

Even though the goal in itself might be good, it is not as certain that the results of these attempts are necessarily coordinated ac-

ording to Human Rights or the very basic legislative principles that we otherwise have.

In this connection it is important to stress that it is not always easy to decide whether a law is in conflict with Human rights or not. This does not only depend on the legal text itself, but how it is practiced. The media and the politicians desire a quick answer. Is the law in collision with Human Rights? The question about violation and infringement has to be decided correctly: How a law is applied in relation to human experiences in concrete situations. An irresponsible form of use of force does not always lead to infringement, if it is applied carefully in practice. The fact that is 'a form of it' is a problem, because the legislator cannot be sure that the use of force will not be taken advantage of or even misused. In the area we are discussing now – laws that welcome and regulate different forms of use of force – the legislator, the Ministry and Stortinget (The Norwegian parliament) have a clear responsibility to evaluate whether the frameworks for which these are suggested are as narrow as Human Rights demand. It is not enough to just see the good intentions. Neither is it satisfying to fill out the paragraphs and remarks with opinions and promises about the protection of the individual value of human life. The legislator has to go much further in amongst other things their basic analyses of how the law is expected to work in practice, in different kind of situations. The fact that we get a new law is not in itself a guarantee for better legal protection or that the care staffs get an easier job either.

I remind you that we are here talking about establishing use of force, and at the same time extension the right of the staff within the health care and social care to force people to do something they otherwise wouldn't do voluntarily.

In human rights this is in itself problematic because these are permanently deeply rooted in the basic principal that all the people: A president of USA as much as a helpless autistic person has a right for his body, integrity and human value to be respected. This concerns everyone and it is always valid.

And it is valid whether we like the person or not, if they act stupid and create intentional irritation, and even if they create serious problems for people around them. We have to accept the fact that we cannot do what we want with the societies «problem children» without colliding with the values that we otherwise cherish.

From such a perspective Norwegian legislators have to be particularly careful not to go too far when giving the employees of the public help and care system the permission to do something that actually contains physical abuse with some of us. It is important for the legislator to understand that such permissions will always have a potential for misuse. This is why one has to make sure to

reduce, if not prevent, the danger of misuse and that the cases of going to far will be heavily penalised.

The Strasbourg Court has in number of court decisions during the last couple of years placed concrete quality demands to the legislations that allow the use of force, and to the quality of law. This means that a law that allows the use of force has to at the same time establish the necessary security net, which prevents that the use of force is misused. This means that there are effective care and control, possibilities for complaint and reactions towards the ones who cross the line.

The positions and propositions that deal with and legalise different forms of forced treatment do not demonstrate enough these types of reflections. Norway is an expert on human rights, especially outside the country's border, but we are not sufficiently aware of the need for ensuring the practice of human rights at home in Norway. I do not know whether this is a problem of lack of will or lack of capability, probably it is both. The documents where the suggestions are presented contain references both to human rights decisions and an overview over lawgiving in other countries. One claims that one knows which concrete human rights decisions are relevant. On the other hand one is not able to take the next step, to see to what degree the individual decisions suggested satisfy these frameworks. What I want is a more basic inquiry, at least an attempt of inquiring into whatever the law in reality shall regulate. This of course can be very difficult, but we have at least to try. It is not enough to state the need for respect for the individual human value in paragraphs and remarks. The deciding factor is that one takes the consequences which are to follow into consideration when creating the legislations – or at least in a procedural rules, control and possibilities for making a complaint.

Today, what the Norwegian legislators are trying to achieve is to establish special laws for use of force on particular groups. This is in collision with the general development, which is moving towards normalising and equality of status. This is also in collision with what is suggested in Denmark, common rules for use of force in particular forms of destructive and dangerous behaviour, independent of which «group» the individual belongs to: Mentally challenged, brain damaged, senile-dements or manic depressive.

The control of use of physical force

The two basic questions we have to ask inn relation to laws that support different forms of use of physical force are:

1. Is the support of use of physical force strict enough, or is one going too far in accepting arguments for the fact that the use of physical force is necessary?

2. Is there a good enough complain, care, control instance connected to the use of physical force so that it will be possible to stop in advance those who are willing to go further than what is allowed?

Let us connect these questions to the following: The law for mentally challenged and the law for psychiatry:

Are permissions too loose? In my opinion the answer is YES! In relation to the mentally challenged Stortinget had gone too far, by for the first time in history to make behaviour therapy mixed with the use of physical force (the so called negative reinforcement) into an acceptable method of treatment. This is done against the clear advice from a big group of experts who think that this method is neither justifiable nor necessary. Stortinget did not dare to take into proper discussion the traditional attitudes within HVPU-care. There is no immediate reason to blame all this on the fact that: if the Social Ministry's and the Social Commission's intentions with this law are followed up, then there will not be much treatment with the use of physical force to apply. There are also those who argue that the permission for the use of force had become so narrow that one has to count on bigger evasion of the law. The need for more effective supervision is clearly reaching forward. Anyway, the debate about the relationship between the law that supports the use of physical force and human rights had given some positive developments. Someone had woke up, others had received the support for what they always thought: That power and use of physical force should not have a place in supervision and care giving of people who were born with a bit (less?) more hand luggage than the rest of us.

Anyhow, it is very important to notice that Norway in this case is going against the tendencies in Europe otherwise, where an effort has been made to put an effective end to this form for brutal and inhuman treatment of patients. In Norway one first has to ask the Regional Commissioner for permission, but both the preceding evaluations and the follow up has to be conducted by experts that have been aware of the fact that they lack the basic understanding and respect for value of human life. The brutal misuse of physical force has been documented a number of times, and these facts have been recognised by the experts. The research shows that such treatment has an almost non-existent positive effect, and that it can only have the opposite effect such as humiliation and damaging to the total life quality.

Also the second question, whether the security is good enough, has to be answered with: NO! How is one suppose to be able to watch out for treatment by use of physical force that is going on in private apartments, conducted by the Communal and Care Mi-

nistry-apparatus, through the hands of many uneducated care givers, when earlier one could not even handle the control of treatment in a limited number of institutions?

Within the law the Regional Commissioner had been given different and sometimes conflicting roles. The Regional Commissioner shall first give on beforehand permissions and after that conduct control. In this way one had given the execution and controlling responsibility to one and the same instance, which is in contradiction with basic rules of power division, which are being applied in this part of society.

When certain Regional Commissioners wrote to Stortinget to warn that one cannot have both functions at the same time, politicians just shrug their shoulders and argued back that this is just another one of the sneaky attempts of trying to get more budget allowances.

The psychiatry law warns increased use of physical force

It is very shocking to see that the right to use physical force is extending. Persons can also be taken from their private homes by the use of physical force and placed into psychiatric care. Luckily the earlier suggestion that treatment with the use of physical force should be also realisable within private homes, but there are still possibilities to by use of physical force people are removed from their own private homes. The scope of the alternative forms for treatment by use of physical force includes also conversations and group therapies.

The control commission, which in many contexts is shown as dysfunctional, is meant to secure patients legal protection. The Health Ministry secures the independence of the Control Commission in paragraph 6.3 in the proposed legislation, it says: «The Control commission is independent in its function». By claiming so the Ministry had refused to see that the independence actually is about persons and role-conflicts and nevertheless whether the particular organ has the necessary trustworthiness. Such trustworthiness is never achieved by such legal decisions alone.

The recommendations from the European Board that the admissions by use of physical force can only take place as result of a court decision, Norway decided to overlook. Here the responsibility and the power are still in the hands of doctors. Communal doctors shall, due to suggestion §5-3 and also on their own initiative, or the initiative of the relatives, be able to apply the permission make the inquiry by the use of physical force. This permission shall be in written form, but it says precisely that the decision will not be open to any form for complaint. Almost all the commu-

nal doctors are of course responsible and reasonable. This is NOT the case. Legal protection is about understanding that some of them are not, and demanding that patients shall have an actual and practical possibility to defend themselves against exactly those doctors. It is not easy to see how this decision can fit well with the conditions from the example of the court of appeal in the European Human Rights Convention, article 13.

It is amazing that the Norwegian authorities keep going in the old tracks, while the legislators for example in Holland and Denmark to a higher degree are trying to think anew, and thus increase the pressure on experts to accept as high a degree of voluntariness as possible.

Voluntary use of physical force or use of physical force - voluntary

The use of physical force and power can be both effective and cheap, but it always has to remain the absolutely necessary solution. It does not help that the goal is care and treatment. That kind of treatment is probably even more dangerous. The good purposes make it in a way more protected from critique. Anyhow, we have to keep repeating that it is still a form of violation. To put it more frankly, it just does something to both the violator and its victim. The fact that the one and the same person is supposed to care and use physical force influences the attitude and disturbs the balanced relationship of equality, and the mutual respect that has to be there in the relationship between the professional carer and the person in need of care.

In such perspective it is completely unacceptable, as the situation is in many places today, that entrance to psychiatric institutions is so narrow that voluntary requests for help is met with an offer of the three-week admission with the use of physical force as the only alternative. Think about the shock when for example a person after a long time of hesitation has accepted the fact that he needs help with its psychological problems. What happens to his trust in the health care-system – a trust that maybe is an absolute condition for the treatment to work at all...? The main cause of this is to be found in a major downsizing of psychiatric care.

To reverse this and create enough treatment places for those who really need them would probably be the best contribution to a reduction of the amount of admission by the use of physical force in this country. But this does not mean that it is not interesting to see how legislations are formed.

The proposal that Stortinget accepted gave further framework for the use of physical force, by giving this opportunity, at least theoretically, to many others within the public and communal

care-system. This is in itself doubtful, at least due to legal protection. Very simply, there will be more of those one will have to control and more of those who can get tempted to go too far.

As mentioned earlier, it is not possible to formulate the rules in such detail as to eliminate the need for the use of reason. Thereby the law is not of much help to those who are in practice forced to take such difficult decisions.

One gets the impression that for the time being one is so busy creating ordered allowance relations that one forgets how dangerous allowance for the use of physical force is because they always implicitly invite also to over-use. Simple, and cheap in times of saving the money, but this is a very dangerous short cut to take. Allowing the use of physical force moves the boundaries and influences the attitudes of the persons who need the least to have their self-esteem reduced and value diminished. Most of us just shrugging our shoulders: «They are so difficult that a bit of use of physical force is probably necessary, and then it is just fine that this can be regulated through the law.» I hope that I managed to demonstrate how dangerous this over-simplification is. We all have the indirect responsibility and obligation to protest against an oversimplified treatment of public use of power as a solution to difficult and complicated problems.

Tilleggs litteratur/henvisninger:

Arbeids- og inkluderingsdepartementet; *Forskrift til lov om sosiale tjenester* <http://www.lovdatab.no/for/sf/ho/ho-19921204-0915.html>

Rundskriv 15-10 2004, *Lov om sosiale tjenester kapittel 4A. rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning*

Statens helsetilsyn, rapport 6/2005: «*Praksis knyttet til tvangsbruk overfor personer med psykisk utviklingshemning etter sosialtjenesteloven kapittel 4A og kommunenes generelle ivaretagelse av hjelpetiltak etter § 4-2, a-e*»

NOU 1991/20 *Rettsikkerhet for mennesker med psykisk utviklingshemning*

Barne- og likestillingsdepartementet; *Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon*
<http://www.lovddata.no/for/sf/bl/bl-20021212-1594.html>

Sosial og helsedirektoratet, brosjyre om: *Rettsikkerhet ved tvang* http://www.shdir.no/vp/multimedia/archive/00006/Rettsikkerhet_ved_tv_6618a.pdf

Bollingmo, Leif: *Tvangstiltak, etisk forsvarlighet og den enkelte tjenesteyter*, Universitetsforslaget, 2004

Ellingsen, K E , Jacobsen, K, Nicolaysen, K (2002): *Sett og forstått. Alternativer til tvang og makt i møtet med utviklingshemmede*, Gyldendal

Høium, Kari (1999): *De vet hva de vil – vi vet ikke hva de ønsker*. Hovedfagsoppgave i helsefag, Universitetet i Oslo

Handegård, T L (2005) *Tvang, makt og ambivalens. En studie av hvilken betydning lovreglene om bruk av tvang overfor psykisk utviklingshemmede kan få i det daglige omsorgsarbeidet*. Doktorgradsavhandling. Nordlandsforskning http://www.nordlandsforskning.no/upload/docs/Dr_avh_THA.pdf

Handegård, T L (2002): *Tvangens strukturelle og ideologiske betingelser - i boenheter for utviklingshemmede*.

Kramås, P, Lingås, L G, Skjerve, J (1999): *Tvang, makt og forsvarlighet. Juridiske, etiske og faglige sider ved sosialtjenesteloven kapittel 6A*, Kommuneforlaget

Kroken, Jørn: *Utstrakt bruk av tvang og makt overfor personer med psykisk utviklingshemming skjer, og er lite regulert av kapittel 4A*. SOR rapport 4/2005

Samarbeidsprosjekt mellom Trondheim kommune og Høyskolen i Sør-Trøndelag: *Kompetanseutvikling – alternativ til tvang og makt*, AHS-rapport nr. 1-2003

7. Skjønn og dømmekraft

Helse- og sosialfaglig arbeid forutsetter evne til faglig og moralsk dømmekraft og utøvelse av skjønn. Dette gjelder ikke minst når utgangspunktet for å sette inn tiltak er basert på vurdering av behovene til et individ eller en gruppe. Å utøve skjønn er å kunne overveie ulike sider ved sammensatte og vanskelige situasjoner, og kunne avveie mellom ulike interesser og hensyn.

Å kunne vurdere, foreta valg og fatte beslutninger som får følger for menneskers liv forutsetter evne til moralsk dømmekraft. Yrkesutøverne må kunne utvise dømmekraft som integrerer en faglig vurdering av den konkrete situasjonen med yrkesetiske verdier og holdninger. Slike overveielser krever ydmykhet, lydhørhet og mot.

Barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere har ansvar for å drøfte etiske dilemmaer både med bruker/klient og med kollegaer, og for å søke veiledning når en selv er i tvil.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Du jobber i en kommune som har betydelig lavere normer for tildeling av sosialhjelp enn det som er statens veiledende normer. Du opplever at dine klienter ikke klarer å leve av de pengene de får. Drøft hvordan utøvelse av skjønn kan slå ulikt ut.

Spørsmål til diskusjon

1. Diskuter hvordan klienten og sosialarbeideren kan ha forskjellige forventninger når skjønn er utgangspunkt for avgjørelser fra sosialarbeideren
2. Kan tilfeldighetene ved skjønnsavgjørelser reduseres ved at det etableres felles etisk grunnlag for sosialarbeideren?
3. Kan det oppstå konflikt mellom brukeren/klientens rettigheter og deres behov?
4. Hva forstår vi med etisk dømmekraft?
5. Hva forstår vi med begrepet faglig skjønn?
6. Hvordan kan vi begrunne faglige avgjørelser?
7. Hvordan kan vi skille «sikker viten» og «faglig skjønn», og hvordan uttrykker vi en slik forskjell i faglige utredninger?

Tankevekkere

Skrekkhistorier fra helsevesenet

– *Kronikk i Dagsavisen av Heidi Gautun og Arne Grønningseter*

Er sosialt arbeid et fag?

– *Anne Nyhus og Bjørg Fossetøl i Embla 9/2002*

Skrekkhistorier fra helsevesenet

Av Dr. polit. Heidi Gautun

Forskningsleder Arne Grønningseter

Forskere ved Fafo

Dagsavisen

Skrekkhistoriene er så mange at det er grunn til å stille spørsmålet hvorfor uverdige situasjoner oppstår. Helse- og omsorgsminister Gabrielsen framhevet betydningen av kultur på pressekonferansen for utgivelsen av NOU'en «Fra stykkevis til helt. En sammenhengende helsetjeneste i februar i år».

I de fleste nasjonale spørreundersøkelser som gjennomføres gir befolkningen generelt, men også ulike brukergrupper spesielt, uttrykk for tillit til helse- og sosialtjenestene. Vi har vært involvert i en rekke forskningsprosjekter der vi har gjennomført dybdeintervjuer med grupper som slagpasienter og deres pårørende, hiv- og aidsyke, rusmiddelmissbrukere, mennesker med psykiske lidelser, bostedsløse og fattige som er mye i kontakt med tjenestene. Erfaringene disse har delt med oss viser at kvantitative spørreundersøkelser ikke fanger opp alt, – at det er en skjult verden denne typen undersøkelser ikke fanger opp. I første fase av dybdeintervjuene opplevde vi at de intervjuede kjapt svarte at alt er bra i møtet med tjenestene. Deretter begynte de å fortelle om uverdige opplevelser.

De vi har intervjuet er personer som har måttet forholde seg til noen av de største utfordringene livet gir. For mange handler utfordringene om å takle sykdom, redusert funksjonsevne og angst for døden. For andre handler utfordringene om å klare å takle et liv med dårlig økonomi og mangelfullt sosialt nettverk og sosialt liv. Den sistnevnte gruppen forteller om nederlag og uverdige møter med trygde- og sosialetaten.

Et eksempel på uverdige behandling er ei tidligere hardt belastet rusmiddelmissbruker som blir titulert med «Tidligere rusmiddelmissbruker» øverst på alle brev og rapporter hun får fra sosialkontoret. Hun sier «De vil ikke jeg skal glemme det, og lar meg ikke komme videre». Storforbrukere av helsetjenester fortalte minst en skrekkhistorie. Et eksempel er en slagpasient som lå lammet hjemme og leger som ikke ville sende sykebil. Et annet eksempel er en hivsmittet homofil som ble møtt med grove fordommer av en lege. Historiene er mange og handler både om feilbehandling og uverdige behandling. Mange av skrekkhistoriene er knyttet til hva som skjer når pasienten blir overført fra en instans til en annen.

Fortellingene fra storforbrukerne av helsetjenestene følger et mønster. Først uttrykkes takknemlighet, så fortelles skrekkhistorien(e). Etter skrekkhistorien sa de, «men jeg har vært heldig, for...», også fortalte de en positiv historie. De gode historiene som kom etter «men jeg har vært heldig», handler ofte om at pasientene møter en person som ser dem som hele mennesker og sammenhengen i deres situasjon. Denne hjelperen gjør mer enn det minimum man kan forvente av en behandler. Hjelperen sørger for at pasienten får de ytelsene og den hjelpen vedkommende trenger eller har krav på. Ofte følger behandleren personen fra instans til instans og forklarer behov. Den gode hjelperen ringer og spør hvordan det går, og er tilgjengelige når det er behov for en trøstende skulder.

Skrekkhistoriene viser at helse- og sosialtjenesten står overfor en samhandlingsutfordring som både handler om system og kultur. En studie som Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF) og Forskningsstiftelsen Fafo gjennomførte i 2002 viser som flere andre studier, at det er en sammenheng mellom samhandlingsproblemer og dårlig økonomi.

Undersøkelsen til SNF og Fafo viser at en god samarbeidskultur er bygd opp i institusjoner og tjenester som er basert på en gjensidig interesse for å gjøre det beste for pasienten, og som setter søkelyset på faglig oppfølging. Studien viser også at de som setter søkelyset på pasienten bruker ressurser de har til rådighet best. Brukernes skrekkhistorier kan undergrave tilliten til helse- og sosialtjenesten. Det er derfor viktig at det tas tak i disse kultur- og samhandlingsproblemer.

I praktisk handling er de etiske utfordringene allestedsnærværende. Mye er gjort i arbeidet med å forstå sammenhengene mellom praksis og etikk.

Også derfor er det viktig å stille spørsmål ved særpreget til sosialt arbeid som et vitenskapelig fag.

Sosialarbeidere befatter seg med mennesker som lever i sosial nød, som lider, utstøtes eller opplever urett. Sosialt arbeid dreier seg om materiell fattigdom, marginalisering, fattigdom på «symbolsk kapital» som språk og makt (Bourdieu og Wacquant 1991). I praksis erfarer sosialarbeidere at problemene er kritiske for dem det gjelder, og handler om omfattende og varige nødssituasjoner i menneskers liv.

I artikkelen «Kampen om det sosiale arbeidets identitet» (Embla 8/2000) stiller Pär Nygren innledningsvis følgende spørsmål: Hva er sosialt arbeid? Er den praktiske utøvelsen av sosialt arbeid utøvelsen av et eget fag?

Disse spørsmålene har jevnlig vært reist og diskutert i sosialt arbeids mer enn hundreårige historie, og det er bra. Slike spørsmål må stilles gang på gang. De kan ikke bare besvares universelt, de må knyttes til en konkret historisk sammenheng for at de skal få betydning. Som teoretisk ramme for å tenke om disse spørsmålene i vår tid, hevder Nygren følgende: Sosialt arbeid må identifisere og definere sitt undersøkelsesobjekt og sitt intervensjonsobjekt, fastsette grenser mot andre fag og etablere kjernebegreper. Nygren foreslår og argumenterer for «sosial integrasjon» som et kjernebegrep i sosialt arbeid.

Vi slutter oss ikke til de rammene Nygren tilbyr for diskusjonen om hva sosialt arbeid er og om sosialt arbeid er et fag. Slik vi ser det tar han i sin argumentasjon ikke tilstrekkelig hensyn til praksisfeltenes særpreg. Et av kjennetegnene på sosialt arbeids praksis, er at de etiske utfordringene er allestedsnærværende. De grunnleggende spørsmålene dreier seg om hvordan sosialarbeideren bør handle; om hva som er forholdet mellom rett og galt, godt og ondt. Å «annektere» et felt innenfor sosiologi og psykologi og gjøre dette til sosialt arbeids vitenskapelige felt, ivaretar ikke rikdommen i hverdagens utøvende praksis.

Grunnleggende spørsmål

Innen vitenskapssamfunnet er det de siste 30–40 årene stilt nye spørsmål om hva sikker kunnskap er. Spørsmålene er grunnleg-

gende i den forstand at de rokker ved troen på objektiv kunnskap. I kjølvannet av dette har det foregått en vending mot praksis og etikk (Skjervheim 1996, Schön 1983, Tranøy 1986, Bernstein 1987, Østerberg 1993, Martinsen 1989, Nerheim 1991, Lundstøl 1996).

Vi vil argumentere for at denne vendingen gir praksisdisipliner som sosialt arbeid et helt nytt utgangspunkt for vitenskapeliggjøring. Blant annet vil vi vise til teoretikere som er opptatt av praktisk handling. De er ikke nødvendigvis enige i hverandres synspunkter. De er heller ikke spesielt orientert mot sosialt arbeid, men deres synspunkter har etter vårt syn relevans for faget. Å vende seg mot teoretikere som har tenkt mye over fenomener som er vanskelige å beskrive, kan gi impulser til refleksjon omkring selvforståelse i sosialt arbeid.

Kjernebegreper

Hva er sosialt arbeids kjerne? I sosialt arbeid har man nærmet seg dette spørsmålet ved å diskutere hva det fellesfaglige kan tenkes å bestå i.¹ Det er i denne diskusjonen Nygren foreslår «sosial integrasjon» som kjernebegrep ut fra en sosialpsykologisk referanseramme. Han mener begrepet også kan være sosialt arbeids undersøkelsesobjekt i vitenskapelig forstand. Hva betyr dette? Nygren redegjør ikke nærmere for hva som ligger i begrepet «undersøkelsesobjekt».

Ernst Engelke diskuterer spørsmålet om sosialt arbeid er et fag. Drøftelsen kan bidra til forståelse av hva en undersøkelsesgjensstand eller et undersøkelsesfelt er (1992). Han skriver at visse kriterier må oppfylles dersom et fagområde skal få anerkjennelse som en vitenskapelig disiplin av vitenskapssamfunnet eller av offentligheten. Han setter opp fire forutsetninger:

- 1) Disiplinen må kunne henvise til en gjenstand eller et eget felt.
- 2) Den fastsetter egne vitenskapelige metoder.
- 3) Den utvikler teorier.
- 4) Den utvikler ny forskning.

Hvis vi ikke definerer og identifiserer fagets gjenstand etter vitenskapelige kriterier, er sosialt arbeid ikke et fag. Engelke poengterer også at forskningen må søke kunnskap og innsikt om samme gjenstand som praksisfeltet handler i forhold til.

En vitenskapelig disiplin er avhengig av enighet blant deltakerne om at de studerer samme gjenstand eller felt, sier Engelke.

Han konkluderer med at sosialt arbeid som vitenskapelig disiplin mangler enighet om en gjenstand. Man har ikke samlet seg om et undersøkelsesobjekt. Engelke gir en omfattende gjennomgang av ulike forslag til gjenstandsbestemmelser gjennom tidene, først og fremst fra det tysktalende Europa. Et nyere eksempel er: Sosialt arbeid i bred forstand er et svar på følgene av den første industrialiseringsfase i det 19. århundre. Sosialt arbeid i smal forstand befatter seg med mennesker, familier, små og store grupper, organisasjoner og territoriale fellesskap der sosiale problemer opptrer med spesiell intensitet, for det meste er av lang varighet, og framfor alt opptrer kumulativt (Staub-Bernasconi 1986).

Tenkning og handling hører sammen

Engelke er opptatt av at forskningen må befatte seg med praksisfeltet. Dette mener vi er helt grunnleggende. Det blir derfor svært viktig hva praksisfeltet faktisk befatter seg med. Praktikere kan ikke velge sine arbeidsoppgaver fritt. Klientene er der. Problemene er konkrete. Den organisasjonsmessige tilknytningen likeså. Den mellommenneskelige kontakten og de etiske dilemmaene som følger, er der alltid. Dette er sosialt arbeids praksis.

Det er i denne sammenhengen vi må spørre: Er sosial integrasjon et begrep som er tilstrekkelig dekkende for praksisfeltenes problemer og dilemmaer? Vi skal ikke gå dypere inn i spørsmålet om dette er et egnet kjernebegrep, men nøye oss med å si at vi er skeptiske til en beskrivelse av sosialt arbeid som sosial integrasjon. Det kan ha betydning som et faglig interessant begrep som ut fra sitt perspektiv kaster lys over deler av sosialt arbeids felt. Det er derimot ikke egnet som et universelt begrep som kan gripe hele sosialt arbeids virkelighet. Vi er også skeptiske til forsøk på å innramme sosialt arbeid via definisjoner og enkeltbegreper. Dette kan virke lukkende og bli for entydig, og føre til at det ikke legges tilstrekkelig vekt på etiske perspektiver. Å holde fast ved begreper tvetydighet og mangfoldighet, men utdype hva de kan tenkes å bety, stemmer overens med praksisens egenart. Nyanserte beskrivelser kan være presise og åpne i forhold til å oppnå en dypere forståelse av et fenomen. Det er viktig å forstå profesjonell praksis slik at ikke idealene fra vitenskapelig virksomhet overføres for umiddelbart, som om profesjonell praksis er anvendelse av teorier som forskerne har utviklet. Et slikt perspektiv er ureflektert i forhold til hvordan tenkning og handling står i forhold til hverandre.

¹ Sosialt arbeids søken etter noe felles kan dateres tilbake til begynnelsen av nittenhundretallet. Imidlertid har sosialt arbeid hele tiden vært en profesjon i vekst, ikke minst i etterkrigstidens velferdsstater. Gjennom 70-årene var det igjen en tydelig tendens til å søke etter kjernebegreper. Et eksempel er Harriet Bartletts begrep «social functioning» (1970). Mest kjent i Norge er kanskje Compton og Galaway «Social Work Processes» (1989). Det ble på 70- og 80-tallet skrevet mye om integrerte, enhetlige, økologiske tilnærminger og systemtenkning i sosialt arbeid.

Et fag?

I det følgende vil vi drøfte spørsmålet om begrepet «undersøkel- sesobjekt» bør være vitenskapelig premiss for å utvikle kunnskap om sosialt arbeid.

Den vitenskapelige oppgaven i sosialt arbeid vil være å beskrive, reflektere og forvalte kunnskap om sin egen praksis. Det vil si at den må ha fokus på det grunnleggende tvetydige og moralsk usikre ved menneskenes situasjon. Begrepet undersøkelsesobjekt gir assosiasjoner til ting som kan observeres eller måles. Arbeidsopp- gavene i sosialt arbeid lar seg riktignok beskrive ganske konkret i lovtekster, forskrifter og planer. På samme måte kan de ulike arbeidsplassene identifiseres. Problemet er bare at disse konkrete beskrivelsene ikke fanger handlingene og kompleksiteten i avgjø- relsene som tas. Dialektikken mellom teori og praksisfelt og den gjensidige avhengigheten mellom praksis og etikk forsvinner.

Det uforutsigbare i klientenes liv lar seg ikke beskrive uten at kjernen i sosialt arbeid erkjennes som normativ og knyttes til makten og avhengigheten i relasjonen mellom sosialarbeider og klient(er).

Er sosialt arbeid et fag? Svaret kommer an på hva man legger i begrepet fag. Begrepet fag kommer av det tyske *fach*, og betyr noe sammenføydd eller del av større helhet. Det kan også bety avgren- set felt. Vi snakker om gardinfag, om å være rørlegger av fag, om å kunne faget sitt, om naturfag, realfag og humanistiske fag. Før sa man «alt til faget henhørende» (Lundstøl 1992). Vi snakker også om et felt eller område av menneskelig viten eller virksomhet, som en vitenskapsgren, en kunststart eller en ervervsgren. Godt fagar- beid har med kyndighet å gjøre. I godt håndverk vet vi at det må godt håndlag til. Lundstøl anvender begrepene kyndighet, innsikt og klokskap som kilde til forståelse av moderne faglighet i helse- og sosialfagene (1997). Praktisk kunnskap er hver gang å finne nye måter å håndtere situasjonen på. Det er et kjennetegn ved praksis at den alltid er ny (Lundstøl 1999).

Spissformulert kan man si at vitenskapens behov for å finne det gjennomsnittlige, det typiske, eller sammenhengen mellom to va- riabler, ikke uttrykker praksisens egenart. En presis beskrivelse av praksis må faktisk inkludere at det sjeldne skjer. Det er i mulig- hetsbetingelsene, i den plutselige åpningen mot det nye at håpet om forandring ligger. Ikke uten grunn kan både klient og sosialar- beider miste håpet av å lese vitenskapelige prognoser for klientene i sosialt arbeid. Fokuset på det gjennomsnittlige kan føre til at vi mister av syne det vi først og fremst må ha i sikte, nemlig at for- andring skjer, selv om det ikke er en gjennomsnittlig foreteelse.

Her ligger vår største innsigelse mot forsøk på å ramme inn en så mangetydig og prinsipielt deltakende virksomhet i undersø-

kelsesobjekter, intervensjonsobjekter og enkeltstående begreper. Fundamentet må heller være en orientering mot ulike avspeilinger av handlingsteorier og praksisorienteringer, der ulike synspun- ker prøves mot hverandre, og der uenighet og diskusjon hører til dagsordenen innenfor et fagfellesskap som setter praksis i sen- trum. Utvilsomt befinner sosialarbeidere seg i felter som krever kompetanse. De sosiale problemene er komplekse og vanskelige å håndtere på måter som ivaretar klientens verdighet. Praksisfelte- nes kompleksitet fordrer fagfolk med faglig kyndighet.

Den reflekterende praktiker

Donald Schön regnes som opphavsmannen til begrepet den reflek- terende praktiker (Schön 1983, 1987). Han setter fokus på det han kaller en feilaktig kunnskapsteori om profesjonell praksis. Han mener at vår kunnskap om profesjonell praksis er forankret i en dominerende forestilling om profesjonalitet som hevder at prak- tisk kompetanse blir profesjonell når systematisk og fortrinnsvis vitenskapelig kunnskap anvendes i en teknisk problemløsnings- prosess. En slik forståelse av profesjonalitet stemmer dårlig over- ens med en praktikers erfaringskunnskap og heller ikke overens med det bildet av profesjonell praksis som Schön tegner etter å ha studert reflekterende utøvers praksishandlinger på nært hold.

Med utgangspunkt i egen praksis som pedagog, veileder, by- planlegger, organisasjonsutvikler og forsker, der han hadde andres praksiser i fokus, var Schön bekymret over en økende mistillit til profesjonell kunnskap, både blant politikere, folk flest og blant de ulike profesjoners egne utøvere. Legitimitetskrisen angår alle pro- fesjonelle, også profesjoner som tradisjonelt er mer anerkjente enn sosialarbeidere, for eksempel leger, arkitekter, psykologer og juris- ter. Vi mener det er grunnlag for å tegne et lignende samtidsbilde i vårt eget land. Profesjonell kunnskap trekkes i tvil, og profesjonell praksis kritiseres av politikere, klientgrupper, i media, av forskere og profesjonsutøvere.

En måte å forstå praksis på er å si at den er kjennetegnet av at oppgavene er ubestemte, unike, uforutsigbare, sammensatte og ofte verdiladede. Det fordres en evne til å innta en kritisk og spør- rende holdning til hva oppgaven består i, slik at en kan sette ar- beidet inn i en forståelsesramme. Praktiske oppgaver og proble- mer kan ikke løses med tekniske oppskrifter og framgangsmåter. En må gå til oppgaven med en forskende holdning, og hele tiden holde i gang en kritisk og reflekterende dialog med situasjonens forutsetninger og de variasjoner og overraskelser en møter mens en prøver seg fram, improviserer og korrigerer for feil underveis. Det er artisteriet i de profesjonelles handlinger vi trenger å artikulere gjennom å studere utøvelsen, sier Schön.

For å begrepsfeste praksis har Schön konstruert tre uttrykk: «knowing-in-action», «reflection-in-action» og «reflection-on-reflection-in-action». Bindestreksbruken understreker det dynamiske elementet i handling. Kunnskapen vises i handlingen. Praktikerer reflekterer mens hun handler. Handling og tanke står i et dialektisk forhold til hverandre ved at de påvirker og påvirkes gjensidig av hverandre mens man handler. Kunnskapsutvikling kan skje ved at praktikere reflekterer over sine handlinger i ettertid. Schöns begreper uttrykker hvor vanskelig det er å begrepsfeste praktisk kunnskap. Hans poeng er at denne praktiske handlingskunsten ikke er taus, men til en viss grad kan gis verbale uttrykk og læres bort gjennom det han kaller et reflekterende praktikum.

Schön er også bekymret for måten opplæring i profesjonell praksis foregår på. De forskningsbaserte universiteter og høyskoler har ikke pensum og opplæringsformer med basis i en praksisteoretisk erkjennelse. Der råder fortsatt den dominerende kunnskapsforståelsen i det Schön kaller det teknisk-rasjonelle paradigme, som bygger på positivistisk vitenskapsteori. De kommende yrkesutøvere lærer ikke det de mest av alt trenger å forstå. Vi har grunn til å tro at dette også er tilfelle for norske sosialarbeiderstudenter. Mye av litteraturen om og for sosialt arbeid er preget av en instrumentell handlingsforståelse (Fossestøl 1997 a). Man kan ikke bare lese og lytte seg til å bli en profesjonell praktiker. En lærer og erfarer gjennom å handle i situasjoner som ligner på dem man møter i praksis. Situasjonene er forenklede, og opplæringen vektlegger det å utvikle evnen til å reflektere i handling som grunnlag for å utvikle profesjonell dyktighet.

Handlingsforståelse

De fleste av oss vil ha som utgangspunkt at den profesjonelle handling ikke bør være tilfeldig eller vilkårlig. Spørsmålet er hvordan vi kan unngå vilkårlige eller tilfeldige handlinger i vår praksis. Det pekes da i sosialt arbeid gjerne i en bestemt retning, det etterlyses en bestemt form for målrettethet: Vi bør starte med å formulere problemet og definere målet. Etter problem- og målformuleringen orienterer vi oss om de aktuelle vitenskapelig utviklede metoder. Vi velger den mest egnede metode for å nå målet. Så gjennomfører vi det på forhånd planlagte. Man kan her snakke om mål-middel-handlingen. Denne forutsetter en viss oversikt over situasjonen, at man i størst mulig grad greier å forutsi hva som kommer til å skje, at man har kontroll med kaotiske elementer slik at den best egnede, på forhånd bestemte metode kan anvendes.

I korthet kan man si at profesjonell handling nærmest per definisjon beskrives som en mål-middel-handling av ovennevnte type (Fossestøl 1997 b). Problemet med denne handlingsforståelsen er

i sosialt arbeid følgende: Den ønskede oversikt er vanskelig å oppnå, fordi praksisfeltene til dels er uforutsigbare. Sosialarbeideren kan således sjelden vise til «vellykkede» handlingsforløp av mål-middel-typen. På den annen side hender det at både klient og sosialarbeider er tilfredse, og at sosialarbeideren kan oppsummere for egen del, eventuelt få høre fra andre at «det grepet der var bra»!

Noen ganger kan et slikt «grep» skje helt tilfeldig. Men ofte er det uttrykk for en form for praktisk kyndighet. Her ligger en innfallsvinkel til å tenke om profesjonalitet som ikke-tilfeldig.

Den norske sosiologen Dag Østerberg sier om menneskers handlinger at de er flertydige, umiddelbare og ubestemte (1993). Dette vil ikke si det samme som at mennesker er uberegnelige i den betydning at handlingene er helt tilfeldige. Tvert om kjenntegnes hverdagen av gjentakelser eller rutiner. Østerbergs begreper uttrykker på hver sin måte ulike kvaliteter ved menneskers handlinger. Den praktiske handling er preget av disse kvaliteter, uten at den av den grunn behøver være tilfeldig. I møtet med et annet menneske oppstår for eksempel alltid en form for umiddelbarhet. Selv om det hele er godt planlagt og man sier det man hadde planlagt, fortøner situasjonen seg som ny. Den ble annerledes enn man hadde forestilt seg på forhånd. I umiddelbarheten ligger det spontant menneskelige. Responsen min svarer til hvordan du formidler deg, og sosialarbeideren bør være ekstra oppmerksom på nettopp formidlingen fra den andre. Et møte uten et element av umiddelbarhet er et møte mellom et menneske og en programmert maskin.

Alle handlinger har et element av noe ubestemt ved seg, skriver Østerberg. Dette kan forstås som en kvalitet som innebærer at det er mulig å foreta en kontinuerlig vurdering av situasjonen underveis i handlingen. Det dreier seg om å avgjøre hvordan det er klokt eller mindre klokt å handle. I mål-middel-handlingen er målet klarlagt på forhånd. Handlingens kvalitet bedømmes i forhold til om dette målet blir nådd. Den praktiske handlingens klokskap innebærer imidlertid at man fortløpende og underveis vurderer handlingens hensikt. Handlingen og hensikten står i et innvendig og gjensidig forhold til hverandre.

Det er først i refleksjonen og tilbakeblikket at handlingen blir entydig, skriver Østerberg. Og selv da kan entydiggjøringen aldri bli endegyldig, fordi den enkelte handling alltid inngår som del av en større handlingskjede, som ennå ikke er avsluttet og derfor fremdeles flertydig. I denne åpenheten eller fleksibiliteten i handlingens vesen ligger den praktiske handlings potensial.

En vitenskapsbasert praksisorientering

Som nevnt innledningsvis har det i vitenskapssamfunnet de siste

30–40 årene skjedd en vending mot praksis og etikk. Utgangspunktet var den vitenskapsteoretiske debatten som i Norge ble levende på 60-tallet og som ofte kalles positivismestriden (Slagstad 1980). Dette var, enkelt sagt, en teoretisk kamp om forståelse av kunnskap. Den positivistiske forståelse av kunnskap hevder at vitenskapens oppgave er å finne fram til sikker kunnskap, og at denne bestrebelsen er mulig gjennom metodiske vitenskapelige undersøkelser. For å oppnå dette må forskeren frigjøre seg fra sine fordommer og forestillinger, nullstille seg og innta en distansert og objektiv innstilling til de fenomener han søker kunnskap om. Forskeren må beskrive og navngi sin gjenstand og sitt felt.

Den norske vitenskapsteoretikeren Hans Skjervheim har i sitt essay «Deltakar og tilskodar» ((1957) 1996) på en forbillidlig måte satt søkelys på vitenskapens objektiverende holdning. Opp mot den objektiverende tilskuerposisjonen stiller Skjervheim deltakerposisjonen. Han viser gjennom denne distinksjonen at man kan møte andre mennesker på to grunnleggende ulike måter. Man kan velge å engasjere seg og delta i den andres anliggende, den andres sak, eller man kan distansere seg fra den andre og ganske enkelt konstatere at den andre har en sak han/hun er opptatt av, uten å engasjere seg eller delta i forhold til den andre.

Terapeuten sier til jenta som er i ferd med å rasere rommet sitt: «Jeg ser at du er sint». Hun kan få som svar: «Nei, det er jeg ikke!» Jenta oppfatter at terapeuten observerer henne og konstaterer henne som et faktum. At jenta har en sak, altså noe hun er sint for, synes ikke å engasjere terapeuten. I karakteriseringer ligger ofte en form for objektiverende holdning. Noe ved karakteristikken oppleves som et angrep, og ikke som en hjelp til selverkjennelse (om følelsen sinne). Skjervheim viser i sitt essay hvordan det objektiverende blikket er dominerende i den vitenskapelige verden, også innenfor fag som psykologi og pedagogikk, der forholdet mellom mennesker står i sentrum. Denne tilskuerholdningen fører den andre inn i en forsvarsholdning, fordi tilskuerens blikk oppleves som et angrep.

Deltakende engasjement

Som menneskelig og medmenneskelig praksis har sosialt arbeid sin historiske forankring i et deltakende engasjement i andre menneskers liv. Til alle tider og i alle samfunn har mennesker gitt en eller annen form for hjelp til samfunnsmedlemmer som av ulike grunner ikke kunne ivareta seg selv. I vår del av verden har denne ivaretagelsen vært en sentral del av kvinners hverdagsforpliktelser, både i og utenfor familien.

Historisk sett er sosialt arbeid en praksistradisjon som ble profesjonalisert gjennom politisk kamp mot fattigdom og oppbygging

av moderne velferdsstater. Etter snart hundre år med tenkning om den praktiske virksomheten i sosialt arbeid, er det fortsatt vanskelig å gi en presis beskrivelse av faget. Handler dette om virksomhetens egenart, eller om mangel på vitenskapeliggjøring? Vi mener det handler om at de fleste forsøk som hittil er gjort, befinner seg innenfor vitenskapsteoretiske rammer som i liten grad makter å fange opp og begrepsfeste sosialt arbeids praksiser. Dette har sammenheng nettopp med at et vitenskapelig, objektiverende blikk blir dominerende i forhold til en deltakende praksis. En vitenskapeliggjøring av sosialt arbeid må innlemme fagets etiske fundament og praksisens moralske dilemmaer.

Verdiforankret vitenskapeliggjøring

Sosialt arbeid bør og kan få tilgang til det vitenskapelige feltet, til den form for systematikk og innsikt som ligger i og vinnes ved vitenskapelig virksomhet, uten at faget beskrives ved hjelp av ett enkelt begrep som konstruerer det felles elementet. Slik vi ser det, finnes ikke dette ene universelle kjernebegrepet, og det er heller ikke nødvendig å lete etter det. Derimot er det stort behov for adekvate, presise og nyanserte språklige beskrivelser av praksis, altså av de problemene klientene strir med og de utfordringene sosialarbeiderne har. Ut fra dette er spørsmålet hvordan den vitenskapelige virksomhet i sosialt arbeid rammer inn denne praksis, ser på praksis og oppfatter praksis. Det sosialt arbeid trenger, er teoretiske perspektiver på praksis som gjenspeiler den kunnskap som ligger i praksis, og som samtidig gjør det mulig å kritisere praksis. I et slikt perspektiv står handlingsforståelse og etisk forankring sentralt. Med dette utgangspunktet trengs ulike innfallsvinkler som på hver sin måte kan bidra til større refleksjon og inspirasjon, og gir praktikerne en rikere og bredere forståelse av egen virksomhet.

Når spørsmålet om hva sosialt arbeid er, dukker opp, har det i vitenskapeliggjøringens navn ofte blitt sett som ønskelig å unngå etikk og moralske spørsmål. Den tradisjonelle forståelsen av fakta som noe objektivt og vitenskapelig, og verdier som subjektive og irrasjonelle og dermed uvitenskapelige, har medført at praksis, «som foruden kendsgerninger også indeholder værdier, skøn og holdninger, bliver noget sekundært og afledt i forhold til videnskabens abstrakte og teoretiske niveau» (Scheel 1993, side 52). Nedtoningen av praktisk kunnskap har altså sammenheng med synet på faglighet som teori og metode, atskilt fra handling, moral og følelser. Denne forståelsen bidrar til teoriens dominans over praktisk kunnskap i vårt samfunn.

I mellommenneskelige sammenhenger vil de moralske spørsmål alltid komme til syne. Mennesker er avhengige av hverandre. I det ligger deres sårbarhet, og derfor også deres utsatthet for makt-

misbruk (Henriksen og Vetlesen 1997). Avhengighet og makt er grunddimensjoner ved den menneskelige kommunikasjon, selv om den ytre sett karakteriseres av sine forskjellige konkrete sider, som sak, situasjon, personer og handlinger. Den egentlige etikk dreier seg om å forvalte makt og avhengighet på rett vis, sier Thomassen (1995).

Begrepene til teoretikere som Schön, Østerberg og Skjervheim peker i retning av dømmekraftens betydning. De åpner for en verdiforankret faglighet som inkluderer det å reflektere over rett og galt, godt og ondt. I arbeidet med mennesker som har sosiale problemer, finnes ingen enkle svar. Tvert om finnes svært mange moralske dilemmaer. Østerberg og Schöns ulike forsøk på å uttrykke hva menneskelig handling er, åpner for å innlemme sosialt arbeids verdiforankring og medmenneskeorientering. Det er i de praktiske og mellommenneskelige situasjoner og utfordringer etikken kommer til syne. John Lundstøl formulerer dette på en treffende måte: «Etikken følger enhver handling som en skygge» (1999). En vitenskapeliggjøring av sosialt arbeid bør etter vårt syn bestrebe seg på å finne begreper og virkelighetsmodeller som innlemmer dette perspektivet.

Oppsummering

Oppsummert vil vi hevde at det er fåfengt å lete etter et avgrenset og tydelig definert objekt som kan bestemme praksistradisjonen sosialt arbeids egenart. Dette betyr ikke at praksistradisjonen ikke kan konstitueres som vitenskap. Vår erfaring er at sosialt arbeid som praksis varierer med person, situasjon, relasjon og strukturelle rammer. Det er vanskelig å fastholde en erkjennelse av mangedydighet og variasjon på en slik måte at det som er felles og forener oss som fagtradisjon, ikke oppløses. Vi må holde fast på at refleksjonen omkring praksis dreier seg om å utdype og beskrive det grunnleggende tvetydige og moralsk usikre ved menneskenes situasjon, ikke å forenkle dette til entydige definisjoner og begreper.

Etter vårt syn er det denne utfordringen vi står overfor som praksistradisjon og som vitenskapelig felt. Om vi tar Dag Østerberg og Donald Schöns perspektiver på alvor, vil vi måtte gå helt nye veier i vitenskapeliggjøringen av sosialt arbeid og i arbeidet med å artikulere fagets selvforståelse. Vi trenger grunnlagsforskning som tar for seg sentrale temaer og begreper i sosialt arbeid. For eksempel er mye ugjørt i arbeidet med å forstå sammenhengene mellom praksis og etikk. Dette arbeidet kan kanskje på sikt bidra til å utvikle en selvforståelse i pakt med praksistradisjonen i sosialt arbeids erfaringer og handlinger, og gi grunnlag for videre forskning, kunnskapsutvikling og kritisk selvrefleksjon. Å sette et kritisk søkelys på profesjonene er betimelig og viktig. Både klien-

ter, sosialt arbeids praktikere og den offentlige debatt og kritikk vil tjene på en vitenskapeliggjøring av sosialt arbeid som setter beskrivelse og etisk refleksjon over praktikerens profesjonelle handlinger i fokus.

Litteraturliste:

- Bartlett, Harriet, 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. New York: National Association of Social Workers.
- Bernstein, Richard J. 1987. *Bortom Objektivisme og Relativisme. Vitenskap, hermeneutikk og praksis*. Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant, 1993. *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Compton, Beulah Roberts og Burt Galaway, 1989. *Social Work Processes*. Belmont, California: Wadsworth, Inc.
- Engelke, Ernst, 1992. *Soziale Arbeit als Wissenschaft, eine Orientierung. Freiburg im Breisgau*: Lambertus Verlag.
- Fossestøl, Bjørg, 1997. *Profesjonell handling i sosialt arbeid*. HiO-hovedfagsrapport 1997 nr. 2.
- Fossestøl, Bjørg, 1997. *Hva er profesjonell handling i sosialt arbeid?* Nordisk Sosialt Arbeid nr. 4.
- Henriksen, Jan-Olav og Arne Johan Vetlesen, 1997. *Nærhet og distanse. Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Lundstøl, John, 1992. *Helhetssyn i helse- og sosialfagene*. I Rune Andersen Samordning under lupen, Oslo: TANO.
- Lundstøl, John, 1996. *Etisk rasjonalitet og reflekterende dømmekraft*. Nordisk sosialt arbeid. 1:2-10.
- Lundstøl, John, 1997. *Hvordan bli kyndige, innsiktsfulle og kloke fagfolk?* I Olsen, Benedicte C. Rappana og Vigdis Bunkholdt (red.) Barnevernet – mangfold og mening. Festskrift til Gerd Hagen. Oslo: Tano Aschehoug.
- Lundstøl, John, 1999. *Kunnskapens hemmeligheter*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Martinsen, Kari, 1990. *Omsorg i sykepleien en moralsk utfordring*. I Jensen, Karen (red.) Moderne omsorgsbilder. Oslo: Gyldendal.
- Nerheim, Hjørdis, 1995. *Vitenskap og kommunikasjon. Paradigmer, modeller og kommunikative strategier i helsefagenes vitenskaps-teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nygren, Pär, 2000. *Kampen om det sosiale arbeidets identitet*. Embla 8/2000.
- Scheel, Merry, 1993. *Videnskapsfilosofiske spørsmål i sykepleien. I Kirkevold, Nordtvedt og Alusvåg (red.) Klokskap og kyndighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Schön, Donald A, 1983. *The reflective practitioner*. California: Basic Books, Inc.

Schön, Donald A, 1987. *Educating the reflective practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers.

Skjervheim, Hans, (1972) 1996. *Deltakar og tilskodar og andre essays*, Oslo: Aschehoug.

Slagstad, Rune, 1980. *Positivism og vitenskapsteori*. Et essay om den norske positivismestriden, Oslo: Universitetsforlaget.

Staub-Bernasconi, Silvia, 1995. *Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international oder: vom Ende der Bescheidenheit*. Bern. Stuttgart. Wien: Verlag Paul Haupt.

Thomassen, Niels 1993. *Etik. En introduktion*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag A.s.

Tranøy, Knut Erik, 1986. *Vitenskapen – samfunnsrett og livsform*. Oslo: Universitetsforlaget.

Østerberg, Dag, 1993. *Fortolkende sosiologi 1*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tillegglitteratur:

Christoffersen, Svein Aage (1994) *Handling og dømmekraft: etikk i lys av kristen kulturarv*. Tano

Terum, Lars Inge (2003) *Portvakt i velferdsstaten – om skjønn og beslutninger i sosialt arbeid*. Kommuneforlaget

Vetlesen, Arne Johan og Nortvedt, Per (1994) *Følelser og moral*. Ad notam Gyldendal

Bredland, Ebba L., Linge, Oddrun A. og Vik, Kjersti (2002) *Det handler om verdighet: ideologi og praksis i rehabiliteringsarbeid*. Gyldendal akademiske

8. Taushetsplikt

Personvern er en grunnleggende verdi i helse- og sosialfaglig arbeid. Absolutt taushetsplikt er en hovedregel. Taushetsplikten skal forsvare individets rett til å bestemme over informasjon om seg selv, og er en forutsetning for en tillitsfull relasjon mellom yrkesutøveren og bruker/klient.

Unntak fra taushetsplikten gjøres primært med brukers/klients samtykke. Om samtykke ikke foreligger skal vedkommende varsles før taushetsbelagt informasjon gis til andre. Unntak fra taushetsplikten må begrunnes i at viktigere hensyn går foran. Personvernet skal ivaretas også når samtykke foreligger. Når flere parter er involverte, eksempelvis både barn og foreldre, kan det oppstå dilemmaer knyttet til taushetsplikt.

Barn og andre som trenger beskyttelse må ivaretas spesielt både når det gjelder å bevare taushet og å oppheve taushet.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Du ser ut av kontorvinduet og ser at en gammel dame ligger ved inngangen til kontorbygningen. Det viser seg at hun er blitt slått ned og frastjålet vesken sin med penger i. Du ser også at en ungdom du kjenner som bruker av kontoret forsvinner bortover gata. Politiet tilkalles og du forteller dem hva du har sett og hvem du har sett. Etterpå får du kritikk av dine kolleger fordi du brøt taushetsplikten og røpet navnet på en klient ...

Studiespørsmål?

1. Kan vi fravike taushetsplikten?
2. Drøft hvordan taushetsplikten kan bli et hinder for sosialpolitisk debatt
3. Kan taushetsplikten bli et hinder for godt helse- og sosialfaglig arbeid?
4. Er taushetskravet for strengt?
5. Eller bør det bli strengere?
6. Taushetsplikten er hjemlet i lov, men trengs det ytterligere regulering på dette området?
7. Drøft grensene for deling av klientinformasjon mellom kolleger.

Tankevekkere

Line har tatt abort

- Dilemma fra Breidablikk i Embla 4/2004

Taushetsplikt i små kommune

- Dilemma i Embla 3/2003

Taushet og tillit

- Av Jorunn Vindegg, fra Urds brønn i Embla 9/2003

Hva gjør vi med vår viten?

- Av Kari Opdahl, Ingeborg Rokkones og Wenche Figenschow, fra Urds brønn i Embla 5/1998

Line har tatt abort

Breidablikk, Embla nr. 4/2004

Jeg jobber som sosialarbeider ved en skole. Min jobb er bl.a å være samtalepartner for ungdom som har det vanskelig, veileder og støtte for lærere og foreldre.

Line på 14 år forteller meg i en fortrolig samtale at hun har tatt abort, men vil for ingen pris at foreldrene skal få vite det. I følge jenta selv vil ikke foreldrene tåle å høre dette, de vil bli sinte og reagere uhensiktsmessig - noe jeg med min begrensede kjennskap til foreldrene, ikke kan bekrefte, men ikke ser som usannsynlig.

En abort kan påvirke atferd, humør og konsentrasjon, som for foreldrene vil virke uforklarlig. Og foreldrene er de som skal sette grenser i forhold til innetider, overnattinger og samvær med gutter. Samtidig er ivaretagelse av tilliten til jenta viktig, og hennes rett til medbestemmelse over egen situasjon.

Jeg opplever meg som sekundært involvert, da helsestasjon for ungdom og lege og helsesøster der er de som har hatt den primære kontakten med jenta. Samtidig jobber jeg primært under opplæringsloven og ikke lov om helsepersonell, og må vurdere min taushetsplikt overfor klienten som i dette tilfellet er jenta.

Problemstilling: Skal jeg informere foreldrene?

Anne Grønsund:

Anne Grønsund er barnevernpedagog og støttepedagog i pedagogisk fagteam på Grorud i Oslo.

I kraft av sin stilling på skolen har miljøarbeideren fått informasjon om at Line har utført en abort. Miljøarbeideren jobber under opplæringsloven og plikter derfor å gå videre med informasjon til foreldrene. Videre er det overordnede, i dette tilfelle rektor, som i de fleste tilfelle tar endelige avgjørelser om å informere foreldre. Det er viktig at Line er klar over dette.

Uansett er det viktig at Line blir informert hvis miljøarbeideren går videre med opplysningene, slik at hun selv har mulighet til å delta i den prosessen. På dette tidspunktet kan det være nødvendig å informere rektor og sammen med rektor avgjøre hva som bør gjøres. Miljøarbeideren bør også foreslå et møte mellom helsesøster, Line og miljøarbeideren så raskt som mulig. Line er allerede i et tillitsforhold til miljøarbeideren og det er viktig å legge til rette for at det kan opprettholdes.

Noen spørsmål tenker jeg er viktige før man konkluderer? Hva er bakgrunnen for graviditeten? Er det noe som tyder på overgrep eller voldtekt? Hvilke forhold har Line til seksualitet? Kan Line ha behov for veiledning? På hvilken måte har aborten påvirket Line? Har aborten ført til vesentlige endringer i adferd på skole eller sammen med venner?

Jeg mener miljøarbeideren kan ta kontakt med læreren hennes. Miljøarbeideren må ikke bryte taushetsplikten, men på et generelt grunnlag spørre om hvordan Line fungerer i klassen og i forhold til skolearbeid. Læreren eventuelle bekymring for Line er viktig informasjon for miljøarbeideren når hun skal vurdere hva som bør gjøres videre. Hvis jeg forutsetter at det ikke fremkommer opplysninger som tyder på at Line har vært utsatt for et overgrep, eller at hennes adferd har endret seg vesentlig med fare for alvorlige konsekvenser, vil jeg anbefale miljøarbeideren å fortsette samtalen med Line uten å informere foreldrene inntil videre. Målet bør være å kartlegge hvordan foreldrene kan være en støtte for Line, og motivere henne til selv å fortelle foreldrene om aborten. Det vil likevel være nødvendig å avklare at på et tidspunkt vil miljøarbeideren måtte varsle foreldrene. Dette kan ikke miljøarbeideren komme unna når hun jobber under opplæringsloven, og så lenge Line er mindreårig. Miljøarbeiderens oppgave vil være å istandsette Line til selv å informere foreldrene, og å følge opp familien på lengre sikt gjennom veiledning.

Aslak Syse:

Aslak Syse er jurist og ansatt ved ved det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo

Dagens dilemma innbyr til å behandle to rettslige spørsmål. Hvem bestemmer om det skal tas abort dersom den gravide er under 16 år, innbefattet informasjonsretten om dette til hennes foreldre? Det andre spørsmålet gjelder taushetsplikten til sosialarbeideren ved skolen der Line går.

Først noe om abortlovens aldersgrense. Da loven ble vedtatt, sto det sterk strid om hvilken nedre aldersgrense som skulle settes for at en ung kvinne skulle ha fulle rettigheter etter loven. Sluttresultatet ble den gjeldende 16-års grensen som normalregel, og da med det knappest mulige flertall i Stortinget i forhold til forslag om en høyere aldersgrense.

For jenter under 16 år gjelder det spesielle prosessuelle regler, som medfører at avgjørelsen ikke i utgangspunktet er lagt til kvinnen alene. I utgangspunktet skal den eller de med foreldreansvar, ev. vedkommendes verge, uttale seg. Men denne uttaleretten kan etter loven suspenderes dersom legen finner at «særlige grunner taler mot det». Etter lovens reguleringsmåte er det legen som står ansvarlig for inngrepet, som skal ta denne avgjørelsen. Men ved behandling av en abortsak, kan det i praksis bli den innleggende (henvisende) legen som i realiteten avgjør dette spørsmålet.

Dersom særlige grunner taler for ikke å bringe inn foreldrene eller vergen, må overlegen samtidig vurdere om den mindreårige faktisk er kompetent til å ta avgjørelsen om svangerskapsavbrudd. Jenta må ha en alminnelig forståelse av hva abortinngrepet rent faktisk innebærer, og hun må ha en normal motivasjon for å gjennomføre et svangerskapsavbrudd. De særlige grunner som kan tilsi at hovedreglene om foreldrenes/vergens uttalerett tilsettes, er for eksempel et dårlig forhold til foreldrene pga. uenighet om livssyn eller i sin alminnelighet, jentas modenhet, om hun bor utenfor hjemmet, og om hun er selvforsørgende. Abortlovens mulighet til helt å overlate beslutningsansvaret på et så vidt viktig område som retten til abort, medfører en større ansvarstildeling til den mindreårige enn reglene i barneloven og pasientrettighetsloven normalt tilsier.

Hvis foreldrene ikke har fått informasjon og uttalt seg, vil den gravide jenta stå alene bak beslutning om abort dersom svangerskapet ikke har vart mer enn 12 uker. Hun vil også være alene om å ivareta sine prosessuelle rettigheter. Dette har altså skjedd i den aktuelle saken, og Line synes å føle dette som et stort ansvar.

I følge Line vil ikke foreldrene tåle å høre dette heller i etterforløpet av abortinngrepet, de vil bli sinte og reagere uhensiktsmessig. Selv om sosialarbeideren finner at Line er plaget av dette, vir-

ker det ikke formålstjenlig å presse Line til å fortelle dette nå, selv om dette må være den mest hensiktsmessige løsningen for Line. Sosialarbeideren kan be Line snakke med de(n) helsearbeideren(e) som har hjulpet henne med abortbegjæringen, og drøfte med dem hvorvidt det ikke nå er på tide at Line selv eller helsearbeiderne informerer foreldrene, eventuelt at dette skjer i en fellessamtale.

Så til den andre problemstillingen. Sosialarbeideren har taushetsplikt i forhold til Lines foreldre om hva Line forteller, når Line selv har tatt avgjørelsen i abortvalgsituasjonen. Sosialarbeideren kan med Lines samtykke ta opp spørsmålet med de aktuelle helsearbeiderne, men har ingen selvstendig opplysningsrett i forhold til foreldrene, særlig ikke når Line går sterkt i mot at foreldrene blir informert.

Tore Frost:

Tore Frost er ansatt som universitetslektor i filosofi ved Filosofisk Institutt, Universitetet i Oslo

Dette dilemmaet byr på mange åpne spørsmål som er velkjente for alle som arbeider med ungdom.

14 år gamle Line har altså fått utført abort, åpenbart uten at foreldrene er blitt informert om dette. Line er fortsatt et barn, men norsk helselovgivning åpner adgang til slik virksomhet under forutsetning at barnet er kompetent nok til å vurdere konsekvensene av egne beslutninger. Det er åpenbart Line. Dilemmaet er da: Hvordan skal sosialarbeideren ved skolen håndtere dette som samtalepartner for Line og som veileder overfor Lines foreldre og som støttespiller for Lines lærere?

Jeg skulle gjerne hatt noen utfyllende opplysninger om Lines graviditet, hvorvidt det skyldtes et flyktig og tilfeldig forhold eller om hun har en fast kjæreste. Uansett har hun åpenbart problemer, i og med at Line har oppsøkt sosialrådgiveren på skolen. Jeg går ut fra at Line har gjort dette av eget valg, noe jeg umiddelbart tolker som et skrik om hjelp. Men hvilken hjelp kan sosialrådgiveren gi, all den tid Line ikke for noen pris vil gjøre aborten kjent for foreldrene? Det er helt klart at kravet om respekt for Lines autonomi, dvs. rett til å være medbesluttende, veier tungt for sosialrådgiveren i dette tilfelle. Men jeg vil gjerne understreke at dette kravet ikke skal være til hinder for å handle på kollisjonskurs med klientens ønske, dersom andre hensyn må gå foran klientens egne. Slike hensyn kan være fare for klientens liv og helse.

Jeg vet for lite om Lines situasjon til å uttale meg om hvor desperat hun er, men det er helt klart at sosialrådgiveren må vurdere en eventuell selvmordsfare hvis Lines følelsesmessige konflikter i forhold til aborttingrepet forverres som følge av at hun går isolert med

disse konfliktene i familiemiljøet. Hvis en slik fare vurderes som sannsynlig, ville jeg ha rådet sosialarbeideren til å gå tungt inn på Line i forsøket på å få henne til å akseptere at foreldrene informeres. Hvis ikke det fører frem, ville jeg ha spurt meg selv som sosialrådgiver hvorfor Line valgte å betro seg til meg om aborttingrepet. Sannsynligheten er stor for at denne handlingen fra Lines side indirekte er en bønn til sosialrådgiveren om å løse konflikten. En myndig beslutning fra sosialrådgiverens side ville da kunne bestå i å fortelle Line at foreldrene må involveres. Hvilken måte dette skal skje på, må Line og sosialrådgiveren samarbeide om. Hva med barnets far, er han en aktuell samarbeidspartner og støttespiller for Line?

I slike dilemmaer som dette kommer ofte rettighetsfestede lover og lovfestet krav om taushetsplikt i opposisjon til vår kollektive moral om å hjelpe hverandre til et best mulig liv innen forpliktende fellesskap. Spørsmålet stiller seg selv: Hva vil vi prioritere? a) Et absolutt personvern for den enkeltes rett til å leve isolert og melde seg ut av ethvert forpliktende fellesskap, eller b) et vern om fellesskapets plikt til å inkludere og verne om enkeltmenneskets rett til å være et fullverdig medlem av livsfellesskapet, i dette tilfelle familien?

Hvis a) velges – og det er vel dessverre regelen i dag – henger et åpent spørsmål dirrende i luften: Når senreaksjonene etter aborten velter inn over Line – de kan komme etter flere år – hvilke ressurspersoner vil Line da være omgitt av i sitt familiemiljø, uinformerte som de er? Hvis b) velges – og det forutsetter vel en god del mot og faglig trygghet fra sosialarbeiderens side – henger et like åpent spørsmål dirrende igjen: Hvordan kan Line hjelpes videre til å ta vare på egne ressurser og bearbeide problemer med et svangerskap, som åpenbart ikke ble løst med et aborttingrep?

Taushetsplikt og små kommuner

Breidablikk, Embla nr. 3/2003

Eva er sosialkurator i en liten kommune. En av klientene er Tor, 27 år, som nylig har flyttet tilbake til kommunen og Evas hjembygd i ytterkanten av kommunen. Eva kjenner Tors foreldre og søsken godt. Tor har vært på spesialskole og bodd borte fra kommunen siden ungdomskoletiden. Tilbakeflyttingen er et ledd i en rehabiliteringsplan etter at han har sonet to år i fengsel for kriminelle handlinger – deriblant to voldtekter mot unge jenter. Han mottar økonomisk sosialhjelp og

går til faste samtaler hos Eva, som følger ham opp i samarbeid med Kriminalomsorg i Frihet. Han avviser forsøk på å snakke om voldtektene, som ikke er kjent i bygda. Tor har ingen venner i kommunen. Han kjører en del omkring i distriktet med farens gamle bil.

Det er vanlig i kommunen at ungdommene i distriktene haiker til kommunesentret for å gå på kino, ungdomsklubben eller bare for å besøke hverandre. Også Evas datter Siri på 15 år haiker. Hun forteller sin mor at hun et par ganger har fått haik med Tor, som hun synes er en spennende og kjekk type. Eva blir engstelig for at Siri kan bli Tors neste voldtektsoffer, men hun kan ikke advare henne på grunn av taushetsplikten. Hun forsøker å nekte Siri å haike, men forbudet nytter lite da hun ikke kan begrunne det på en god måte.

Problemstilling:
Kan Eva gjøre noe for å beskytte datteren?

Tove Johanna Fagertun

Jeg gjør for ordens skyld oppmerksom på at min erfaring som sosialarbeider på sosialkontor er meget begrenset. Jeg er imidlertid oppvokst i en liten kommune. Jeg tillater meg likevel å formulere en del synspunkter rundt temaet, både generelt og når det gjelder problemstillingen spesielt.

Taushetsplikten i helse- og sosialsektoren er til dels nærmest å oppfatte som «en hellig ku» som det ikke skal pirkles i. Den betraktes av noen som noe absolutt og som dermed praktiseres relativt fundamentalistisk og rigid. Brudd på taushetsplikten er en alvorlig sak, derom ingen tvil. Brudd på taushetsplikten er på brudd på tilliten og dessuten er det forbundet med straffesanksjon.

Reglene om taushetsplikten setter grenser som kan hindre samarbeid og kontakt, pålegge store dilemmaer av etisk og epistemologisk slag, samtidig som den er et redskap som skal ivareta rettsikkerheten til den enkelte. Taushetsplikten er et virkemiddel som skal ivareta personlig integritet og tillitsforholdet mellom publikum og det offentlige/tjeneste.

Jeg tror med fordel at ansatte i hjelpeapparatet bør benytte adgangen til å innhente samtykke til å formidle opplysninger som i utgangspunktet er taushetsbelagte. Taushetsplikten kan bli et påskudd til å fraskrive seg ansvar, usynliggjøre tjenesten, lage avstand til publikum og unngå det ubehagelige. På den måten kan

taushetsplikten bli et skalkeskjul for den enkelte tjenesteutøver og til sjuende og sist en belastning for både publikum og tjenesten.

Helse- og sosialarbeidere uttaler seg ikke til media av hensyn til taushetsplikten. Dette kan selvsagt være reelt i mange tilfeller, men det er nærliggende å tro at forklaringen også kan være manglende rutiner og kompetanse på håndtering av media eller at ansatte utøver for rigid praksis av taushetsplikten.

Når en sosialarbeider skal finne ut hva hennes eller hans taushetsplikt består i i et gitt tilfelle må følgende metode anvendes: Er det en profesjonslov om taushetsplikt som gjelder meg?

Her er det slik at ingen sosialarbeidere utenom psykologer har profesjonsbestemt taushetsplikt. Dernest kan man spørre: Er den arbeidsoppgaven jeg nå jobber med regulert i særskilt lovbestemmelse om taushetsplikt og/eller arbeider jeg i en sammenheng som gjør at forvaltningsloven kommer til anvendelse? Hvilken lov går foran?

Sosialarbeideren skal forholde seg til forvaltningsloven og særlover som for eksempel barneverntjenesteloven og sosialtjenesteloven. Taushetsplikten retter seg mot avgiver av opplysninger, ikke mot mottakere.

Dette var den generelle siden av problemstillingen. Så over til det konkrete. Problemstillingen er relevant, men defensiv. Jeg har lyst til å si høyt og tydelig: «Ja Eva, du kan gjøre noe for å beskytte datteren din!» jeg forstår bekymringene Eva har for datteren. Eva har flere samarbeidspartnere å diskutere og konferere med. Hun har spesialskolene som Tor har gått på, soningsinstitusjonen, Kriminalomsorg i Frihet, leder på sosialkontoret og familien til Tor. Samfunnet er lite og gjennomskiktig, både på godt og vondt. Tor er lett synlig i et lite miljø og kan få tettere oppfølging både gjennom det formelle og uformelle nettverket. Uformell, sosial kontroll og sanksjoner er mer utbredt i små samfunn.

Først og fremst mener jeg Eva må snakke inngående med sin datter om risiko og fare ved haiking. Dette må hun klargjøre uten å bryte taushetsplikten og på denne måten gi Siri en reell mulighet til å gjøre sine egne vurderinger og sitt eget valg. Eva må vurdere behovet for å koble inn flere instanser og flere fagpersoner. For å kunne gi den beste hjelpen til Tor og for å unngå å stå alene i vurderinger og avgjørelser, vil det være nødvendig og taktisk med et utvidet samarbeid. I så fall må det innhentes samtykke fra Tor om å bruke opplysninger for å jobbe videre med rehabiliteringsplanen. Hvis det ikke på noe måte er mulig å få et slikt samtykke, må Eva benytte lovgivningen som åpner for unntak. For å lette framtidig samarbeid må Eva forsøke å dette samtykke fra Tor.

Hvis Eva fremdeles etter samtaler med samarbeidspartnerne er «rimelig» usikker med hensyn til faren for gjentakelse for voldtekt,

er det nødvendig å snakke med tidligere soningsinstitusjon. Hvis hjelpeapparatet i samarbeid kommer fram til at det er risiko for gjentakelse, så mener jeg at å nedlegge et haikeforbud kan være et nødtiltak der og da. Imidlertid kan ikke dette tiltaket beskytte Siri slik Eva ønsker. I en liten kommune ligger en sterk uformell, sosial kontroll som vil gjøre det vanskeligere for Tor å unngå nye kriminelle handlinger. Han er under oppsikt og han har strukturer i sitt dagligliv som til en viss grad forebygger situasjoner som kan resultere i kriminelle handlinger. Eva kan spille på denne kontrollen både i samarbeid med Tor og i samarbeid med familien hans. Jeg tror Eva må ha en svært direkte og ærlig kommunikasjon med Tor. Eva og Tor skal jobbe sammen som et ledd i en konkret rehabiliteringsplan. Tor må få innsikt og forståelse for det faktum at han gjennomgår en rehabilitering med bakgrunn i tidligere kriminelle handlinger. Dette arbeidet krever en målrettet sosialfaglig tenkning med teorier og metoder knyttet til nettverk, relasjon, prosess, samfunnsarbeid og kulturbegrep.

Aslak Syse

Månedens dilemma reiser enkelte vanskelige, og klart juridiske, spørsmål. Eva sitter inne med informasjon om Tors tidligere lovovertrædelser, og som hun oppfatter kan være av betydning for sikkerheten til unge jenter i kommunen. Det synes i dilemmaet å være en hovedoppgave å finne hjemler som tillater at Eva kan beskytte datteren sin ved å «bare» informere henne, men Siri har ikke krav på et rettslig vern som ikke andre av bygdas yngre jenter får. Snarere tvert imot kan det synes som problematisk at Eva vil ofre sin profesjonelle taushetsplikt til beste for datteren, og uten at dette innebærer en tilsvarende beskyttelse av andre jenter i bygda.

For å finne og vurdere aktuelle inngrepsmuligheter har jeg måttet innhente vurderinger fra kolleger som er mer kompetente innen strafferettslige og straffeprosessuelle spørsmål enn jeg er, og jeg takker for denne bistanden.

Det må legges til grunn at Eva har fått informasjonen ut fra sitt arbeid i kommunen, mest sannsynlig i rehabiliteringsarbeidet overfor Tor etter lovbruddene. Samtidig synes det som om Tor er løslatt på prøve siden han også har kontakt med kriminalomsorgen ved siden av kontakten med sosialkontoret.

Eva har derfor taushetsplikt om sin kunnskap om Tors tidligere handlinger ettersom denne er mottatt i tjenesten. Det må derfor evt. finnes en hjemmel for å kunne viderebringe denne informasjonen. Videreformidling av taushetsbelagt er nærmere regulert i sosialtjenesteloven og barnevernloven med henvisninger videre til forvaltningsloven. De aktuelle bestemmelsene understreker at hun har taushetsplikt om Tors fortid med mindre unntaksbestemmel-

ser åpner for å videreformidle slik informasjon. Det er vanskelig å tolke de ulike unntaksbestemmelsene slik at Eva kan gi informasjonen videre til Siri og andre yngre jenter i kommunen, herunder å informere dem om at de ikke bør ta i mot et tilbud om å haike med Tor. Eva kan imidlertid muligens informere barnevernkontoret, men disse er sannsynligvis allerede kjent med kunnskapen, og er like bundet av taushetsplikten som Eva selv er.

Slik jeg ser det, er det størst grunn til at kriminalomsorgen vurderer å nedlegge et forbud for Tor om å ta opp unge jenter som haiker eller selv å tilby haik. Kriminalomsorgen kan informeres om Tors opptreden, og at denne av Eva oppfattes som potensielt farlig for jentene som sitter på. Etter paragraf 16 tredje ledd i lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) kan det settes vilkår for prøveløslattes opptreden under prøveløslatelse. Det framgår her at det er kriminalomsorgens oppgave å sikre en sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring av straffen utenfor fengsel. Hele bestemmelsen lyder:

«Dersom det fremstår som nødvendig for en sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring av straffen utenfor fengsel, skal kriminalomsorgen fastsette særlige vilkår. Kriminalomsorgen kan blant annet fastsette at domfelte skal

- a) gjennomgå behandling,
- b) delta i program,
- c) innta antabus eller andre foreskrevne medikamenter,
- d) overholde bestemmelser om oppholdssted, eller
- e) unnlate å ha samkvem med bestemte personer.»

Etter mitt syn må det være mulig å nedlegge et forbud for Tor om å ta med haikere, og ganske særlig unge jenter, siden han tidligere har forbrutt seg ved alvorlig kriminalitet overfor nettopp denne målgruppen. Et slikt vilkår vil samtidig gi den nødvendige beskyttelsen for Siri og andre jenter i bygda i tilsvarende situasjon.

Muligheten for å oppstille et slikt vilkår er ikke nevnt direkte i bestemmelsen, men i denne er det bare gitt eksempler på mulig vilkår som kan stilles, jf. ordet «blant annet». Et slikt vilkår kan etter fjerde ledd i samme bestemmelse fastsettes i hele prøveløslatelsesperioden. Her heter det at kriminalomsorgen «kan oppheve fastsatte vilkår, endre eller fastsette nye vilkår hvis det fremstår som nødvendig av hensyn til en sikkerhetsmessig forsvarlig gjennomføring av straffen». Dersom kriminalomsorgen nedlegger et slikt forbud, vil brudd på dette vilkåret kunne medføre tilbakeføring til fengsel etter femte ledd.

Hvilken trussel Tor reelt sett utgjør overfor unge jenter kan best bedømmes av kriminalomsorgen som er kjent med hans bakgrunn, hans opptreden under fengselsoppholdet og i tiden etterpå. Eva bør derfor be kriminalomsorgen vurdere hensiktsmessigheten av å oppstille et slikt vilkår.

Det er også mulig å vurdere bruk av bestemmelser i lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven), herunder særlig paragraf 222a, som gir hjemmel for blant annet å nedlegge besøksforbud dersom det er grunn til å tro at en person ellers vil begå en straffbar handling overfor en annen person. Denne bestemmelsen er imidlertid mer naturlig å vurdere der det bare er en bestemt person som man frykter vil kunne bli utsatt for fare uten et slikt forbud.

En siste mulighet er å bryte taushetsplikten på grunn av nødrettslignende vurderinger, men det er min vurdering at Eva bør overlate til kriminalomsorgen å foreta de begrensninger i Tors bevegelsesfrihet som vurderes som relevante og nødvendige ut fra deres vurdering av den konkrete situasjonen.

Tore Frost

Dette og lignende dilemmaer kan vel mange kjenne seg igjen i. Taushetsplikten kan ofte fortone seg som en vond barriere mot å kunne snakke åpent ut med hverandre og luften ut bekymringer og normal engstelse. I dette tilfelle har vi altså å gjøre med Eva som har et faglig ansvar overfor sin klient og er forpliktet til å ivareta klientens personvern, samtidig som hun også er mor og har et personlig ansvar overfor sin datters sikkerhet.

Fortellingen er nokså knapp, men jeg tolker Evas dilemma dit hen at hun i henhold til taushetsplikten som er definert i loven om sosiale tjenester, ikke kan snakke med sin datter om Tors kriminelle fortid. Men hun kan vel ta opp sine bekymringer direkte med Tor? Det er intet i lovverket som forhindrer det. Nå får vi imidlertid vite at Tor avviser (ethvert?) forsøk på å snakke om sine tidligere voldtekter, og det gjelder kanskje også i dette tilfelle? Da gjenstår etter mitt skjønn tre muligheter, som alle er etisk forsvarlige:

1. Den mest nærliggende løsning må være å ta kontakt med Kriminalomsorg i Frihet og presentere problemet overfor dette fagmiljøet, som både har kompetanse på å vurdere gjentakelsesfaren for nye voldtekter fra Tors side og som i tillegg kan ta saken opp direkte med Tor. I tillegg til økonomisk sosialhjelp og faste samtaler med Eva har Kriminalomsorg i Frihet utarbeidet en rehabiliteringsplan for Tor. Selv har jeg ikke gode nok kunnskaper om hva et slikt rehabiliteringsopplegg går ut på i detalj, men det innbefatter vel noen forpliktende avtaler? En slik avtale kunne tenkes å være et løfte fra Tors side om ikke å ta med haikere i bilen, eventuelt et løfte om ikke å ta med unge jenter. Han har jo tross alt tidligere voldtatt to unge jenter. Hvis Kriminalomsorg i Frihet ikke kan gå til slike tiltak fordi det krenker Tors personvern, da må jeg – og helt sikkert også Eva – reise spørsmålet om hva slags etikk vi

skal legge til grunn for våre liv her til lands: Skal vi bygge på en etikk som minner oss om at vi har et kollektivt ansvar for å ta vare på hverandre, eller en etikk som beskytter individets rett til å leve et risikofyllt liv for resten av livskollektivet?

2. En annen, men ikke fullt så god, mulighet er at Eva tar kontakt med familien (Tors foreldre og søsken), som hun åpenbart kjenner godt. De er åpenbart Tors nærmeste ressurspersoner, all den tid han for øvrig ikke har noen venner i kommunen. Han har såpass god kontakt med foreldrene at han hyppig får låne farens gamle bil. Denne bilen er for øvrig en ikke helt uvesentlig del av dette dilemmaet. Hvis jeg hadde vært i Evas situasjon, ville jeg invitert til en åpen samtale i familien, med Tor til stede, om noen restriksjoner på lånet av farens bil.

3. Hvis heller ikke dette fører frem, bør Eva vurdere om hun ikke selv må sette av nok tid til å kjøre sin datter til og fra kommunesentret. Jeg går ut fra at ungdommenes haiking med biler fra ytterdistriktene forgår på kveldstid og ikke i normal arbeidstid? Hvis Eva ikke har bil, så får hun overveie andre strategier, eventuelt gå til det skritt og anskaffe seg en bil.

Avslutningsvis vil jeg gjerne understreke: Det aller verste Eva gjør, er å forholde seg passivt til dilemmaet. Det har hverken hun, hennes datter, og aller minst hennes klient godt av! Et klientforhold som ikke kan forankres i en gjensidig tillit, kommer det ikke mye godt ut av. Derfor mener jeg at Eva primært er faglig forpliktet til å finne en løsning på dilemmaet, slik at hun kan fortsette med å være den som hun åpenbart har tatt mål av seg til å være: Klienten Tors reelle hjelper og datteren Siris gode mor.

Taushet og tillit

Jorunn Vindegg, Urds brønn, Embla nr. 9/2003

Det nye yrkesetiske grunnlagsdokumentet for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere har videreført konfidensialitet og taushetsplikt som et sentralt etisk prinsipp. Det slås fast at taushetsplikten er grunnlaget for tillit mellom yrkesutøveren og brukeren/klienten. Men som profesjonelle sosialarbeidere er vi også avhengig av at befolkningen generelt har tillit til den hjelpen og de hjelpetiltakene som blir iverksatt. Derfor kan ikke taushet og tillit alltid begrenses til et forhold mellom sosialarbeider og den enkelte klient.

Når stadig flere enkeltsaker løftes fram, diskuteres og forsøkes løst i det offentlige rom, kan tausheten fra de profesjonelle snus til det motsatte av å være et grunnlag for tillit. Jeg tenker på den 14 år

gamle jenta som gikk i kirkeasyl da barneverntjenesten ville flytte henne fra fostermoren i Østfold til et barneverntiltak i Troms. Saken fikk ny dramatik da jenta rømte tilbake til fostermoren, og barneverntjenesten ba politiet om assistanse til å hente jenta tilbake til Troms. Mange av oss som kjenner barnevernet fra innsiden, har tenkt at her er det mye vi ikke vet, og vi blir tilbakeholdne med å mene for mye. Men når en av partene i en vanskelig sak, spiller ut alle kortene gjennom mediene, oppstår det et stort tillitsbrudd til en tjeneste som velger å uttale seg i så generelle vendinger at ingen forstår hva som foregår. Et barnevern uten ansikt er det vanskelig å få tillit til.

Profesjonelle yrkesutøvere generelt og barnvernansarbeidere spesielt, er flere ganger blitt beskyldt for å skyve taushetsplikten foran seg. Saken fra Troms/Østfold er av en slik karakter at vi plikter å reise en seriøs debatt om hva vi bør kunne si når saker løftes fram i det offentlige rom.

En talsperson for barneverntjenesten har liten troverdighet når han uttaler at han ikke vet hva hovedpersonen i saken har sagt, og hva som er hennes ønske. For folk flest framstår det svært urimelig at ei 14 år gammel jente må tvangsflyttes fra Østfold til Troms. Det nærmere seg nesten svada å uttale at barneverntjenesten alltid handler til barnets beste. Når barnevernsaker tilspisser seg, er det jo nettopp spørsmålet om hva som er barnets beste uenigheten handler om.

Det er en stor faglig belastning for den enkelte barnevernsarbeider å få en sak blåst opp i mediene. Men det gir oss ikke legitimitet til å forbli tause og håpe at overordnede tar ansvaret fra oss. Uten hinder av taushetsplikten må representanter fra barneverntjenesten kunne si hva som er forsøkt tilrettelagt, og hva som har vist seg å ikke føre fram. Det må understrekes at når det offentlige ved barneverntjenesten har omsorgen for et barn, har barneverntjenesten et særlig ansvar for å se til at barn som er plassert, får god og forsvarlig omsorg. Kanskje er det så enkelt og så vanskelig at dette er ei jente som unndrar seg omsorg, og som trenger andre rammer rundt seg enn det fostermoren kan gi. Det må det også kunne gå an si. Men også i saker med høyt konfliktnivå, kan det komme fram nye opplysninger og skjede handlinger som gir grunnlag for å tenke gjennom en beslutning på nytt. Kanskje er det som først står fram som den nest beste løsningen, likevel den som viser seg å volde minst skade?

Barnevernsarbeid innebærer utøvelse av makt, myndighet og sosial kontroll. I tvangssakene ligger selve avgjørelsesmyndigheten i fylkesnemnda eller i rettsapparatet. Men det er den enkelte barnevernsarbeider som samhandler med barn og foreldre og det er «den enkelte yrkesutøver som handler, gjør de etiske vurderin-

gene og som står inne for konsekvensene av disse» (prinsippet om individuelt ansvar i det etiske grunnlagsdokumentet). Det yrkesetiske dokumentet tydeliggjør også at det er en nødvendig del av yrkesutøverens kompetanse å kunne utøve myndighet på en slik måte at den det gjelder ikke føler seg krenket. I barnevernsaker vil en ofte oppleve at motstridende interesser må ivaretas. Det etiske dokumentet slår fast at barnets interesser alltid skal veie tyngst i slike saker. Men det fritar likevel ikke den enkelte for utøvelse av skjønn og faglig og moralsk dømmekraft. Det er ikke opplagt hvem som har de beste forutsetningene til å vurdere hva som er barnets beste. Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere har ansvar for å drøfte etiske dilemmaer både med bruker/klient og med kolleger, og for å søke veiledning når en selv er i tvil. Det viktigste vi kan gjøre er å løfte dilemmaene fram. Verken barna, foreldrene eller vi som profesjonelle er tjent med at vi skyver taushetsplikten foran oss.

Jorunn Vindegg, Yrkesetisk Råd

Hva gjør vi med vår viten?

Urds brønn, Embla nr. 5/1998

Yrkesetisk råd i NOSO fikk en dag en telefon fra en leder for en virksomhet, om et etisk dilemma hun ønsket å drøfte:

En av kontorets klienter, som de hadde kjent over lang tid, hadde utdannet seg til sosionom. Han var rusmisbruker, og kontoret var kjent med at han fortsatt ruset seg ved fullført utdanning. Klienten/sosionomen hadde så skaffet seg jobb ved en virksomhet hvis primære klientgruppe var rusmisbrukere.

Lederen som ringte oss, spør om hun må sitte og vite at denne kollegaen har et aktivt rusmisbruk samtidig som han skal behandle andre rusmisbrukere – uten å kunne gjøre noe? Kan lederen ringe arbeidsgiveren hans?

Vi drøftet problemstillingen i rådet og vil gjerne formidle noen av våre umiddelbare kommentarer til Emblas lesere:

Kari Opdahl:

Taushetsplikten ser umiddelbart ut til å være et hinder for å kontakte arbeidsgiver. Men respekt for taushetsplikten medfører at et svært uheldig forhold blir opprettholdt, både for den rusmisbrukende sosionomen og hans klientgruppe. Det synes umulig for sosionomen å være en god hjelper når klientene vet at sosionomen

ruser seg i det skjulte, det vil nok klientene hans raskt oppdage. De vil fort miste respekten for sosionomen og dennes arbeidsplass, og vil derfor ikke kunne nyttiggjøre deg den hjelpen de blir tilbudt.

Klientene blir satt i et vanskelig dilemma; skal de varsle sosionomens arbeidsgiver og derved bli medansvarlig for at han kanskje mister jobben? Hva veier tyngst, taushetsplikten overfor sosionomen eller ivaretagelsen av en klientgruppes behov for et godt hjelpetilbud?

Dersom arbeidsgiver ikke varsles har sosionomen store muligheter for å fortsette sitt dobbeltliv, som neppe er nyttig for faglig vekst og utvikling. Dette kan være å gjøre sosionomen en bjørne-tjeneste. Prinsippet om klientens medvirkning tilsier at sosionomen selv først bør få anledningen til å ta dette forholdet opp med sin arbeidsgiver, og jeg vil oppfordre ham til det.

Ingeborg Rokkones:

Min første tanke er taushetsplikten. Hun kjenner til hans stoffmisbruk ut fra klientforholdet hans ved sosialkontoret og har dermed taushetsplikt om dette.

Her blir det snakk om en vurdering fra hennes side om hun på tross av taushetsplikten skal informere hans arbeidsgiver eller ikke, og da ut fra noe som overstyrer taushetsplikten. Det blir da et valg om hun skal være lojal overfor sin tidligere klient eller hans brukere. Det å kombinere rusmisbruk (skjult) samtidig som en skal få rusmisbrukere bort fra rusmisbruk, anses som ufaglig og uetisk. Dette mener hun, selv om andre kunne ment noe annet. Hun vil ikke sitte og være vitne til dette og tar etisk ansvar (Nurnberg-prinsippet) på tross av taushetsplikten.

Hva kan hun gjøre?

En mulighet er at hun først ringer tidligere klient og oppfordrer ham til å være ærlig overfor ledelsen om sitt tidligere og evt. nåværende rusmisbruk. Hun ber ham ta ansvar. Hun kan videre avtale at de snakkes senere (2-3 uker) om han har sagt fra eller ikke. Hun sier i første samtale at hun kommer til å si fra direkte til ledelsen om han ikke har sagt fra selv.

Et alternativ for henne er å henvende seg til yrkesetisk råd for en drøfting om framgangsmåte eller at hun sender inn klage som behandles som sak i rådet.

Wenche Figenschow:

Hvilke etiske verdier er utfordret her?

Det åpenbare er taushetsplikten. Bruker har her tatt en bestemmelse om å arbeide som hjelper innen rusomsorgen. Altså er selvbestemmelse med i bilde. Et beslektet prinsipp er personvern, som det også må sies å bli syndet mot, dersom hun ringer. Men person-

vern gjelder også for de eventuelle brukere av denne «nye» sosionomen? Hvis vi trekker inn at personvern først og fremst skal gjelde for den svakeste part – hvilket i dette tilfelle vil si eventuelle brukere av sosionomens tjenester – skulle dette tilsa at hun reagerer. Dilemmaet er her at flere etiske prinsipper «kolliderer». Uansett hva hun velger, vil hun gjøre «vold» mot noen etiske prinsipper. Hva gjør minst skade?

En mulig løsning kan ligge i å innkalle bruker/sosionom og legge fram sitt dilemma for ham. Hvis hun har gode argumenter for at den stillingen han har tenkt seg inn i kan føre til skade for hans eventuelle brukere, kan hun håpe at han selv innser dette. Han kan muligens også innse at en slik stilling kan skade ham selv. Vil han utsette seg selv for støtte fristelser i et slikt miljø? Hvordan vil det være å gå med angsten for å bli «avslørt»? – det synes som det beste for alle parter ville være at han selv sa fra seg jobben. Blir dette møtet ufruktbart, tror jeg hensyn til de fremtidige brukere vil veie tyngst i vektskålen, og jeg vil under dekke av ansvar ta den telefonen. Dette vil jeg gjøre klart for ham.

Tilleggs litteratur:

Forvaltningsloven.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19670210-000.html>

Sosialtjenesteloven.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19911213-081.html>

Barnevernloven.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19920717-100.html>

Kommunehelsetjenesteloven.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19821119-066.html>

Helsepersonelloven.

<http://www.lovdatab.no/all/nl-19990702-064.html>

NOU 12/2000 Barnevernet i Norge

NOU 18/2004 Helhet og plan i helse- og sosiallovgivningen

Kjønstad, Asbjørn, Syse, Aslak og Collin-Hansen, Ragnhild (2003) *Velferdsrett II*. Gyldendal akademiske

Gording Stang, Elisabeth (2004) Taushetsplikt eller talerett: særlig om barnevernetsmøte m,ed mediene. *I Norges barnevern 2/2004*. Norsk Barnevernsamband

9. Samarbeid

Samarbeid er en forutsetning for utøvelse av helse- og sosialfaglig arbeid. Et helhetlig og godt koordinert tjenestetilbud bygger på gode relasjoner mellom yrkesutøver og bruker/klient. Det forutsetter også samarbeid mellom involverte yrkesutøvere, yrkesgrupper, etater og nettverk. Kravene til etisk begrunnede handlinger må derfor rette seg mot egen profesjon, andre profesjoner, arbeidssted, offentlige instanser og samfunnet for øvrig. Dette forutsetter at yrkesutøveren har kjennskap til og viser respekt for andres kompetanse, roller og arbeidssituasjon. Et helhetssyn på mennesket innebærer at forskjellige instansers innsats må sees i sammenheng.

Helse- og sosialfaglig arbeid er ofte preget av motsetninger. En erkjennelse av konflikter er en forutsetning for å kunne gjøre godt arbeid.

Kritikk av kolleger bør tas åpent opp med den det gjelder før kritikken bringes videre i systemet. Kollegaloyalitet må ikke komme i veien for en åpen diskusjon om behandlingsmetoder eller skjønnsmessige vurderinger i konkrete saker.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Her må drøftes minst følgende aspekter:

- samarbeid med kolleger
- samarbeid med andre instanser og faggrupper
- samarbeid med pårørende og brukere
- samarbeid med nærmiljø og «hjelpere» i lokalsamfunnet; eksempelvis fosterforeldre, naboer etc.
- samarbeid med det politiske systemet; samfunnet som oppdragsgiver.

Spørsmål til diskusjon

1. Hvordan tror du at barnevernspedagoger, sosionomer, velferdsarbeidere og vernepleiere blir oppfattet av samarbeidspartnere?
2. Hva kan gjøres for å skape bedre forutsetninger for tverrfaglig og tverretattlig samarbeid. Kan etiske diskusjoner være et bidrag?
3. Hvordan unngå at en kommer i en posisjon i forhold til kolleger og samarbeidspartnere som innebærer en holdning som sier «jeg eier klienten» eller «du eier klienten»?
4. Hvordan viser du respekt for andres fagkompetanse og faglige ståsted?

5. Kan etiske konflikter oppstå i overganger mellom første- og andrelinjetjenesten?
6. Etiske sider ved samarbeidet mellom fagpersoner og pårørende. Undervurderer vi de pårørende som partnere, eller overlater vi mer enn forsvarlig er til dem? Hva med informasjonsplikt og taushetsplikt i denne relasjonen?
7. Er fosterforeldre samarbeidspartnere eller brukere?
8. Drøft klienten/brukeren som samarbeidspartner
9. Drøft etiske aspekter ved bruk av familiebaserte metoder/hjemmebaserte tiltak.

Tankevekkere

Vil ha sterkere forankring

- Intervju med representanter for Aetat, Trygdekontor og Sosialkontor på Frogner i Oslo. Ved Laila Sandvold Macdonald, i Fontene nr. 2/2005

Individuell plan

- Utdrag fra rapporten «Kompetanseheving – en vei til bedre samarbeid?» av Heidi Gautun og Arne Grønningsæter. Faf-rapport 403/2002

Vil ha sterkere forankring

Av Laila Sandvold Macdonald, Fontene nr. 2/2005

fontene

De ser at det nytter. Men kjenner også at det butter imot. Samordningen må forankres bedre i organisasjonen, fastslår det tverretattlige avklaringsteamet ved Frogner velferds- og jobbsenter.

Tiltakskonsulent Ingunn Nettet fra sosialtjenesten, førstekonsulent Ingeborg Hektoen fra trygdeetaten og førstekonsulent Britt

Olavsens fra etat startet på prosjektarbeidet med stor optimisme for fire måneder siden. Nå innrømmer de at de har hatt en del frustrasjoner underveis, og at ting kanskje ikke har gått så greit som de hadde forventet.

– Jeg må nok innrømme at jeg var litt naiv med tanke på hvor lett dette skulle gå, sier Hektoen.

Frogner velferds- og jobbsenter er utpekt til Oslo-pilot for utprøving av NAV-modellen, som står for Ny Arbeids- og Velferdsforvaltning (tidligere SATS-Samordning av Aetat, Trygdeetat og Sosialtjeneste, red.anm.) Senteret fikk samlokalisert sine tjenester først mot slutten av året i fjor, og valgte å starte litt forsiktig med at samordningen skjer i et tverretattlig avklaringsteam (TAT). Teamets oppgave er å koordinere tiltak overfor brukere med behov for samlet bistand fra minst to av de tre etatene. Brukere som er sykmeldt og uten arbeidsforhold har så langt vært prosjektets prioriterte målgruppe. Dette dreier seg om sykmeldte i oppsigelstiden eller under innskrenkning, personer som er midlertidig uten arbeid, sykmeldte som umiddelbart forut mottok dagpenger, og saker hvor sosialtjenesten har bedt om sykmelding uten at det foreligger rett til sykepenger. I tillegg har teamet prioritert tiltak overfor personer under 35 år som på grunn av funksjonsproblemer ikke deltar eller har tilknytning til arbeid, tiltak og utdanning. Det ble opprinnelig satt tallfestede resultatmål for prosjektet, men teamet har fått gehør hos lederne for å gå vekk fra det.

Etter fire måneders intenst prosjektarbeid ser teamet behov for en kursendring.

– Teamet vårt fungerer godt. Men vi hadde en periode hvor vi følte oss litt alene, sier tiltaks konsulent Ingunn Nesset. Hun får nikkende støtte fra Hektoen og Olavsens.

Prosjektet var ikke så godt forankret hos ledere og ansatte som de hadde regnet med, viste det seg. Det kan være sammensatte årsaker til det, mener de: Samordningsprosjektet kom nemlig på toppen av veldig mye annet som skulle skje i løpet av 2004. For det første gikk både sosialtjenesten, trygdeetaten og aetat gjennom betydelige interne omstillinger i forbindelse med bydelsreformen som ble gjennomført i Oslo kommune 1.januar, og for det andre måtte det en stor og tidkrevende flytteprosess til før samlokaliseringen endelig ble sluttført 1.desember. Derfor kom også prosjektet noe forsinket i gang. Først den 1.september, fem måneder senere enn planlagt, kunne de tre erfarne konsulentene starte sitt arbeid med å koordinere tiltak mot utvalgte brukere.

Det er altså fortsatt tidlig dags i prosjektet når Fontene møter de tre et par måneder inn i det nye året. Men erfaringene så langt er klare, fastslår de: Ting fungerte ikke helt som de skulle. Saker stoppet opp i saksbehandlersystemet, og innenfor den definerte

målgruppa var det vanskelig å oppnå de resultatene de ønsket seg i forhold til arbeidslinja.

– Vi følte ofte at vi bare flyttet på sakene, forteller de.

Ønsker ny giv

Dette har imidlertid ikke tatt fra dem troen på at samordning av tjenestene er veien å gå. Derfor gikk de ut og krevde at de tre etatsjefene måtte snakke sammen og bli enige om hvordan de ville gå videre med prosjektet. Kravet ble hørt, og nå fungerer ting mye bedre på ledernivå, fastslår de. Nå er de tre samarbeidspartnere ivrige etter å videreutvikle prosjektet, og har fått støtte hos ledelsen for å revitalisere arbeidet. De ønsker seg et bredere rekrutteringsgrunnlag, og de ønsker å gå tidligst mulig inn med tiltak overfor den enkelte bruker. Det går en kritisk grense ved 6 måneder, forklarer de. Er det ikke kommet til en avklaring for brukeren innen dette tidsrommet, synker mulighetene for at vedkommende skal komme tilbake i arbeid dramatisk. De ønsker ikke å sette seg tallfestede målsetninger for arbeidet, slik det ble gjort i det opprinnelige mandatet de fikk: Det må være modellen og utprøvingen av den som er viktig, mener de.

Det er her de tre avslører at de kanskje ikke er bare enig i Arbeids- og sosialminister Dagfinn Høybråtens arbeidslinje: Det er én ting å ønske alle brukere tilbake i arbeid. Men virkeligheten ser litt annerledes ut for den som jobber ute i felten, fastslår de. Det finnes tilfeller hvor en tilbakeføring til arbeidslivet ganske enkelt ikke er mulig, av forskjellige årsaker. Brukere som har vært i velferdssystemet over lengre tid, kan stå tilbake uten verken evne eller motivasjon for å komme tilbake i jobb.

– I slike tilfeller må vi være godt fornøyd når vi klarer å få en avklaring for brukeren, sier Nesset. Med det mener jeg at vi kommer fram til en samkjørt forståelse for hvor i velferdssystemet vedkommende hører hjemme: På uføretrygd, rehabiliteringspenger, attføring eller sosialstønad.

– Jeg så nylig et godt eksempel på hvor ille mangel på samordning og samarbeid kan slå ut for den enkelte bruker, forteller Olavsens. En ung mann hadde vandret fram og tilbake i systemet i tre år før vi fikk samordnet tiltakene. Straks det ble gjort, var han tilbake i jobb etter kort tid. En sak som burde vært løst i løpet av ett år hadde tatt tre ganger så lang tid. Det er alt for tette skott mellom etatene. Ofte trengs det ikke mer enn at saksbehandleren tar en telefon til den andre etaten og forhører seg om hvilke tiltak en kan få til for vedkommende.

Nesset forteller videre om en ung mann i sin beste alder som hadde fullt opp av arbeidslyst, men som ikke klarte å få seg en jobb. Årsak: Han manglet den formelle kompetansen som krev-

des, og han hadde et «feil» etternavn, selv om han var født i Norge. Denne mannen fikk et viktig løft da sosialtjenesten og aetat gikk sammen i et spleiselag for å betale et kurs han trengte for å bli bedre kvalifisert for yrket han ønsket seg inn i. I dag er han aktiv jobbsøker overfor hotell- og restaurantbransjen.

Ønskeliste

Teamet har en hel liten ønskeliste for hva som skal til for å få mer fart på prosjektet. For det første kunne de gjerne ønske seg mer tid til prosjektarbeidet. Nettet er frigjort fra sin jobb på full tid, men de to kollegene må fortsatt utføre sine daglige gjøremål i tillegg til prosjektarbeidet. Det ideelle ville vært om de alle tre kunne jobbet sammen på fulltid, fastslår de. Dessuten kunne de gjerne tenkt seg et eget, felles kontor med komplett PC-utrustning og tilgang til alle de respektive systemene. Det siste er imidlertid ikke mulig i dag, på grunn av hensynet til personvernet. Men bare det å ha et eget kontor ville være et stort framskritt. I dag blir det mye løping fram og tilbake. Et eget samtalerom ville også vært en fordel både for brukerne og teamet, påpeker de. Det ville gjøre det mulig å gjennomføre en samtale mellom brukeren og hele TAT-teamet.

De sier det ikke i rene ord, men det ligger mellom linjene: De er utålmodige etter å få gjort mer. Den forestående justeringen av målgrupper og arbeidsmåte vil bety mye, mener de. Men den enkelte ansatte har også en jobb å gjøre. Det er viktig å få satt samordningstanken ut i praksis også på det uformelle plan. Det er på tide nå at saksbehandlere fra de forskjellige etatene begynner å snakke sammen, fastslår de tre samordnings-pådriverne.

Undersak 1

Tverretattlig avklaringssteam (TAT)

Hensikten med TAT er å innarbeide felles tenkemåte og utvikle en felles forståelse for arbeidsområder, regelverk og ressurser. Målsetningen er raskere avklaring av hvorvidt bruker har et samlet behov for bistand og rask iverksetting av tiltak. Alle samordnede tiltak skjer i forståelse med og etter skriftlig fullmakt fra vedkommende bruker.

Undersak 2

Ny Arbeids- og Velferdsforvaltning (NAV)

I desember 2001 ba Stortinget om at Regjeringen skulle utrede spørsmålet om én felles etat bygget på sosialtjenesten, trygdeetaten og aetat. I Stortingsmelding nr.14 (2002-2003) foreslo Regjeringen

å opprette en enhetlig førstelinje, og en reorganisering av den statlige velferdsforvaltningen med én etat for arbeid og relaterte ytelser og én etat for pensjoner og familieytelser. I tråd med meldingen etablerte Regjeringen straks etter fremleggelsen et prosjekt for gjennomføringen av reformen. Den 13.mai 2003 vedtok Stortinget imidlertid å sende meldingen tilbake, og ba Regjeringen utrede ulike modeller for én felles velferdsetat. Det videre arbeidet med reformen ble reorganisert i henhold til dette. Så langt er det etablert 17 pilotprosjekter over hele landet. Disse prøver ut et tverrfaglig samarbeid etter forskjellige modeller, alt fra en fullskala samordning til minimumsløsninger. Den såkalte arbeidslinjen ligger i bunn for satsingen: Regjeringen ønsker flest mulig brukere ut av velferdssystemet og tilbake i arbeid. Det er et generelt mål for prosjektet å vise at samordning av velferdstjenestene gir bedre resultater for brukerne.

Kilde: Arbeids- og sosialdepartementet.

Undersak 3

Frogner velferds- og jobbsenter

Senteret er dannet ved samlokalisering av Frogner sosialsenter, Frogner trygdekontor og Aetat Oslo Vest. Sosialsenter og trygdekontor betjener en bydelsbefolkning på 45.000, mens Aetat betjener tre bydeler, med 112.000 innbyggere. Senteret er ett av 17 kontorer og sentre over hele landet som er pekt ut som SATS-piloter. Frogner er pilot for Oslo på å utvikle og prøve ut en NAV-modell (NAV=Ny Arbeids- og Velferdsforvaltning, red.anm) basert på samlokalisering og opprettelse av et samordnet tilbud til søkere med sammensatte behov i form av tverretattlig avklaring og oppfølging. Med sin sentrale beliggenhet i Oslo er senteret trolig ett av landets mest besøkte: I januar i år betjente senteret 7.193 brukere. I løpet av pilotprosjektets fire første måneder ble det innmeldt 52 saker til det tverretattlige avklaringssteamet.

Kilde: TAT/Frogner velferds- og jobbsenter

Kompetanseheving - en vei til bedre samarbeid?

Følgende tekst er klippet fra «Kompetanseheving – en vei til bedre samarbeid?» av Heidi Gautun og Arne Grønningseter. Fafo-rapport 403/2002.

Avsnittet tar opp hvordan forskjellige hjelpeinstanser er eller ikke er involvert i samarbeidet om å utarbeide individuelle planer.

Individuell plan

Igangsetting av arbeid med individuelle planer, slik alle nå her rett til etter pasientrettighetsloven, er et hovedelement i prosjektets virksomhet. Halvparten av informantene hadde fått utarbeidet individuell plan.

Følgende historie forteller om en av pasientenes erfaringer med individuell plan.

«Ektefelle fant informasjon om individuell plan på nettet. Hun tok opp det med individuell plan etter at jeg hadde vært noen dager på rehabiliteringssenteret. En prosjektmedarbeider var med på det første møtet. De har alltid vært med på møtene. Det første møte om individuell plan var hjemme hos meg i april. Da var alle fagpersoner med. Ergoterapeuten fra rehabiliteringssenteret er kontaktperson.

Jeg føler at vi har fått være med å påvirke planen. Koordinatoren spurte hele tiden, hva ønsker dere. Det var vanskelig å svare på hva vi ønsker. Vi tør ikke ønske, det er så lett å bli skuffa. Koordinatoren har laget en plan som går over 2 år med masse delmål og oversikt over hvem som har ansvar for hva. Planen er fin, men jeg har og en følelse av at jeg sitter med et stykke papir. De har vært flinke til å komme hjem og trene meg på enkelte ting.

Delmålene er ikke nådd. De første målene som ble satt opp var for store mål. Sykehuset var ikke med på møtet om individuell plan, det var bare kommunens ansatte. Ingen nevrolog var med. Prosjektet skulle se til prosessen. Siden det ikke var medisinske fagpersoner fra sykehuset ble det forespeilet urealistiske mål.»

Dette eksempelet beskriver prosessen rundt en individuell plan. Pasienten og kona hans opplever planen som urealistisk. De forteller at de tror på det fagfolkene sier om hva det er mulig å oppnå ved trening, men blir skuffet fordi pasienten ikke klarer å nå disse målene. De spør derfor hvorfor det ikke var med en nevrolog på planleggingen. De har en ide om at en slik ekspert ville kunne bidra til at planen ble mer realistisk.

Et annet ektepar forteller en annen historie:

«Vi har en tidligere historie med helsevesenet, da gjaldt det kreft. Den gangen opplevde vi at folk trakk folk seg unna. Vi har hatt en annen opplevelse nå. Vi har måttet tenkte på nytt; vi måtte kutte ut å bry oss om at vi legger ut både liv og sjel til mange. Det blir mer helhetlig når vi diskuterer åpent med alle faggruppene. Det har vært et par tre møter og ett oppfølgingsmøte. Nå skal planen justeres.

Det fungerer bra med fysioterapeut som koordinator. Vi hadde planen skriftlig en uke etter at vi hadde møtet. Diskusjonen var interessant. Det ble mindre farlig. Det er positivt at planen er en målplan. Det er mine mål. Foreløpig har det fungert bra».

Et viktig aspekt ved den individuelle planen er at den skal være tverrfaglig og at alle aktuelle hjelpere skal være med i samarbeidet om utarbeidelse av planen. Dette paret beskriver denne breie gruppa av deltakere i prosessen som en belastning, som de allikevel har funnet seg i fordi de ser at en individuell plan kan fungere positivt. De peker også på at de har et eiendomsforhold til målsettingene og at planen har fungert slik de ville.

En tredje informant forteller følgende om prosessen rundt individuell plan:

«Det er satt opp en individuell plan. Den blir fulgt så langt det er mulig å gjøre. Det har gått over all forventing. Vi følger planen. Prosjektmedarbeider fra prosjektet har hjulpet til. Det første møtet var i forbindelse med utskrivningen på rehabiliteringsavdelingen. Det var mange tilstede og det var et veldig bra møte. Da ble jeg fortalt hva som skulle skje framover».

En slik positiv vurdering av arbeidet med individuell plan kommer også fram i følgende sitat: Men i dette tilfellet er planen fortsatt under arbeid:

«Vi har kommet ganske godt i mål. Det står igjen et par ting. Folk fra prosjektet, støttekontakt, fysioterapeut, ergoterapeut, og fastlegen har vært med i prosessen. Jeg synes det gikk veldig bra. En hjelpepleier er koordinator. Prosjektet har vært veldig viktig. En kan ha uformell kontakt med dem og det har vært veldig viktig.»

En av informantene som ikke hadde fått utarbeidet individuell plan beklaget det:

«Det kunne vært positivt med individuell plan, men vi har ikke fått noe slikt tilbud.»

Informantene beskriver altså at den individuelle planen har fungert positivt på to nivåer. Det har hjulpet dem til å sette realistiske mål og bidratt til koordinering av de forskjellige hjelpernes innsats. Bare en av våre informanter mener at planen har satt opp urealistiske mål.

I følge veiledningen for individuell plan som Sosial- og helsedepartementet gav ut i 2001 (SHD 2001) skal alle instanser som er involvert i arbeidet med den enkelte pasient være med på utarbeidelse av individuell plan. Ut fra intervjuene ser det ikke ut til at sykehuset har vært direkte involvert i arbeidet med å utarbeide planen. Dette skyldes at arbeidet med individuell plan skjedde etter at brukeren var overført til kommunen. Det er allikevel grunn til å spørre om ikke representanter for sykehuset burde vært med i prosessen: i hvert fall i oppstartsmøtet for enkelte pasienter. Dette kunne bidratt til en mer helhetligtilnærming og bedre samspill mellom første og andre linje.

Representanter for prosjektet har vært direkte inne i arbeidet

med den individuelle planen. Igjen kan det se ut som om de har spilt en rolle ved å tette igjen et hull i systemet, og igjen kommer spørsmålet; hvordan vil prosjektet bli fulgt opp og hvem tar denne initierende og koordinerende rollen videre?

Tillegglitteratur

Botnen Eide, Solveig m.fl; (2003) *Fordi vi er mennesker*. Fagbokforlaget (en bok om samarbeidets etikk)

Lauvåa, K og Lauås, P (2004) *Tverrfaglig samarbeid – perspektiv og strategi*. Universitetsforlaget

Moland, L. og Homli, H. (2002) *Nærværende lederskap og tverrfaglighet i pleie og omsorgsektoren*. Fafo rapport nr. 390

Willumsen, Elisabet (red) (2005) *Brukernes medvirkning: kvalitet og legitimitet i velferdstjenestene*. Universitetsforlaget.

(se særlig kapittel om foreldre som brukere og deltakere i tverrfaglig samarbeid med barneverntjenesten, side 15)

10. Lojalitet

Relasjonen til kolleger, arbeidsgiver og samfunn

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere blir ofte stående i valget mellom hensyn til bruker/klient, arbeidsgiver eller oppdragsgiver, kolleger og samfunnet forøvrig. Slike dilemma kan skjult eller åpent føre til valg og prioriteringer i konflikt med yrkesetiske forpliktelser. Yrkesutøveren må ha kunnskap om brukere/klienters rettigheter slik at de får den hjelp de har krav på. Det forutsetter at yrkesutøveren har mot til å si i fra, kan treffe faglige og etiske avgjørelser og stå inne for konsekvensene av disse.

Yrkesutøveren kan i en presset hverdag oppleve en lojalitetskonflikt med brukeren på den ene siden og trange økonomiske rammer og manglende ressurser på den andre siden. Yrkesutøveren kan også måtte velge mellom hvem av brukerne som skal få hjelp først. En slik lojalitetskonflikt kan innebære press om ikke å informere bruker/klient for å tilfredsstille arbeidsgivers krav om effektivitet, og dermed komme i konflikt med å være lojal mot den svakeste parten, jf. pkt. 3.2 og prinsippet om individuelt ansvar.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

Relasjonen mellom yrkesutøver og bruker/klient

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere må ofte velge mellom forskjellige interesser. Den primære lojaliteten skal være overfor den mest utsatte parten. Dette gjelder for eksempel dersom det er konflikter mellom foreldre og barns interesser.

I situasjoner hvor krav om effektivitet eller stramme budsjetter vil ramme den enkelte bruker/klients rettigheter eller behov, rangerer lojalitet ovenfor klient/bruker over lojalitet mot kolleger og arbeidsgivere.

Brakerens/klientens handlinger kan i noen tilfeller støte mot almenne verdier. Et eksempel på en slik situasjon kan være når bruker/klient handler slik at det truer andre menneskers integritet. Yrkesutøverens lojalitet til bruker/klient og ulike etiske prinsipper, utfordres i slike sammenhenger. I andre situasjoner vil yrkesutøveren måtte prioritere innsats mellom forskjellige brukere/klienter og vurdere hvordan lojaliteten til den enkelte best kan ivaretas.

(Fra FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

En tillitsvalgt i FO opplyste på et møte hun var blitt kontaktet av flere medlemmer som var fortvilte fordi de ble bedt om å skrive om sine faglige vurderinger slik at de samsvarte med tilgjengelige ressurser. På oppfølgings spørsmål

fra politikere om dette virkelig stemte, ble budskapet gjentatt og hun sa seg villig til å dokumentere saken.

Et eksempel var en ungdom som har fylt 18 år, som skrives ut av barneverntjenesten til tross for at saksbehandler vurderer at han fortsatt har store hjelpebehov. I denne saken ble saksbehandlers vurdering endret av barnevernleder, slik at konklusjonen ble at han ikke trenger ytterligere hjelpetiltak.

Lojalitetskonflikt med brukeren på den ene siden og pålegg fra arbeidsgiver på den andre blir tydelig i slike saker. Hvordan vil du forholde deg i en slik konflikt?

En sosionom på sosialkontor sa følgende: «Det er utrolig hvor mye tid vi bruker på å kontrollere brukerne»

Spørsmål til diskusjon

1. Vær helt ærlig og kartlegg hvem du er lojal overfor
2. Drøft dilemmaene som kan oppstå når forskjellige «lojaliteter» kommer i konflikt? (til klient, til oppdragsgiver, til arbeidsgiver, til familien)
3. Drøft påstanden: «Granskingen av barnevernet viser en lojalitetskonflikt hvor voksenverdenen er utrolig internt lojal»¹. Hvordan greier vi å vise lojalitet når det er i strid med våre egne verdier?
4. Drøft forholdet mellom solidaritet og lojalitet som begreper.

Tankevekkere

Blir vi et alibi?

Et dilemma fra Breidablikk, i Embla nr. 5/2004

Tør jeg si fra?

- Av Thor Stavnsborg i Urds brønn, Embla nr. 4/2001

Overgrep mot barn på barnehjem og spesialskoler

- Av Magne Raundalen. Vedlegg 4 til NOU 23/2004; Barnehjem og spesialskoler under lupen

Makt og moral på sosialkontoret

- Fagartikkel av Siv Oltedal i Embla nr. 7/2000 (se kapittel 4)

- Sosialarbeidere må være kritiske

Embla nr. 3/2002 (se kapittel 4)

¹ Sitat fra NOU 23/2004: Barnehjem og spesialskoler under lupen.

Blir vi et alibi?

Breidablikk, Embla nr. 5/2004

Min familie har vært besøkshjem for gutt, nå 12 år, de siste 5 årene.

Jeg har i disse årene levert rapporter på våre erfaringer og gjen-tatte ganger bedt om at det settes inn forsterkninger i guttens hjem.

Det har vært mange bytter av saksbehandlere. Svært få har selv truffet gutten. Han er kartlagt av barnepsykiatrien, og det er stilt diagnoser.

For fem måneder siden ba mor barnevernet overta omsorgen for gutten. Det ble gjort og han var i fosterhjem noen uker før dette sprakk.

Han er nå i beredskapshjem. Han fikk avslag på behandling i psykiatrien med begrunnelse i at han var for vanskelig i de tilbudene som var tilgjengelige. Avslaget er anket.

Som besøkshjem har vi nå stilt opp ekstra mye for å avhjelpe i en håpløs situasjon.

Beredskapshjemmet har tilbud en måned frem i tid. Så er ingenting klart. Gutten blir mer og mer deprimert, og jeg blir mer og mer forbanna. Forbanna på systemer som fraskriver seg ansvar og fagfolk som ikke gjør jobben.

Har foreslått at psykiatri og barnevern lager et eget prosjekt rundt gutten, og fått som svar at «det høres lettvinnt ut, men vil du ha det hjemme hos deg?»

Kjenner stort press på å gå inn som fosterhjem, men ønsker ikke det. Kjenner også på at jeg ved å stille opp mye bidrar til at en uholdbar situasjon forlenges,- og forverres.

Er stolt over det familien bidrar med, men flau over å være delaktig i dårlige systemer. Vurderer lojaliteten til medlemmene som er i samme fagforbund som meg.

Problemstilling: Skal vi trekke oss mer ut?

Aslak Syse

Aslak Syse er jurist og ansatt ved det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo

Månedens dilemma gir et glimt av en norsk virkelighet som jeg merker at jeg ikke liker å få. Jeg vil gjerne tro at det står bedre til her i landet i forhold til hjelpetiltak for barn og ungdom som virkelig trenger omsorg og en ramme rundt livet.

Her avsløres mye faglig tilkortkomning, inngrepsvegning og «dette er ikke mitt bord», og det er svært bra at dere i besøkshjemmet har klart over år å møte utfordringer som de fleste med større grad av egentlig ansvar, har vegret seg for å ta tak i.

Men det er ikke et juridisk spørsmål du stiller, og ingen jurist kan hjelpe deg/dere i et etisk og personlig vanskelig valg, enten å stå på og kanskje virke som lynavleder og la andre fortsatt kunne drive ansvarsfraskrivelse, men samtidig å opprettholde et tilbud til en som virkelig trenger det. Alternativet, å trekke deg/dere ut, kan få helt uvisse konsekvenser for en gutt på 12 år, der det tydeligvis ikke er et brukbart tilbud i heimen, og situasjonen virker som den overstiger handleevnen og handlingsalternativene til barnevernet.

Det er unødig av meg å påpeke at barnevernet har et klart handlingsansvar i situasjonen. Barnevernet må tydeligvis også i denne situasjonen ha støtte fra fagfolk, jf. at han «er kartlagt av barnepsykiater, og det er stilt diagnoser». Barnepsykiatrien har etter pasientrettighetsloven heller ingen rett til å fravelge seg et engasjement dersom gutten trenger «nødvendig helsehjelp». Men det er for tiden ingen prioritering av barn som er henvist fra barnevernet. Et forslag om en slik prioritering av denne klientgruppen, ble nedstemt av stortingsflertallet så sent som denne våren.

Det virkelig store spørsmålet du stiller, ved siden av å få luf-tet frustrasjoner over vesener, fagfolk og fagforbundsfeiler, er: hva bør du/dere gjøre i situasjonen? Verken spørsmålet eller svaret på dette, er av juridisk karakter, så her må jeg spille ballen over til p-neldeltakerne hvis svar er basert på kjennskap til henholdsvis fag og etikk. Dette blir fra min side en fagansvarsfraskrivelse, men ingen egentlig ansvarsfraskrivelse. Det finnes så mange spørsmål hvor man (også du/dere) skal være glad for at det ikke er jurister som skal besvare, og hvor det samtidig er viktig at juristene kjen-ner sine faglige begrensninger.

Hjørdis Øvergård

Hjørdis Øvergård er avdelingsdirektør ved Statens Barne og Familievern, Region Nord.

Det er tydelig at den mest stabile og kontinuerlige forankringen for gutten nettopp er besøkshjemmet. Det har gjennom alle disse årene vært til stede for gutten, til tross for mange nye mennesker som har kommet og gått i guttens liv.

Hvordan vil gutten oppleve det hvis besøkshjemmet nå trekker seg mer ut? Vil hans følelse av å bli sveket forsterkes? «Vil heller ikke de ha meg?»

Avslaget på behandling i psykiatrien begrunnes med at han er

for vanskelig i forhold til tilgjengelige tilbud. Hva gjør dette med guttens selvbilde og følelse av å ikke strekke til? Guttens depresjon (?) kan også beskrive hvor fortvilet guttens livssituasjon er. Han er sårbar og i en «gryende» puberteten, hvor behovet for stabile, voksne omsorgspersoner rundt seg er av stor verdi og betydning.

Besøkshjemmets tillit til det øvrige hjelpeapparatet synes å være betydelig svekket. De gir uttrykk for både å være bekymret og forbannet på systemets fungering. Dette kan gi det utfordringer med hensyn til lojaliteten overfor det hjelpeapparatet de selv er en del av. De kan bli stilt overfor et mulig etisk dilemma hvor deres valg og prioriteringer kan komme i konflikt med fagetiske/yrkesetiske forpliktelser. På hvilken måte uttrykker de seg? Hvor ligger deres lojalitet i møtet med guttens pårørende og familie? Kontinuerlig og faglig veiledning til besøkshjemmet er meget viktig og verdifullt, ikke minst for å bidra til at besøkshjemmet ikke gir opp og trekker seg mer ut.

Det virker som at besøkshjemmet i skjæringspunktet; stille mer opp/trekke seg mer ut, er redd for ytterligere forverret konsekvenser for guttens omsorgs- og livsvilkår. Kanskje de nå på en konstruktiv måte ad tjenestevei bør varsle de politiske beslutningsorganer, for om mulig å få til endringer/løsninger. Spørsmålet er her kan stille seg, er om de gjennom sitt varslingsansvar, har mulighet til å få til endringer.

Besøkshjemmet har ikke partsrettigheter jfr. Lov om barneverntjenester og kan derfor ikke klage saken inn for tilsynsmyndigheter/fylkesmannen.

Tore Frost

Tore Frost er ansatt som universitetslektor i filosofi ved Filosofisk Institutt, Universitetet i Oslo

Dette dilemmaet er ikke lett å kommentere. Dertil får jeg vite for lite om gutten, som åpenbart har vært hjelpetrengende fra han var 7 år gammel, men på grunn av hva? Er familiesituasjonen hovedproblemet? Hvem er moren og hvorfor får vi ikke vite noe om faren? Har gutten søsken? Er gutten hyperaktiv? Er han et MBD-barn? I og med at gutten har vært kartlagt av barnepsykiater virker det som om det foreligger en psykisk lidelse. Vi får vite at «det er stilt diagnoser», men er det vanlig da på så små barn (under 12 år)? Han er for vanskelig for de tilgjengelige psykiatriske tilbud, og kan derfor ikke behandles? Dette undrer jeg meg ennå mer over. Spørsmålene mine er for mange og for ubesvarte til at jeg umiddelbart kan steppe inn som etisk støttespiller for noen som helst i dette dilemmaet, rent bortsett fra at gutten åpenbart må ha det jævlig!

Det er helt klart at innsenderen av dette dilemmaet, som åpen-

bart selv er en fagperson og som i årevis har stilt opp som støttekontakt for gutten og latt familien være besøkshjem, er frustrert over å oppleve tafatthet og manglende vilje over hele linjen til å finne gode nok løsninger. Spørsmålet er bare om ikke vedkommende allerede har involvert seg for sterkt og lar følelsene ta overhånd, noe som i alle fall ikke gagnar gutten.

Gutten kan være i et beredskapshjem en kort tid fremover. Det er da noe. Jeg tror at jeg ville råde vedkommende til å trekke seg ut av situasjonen og gi kommunen beskjed om at støttekontakten opphører. Det virker i alle fall ikke som noen god løsning for noen av partene å gå inn med tilbud om et fosterhjem. Her må det åpenbart mer drastiske virkemidler til.

Jeg stusser over en setning i innsenderens klagebrev: «Gutten blir mer og mer deprimert, jeg blir mer og mer forbanna.» Dette er ingen god konstellasjon og bidrar ikke særlig konstruktivt til å finne gode løsninger. Det er jo helt klart at når man først er blitt «forbanna», så fortone alt og alle seg som ansvarsvegrere. Har man en hammer, kan alt fortone seg som spiker! Mitt råd til familien er derfor å trekke seg helt ut. Barnevernet har allerede forsøkt et fosterhjem på morens ønske, men det sprakk altså etter noen uker. Hvorfor? Fungerte støttekontakt og besøksfamilie også i denne perioden? Er det kanskje der noe av problemet ligger?

Som sagt: Her er spørsmålene for åpne og ubesvarte, men ett står fast: Her er en 12 år gammel gutt som har vært sterkt hjelpetrengende i flere år. Slikt har vi da lovgivning for, har vi ikke? Jeg overlater derfor til juristen å vurdere rettsvernet og finne en farbar vei ut av dette uføret!

Tør jeg si ifra?

Av Thor Stavnsborg, Urds brønn, Embla nr. 4/2001

Jeg sitter i et ansvarsgruppemøte rundt Per. Han hadde endelig kommet i arbeid etter mye støtte og hjelp fra gruppa, men i forrige uke hadde han begynt å ruse seg igjen. Per hadde derfor mistet jobben. En i ansvarsgruppa forteller i klare ordlag til Per hva hun mener om det som har skjedd. Per sitter og ser ned i gulvet, og prøver spakt å gi sin versjon. Da blir han raskt avbrutt med at dette finnes det ingen unnskyldning for, og at han igjen har sviktet de som har stilt opp for ham.

«Hvordan kan man få til et samarbeid hvis det ikke gikk an å stole på det du sa og har lovet!» blir det sagt. Jeg merker etter hvert at min kollegas væremåte overfor Per får meg til å reagere. Hennes

sinne og skuffelse er åpenbar, og kommer til uttrykk gjennom en kraftig konfrontasjon, som fungerer som en moralsk knyttneve. Denne knyttneven virker for meg både antiterapeutisk og uetisk. Jeg føler sterkt behov for å bryte inn, men ...

Vi har en lang tradisjon med å gi direkte tilbakemeldinger og kritikk til våre klienter/brukere. Dette er en forventet og nødvendig del av vårt arbeid. Bl.a. speiling, konfrontasjon og veiledning skal gi klienten økt selvinnsett og muligheter for endring. Kommunikasjonsundervisning på skolen har etter hvert fått en sentral plass, men denne undervisningen er rettet mot klientarbeid. Når det gjelder problemene vi kan møte i forhold til kolleger og samarbeidspartnere, kan det virke som vi ikke er like godt skolert. Hva er det som gjør at vi har så store problemer med å takle uenighet og etiske brudd når det gjelder dem vi arbeider sammen med? Det finnes selvsagt mange årsaker og teorier om dette. Jeg har gjort meg noen tanker.

En viktig hindring for å gi reaksjoner til kolleger, tror jeg ligger i at man forventer at den andre tar kritikken ille opp. Vi har sikkert alle gjort negative erfaringer i forhold til dette, og vegrer oss i redsel for mulige konflikter. Konflikter er ubehagelige, og det er lettest å gå rundt dem. Vi skal jo samarbeide videre, og konflikter kan vanskeliggjøre dette.

Kollegialitet er en sterk binding som oppstår i de fleste arbeidsfelt. Det å være lojal i forhold til dem man jobber sammen med, er bl.a. en viktig forutsetning for å opprette tillit og samarbeid. Kritikk kan ofte oppleves som illojalt, og spesielt når klienten er til stede. På flere av de stedene jeg har jobbet, har det vært en klar kultur der uenighet blant kolleger ikke skal vises i nærvær av klienten. Begrunnelsen for dette har som regel vært at klienten kan oppleve uenighet som forvirrende og at det derfor er viktig å vise enighet. Mitt inntrykk er at denne kulturen først og fremst bunner i andre og mer skjulte verdier. Uenighet og kritikk er vanskelig å møte da det kan oppfattes som en trussel mot ens faglighet og autoritet. Min erfaring er likevel at uenighet kan gi ulike innfallsvinkler til et problem, noe som kan gi flere valgalternativer og måter å se situasjonen på. I denne sammenheng er det selvfølgelig viktig hvordan man fremlegger sin uenighet, og hva en bør vente med å si til klienten ikke er til stede. Her er det viktig å skille mellom uenighet i sak, og måten kollegaen opptrer på.

Utdannelse, erfaring og plass i hierarkiet er også viktige faktorer. Det er ikke like lett å kritisere andre med lang erfaring, lengre utdanning, eller en som har en overordnet stilling. Det råder ofte en forventning om at disse skal utøve et bedre skjønn og faglig vurdering. Kritikk av overordnede kan også i verste fall hindre videre karrieremuligheter på arbeidsplassen.

Janteloven kan også fungere som et hinder. Redselen for hvordan andre skal oppfatte deg, og at du fremstår som bedre enn andre, kan være en bremse for kritikk. Vi ønsker jo alle å bli likt.

I de yrkesetiske prinsipper og retningslinjer finnes det flere punkter som tar for seg dette temaet. I barnevernpedagogenes retningslinjer står det i pkt. 3.2.2.: «Barnevernpedagoger skal engasjere seg i høgging av etisk nivå i faggruppa ved å reagere på brot på dei etiske retningslinjene. Dersom barnevernpedagogar får greie på slike brot, skal ho ta det opp med vedkomande. Dersom dette ikkje fører fram, bør saka klagast inn til Yrkesetisk Råd». Videre står det i pkt. 3.3.3. «Barnevernpedagogar skal fremja kritikk på ein konstruktiv, saklig og direkte måte overfor den det gjeld og i eigne fora». I vernepleierenes yrkesetiske prinsipper og retningslinjer står det i pkt. 3.1.7.: «Vernepleiere har plikt til å handle der de ser klienter passiviseres eller utsettes for uetisk og faglig uforvarlig behandling». Vi har altså kjørereglene, men hvordan står det til med manøvreringen?

Jeg tror at vi alle kan ta et større ansvar i å utvikle en kultur hvor tilbakemeldinger på godt og vondt er en naturlig del av vår arbeidsutøvelse. Det å se og bli sett, er en forutsetning for faglig utvikling og etisk refleksjon.

*Tor Stavnsborg
Yrkesetisk Råd*

Overgrep mot barn på barnehjem og spesialskoler

Noen refleksjoner om hvordan det kunne skje, og om hvilken beredskap vi trenger for at det ikke skal skje igjen.

Av Magne Raundalen, førsteamanuensis, cand. psychol. ved Senter for Krisepsykologi, Universitetet i Bergen. Vedlegg 4 til NOV 23/2004: Barnehjem og spesialskoler under lupen.

Innledning

Når jeg på oppfordring fra Befringutvalget legger fram mine tanker og refleksjoner som et bidrag for å forstå de overgrep som er blitt avdekket i våre barnehjem og på skolehjem/spesialskoler i etterkrigstiden, mangler jeg et enhetlig faglig utgangspunkt for dette. Bakgrunnen for å gi meg i kast med oppdraget blir derfor min langvarige opptatthet av de kulturstrømninger og livsvilkår som skaper vårt syn på barn, og den rollen som oppvekstpsykolo-

gien har hatt når den har utfordret og søkt dialog med disse sterke drivkreftene. Selve navet i de omdreiningene jeg forsøker å belyse, er den tunge arven av hardhet mot barn og maktmisbruk overfor barn som har forfulgt oss fram til denne dag.

Hardheten og den fjerne fortiden

«Historien om barndommen er et mareritt vi først nå har begynt å våkne opp fra. Jo lenger tilbake i historien vi går, desto dårligere har omsorgen for barna vært, og desto oftere er barna blitt drept, forlatt, slått, terrorisert og misbrukt seksuelt.» Dette skrev Lloyd de Mause som sin konklusjon på barndommens historie som han publiserte i 1974. Han ser tydelig at århundrene har gått i barnas favør og er lite i tvil om at det vi nettopp har avsluttet, virkelig ble 'barnas århundre', som den svenske pedagogen Ellen Key proklamerte i år 1900. Få kan argumentere mot dette. Den som imidlertid gjør det, er en annen historiker, nemlig Philippe Aries (1982), som nærmest hevder at «oppdagelsen av barndommen» på 1700-tallet som et eget livsavsnitt med behov for et eget program tok friheten og verdigheten fra barna og gjorde dem til objekter for barneoppdragelse og skoling. Barnet ble sett på som et usivilisert individ som skulle oppdras. Barna måtte derfor påtvinges selvbeherskelse og disiplin, særlig under den langvarige leseopplæringen. Det ble lagt sterkt press på, og dermed omfattende begrensninger for barnas aktiviteter og friheter. «Barnas naturlige tilbøyeligheter skulle bekjempes – ikke bare for å fremme de daglige studier – men også fordi de var uttrykk for deres medfødte syndighet. Denne syndighet skulle overvinnes, både av hensyn til studier og den gode karakter.» (Sitert hos Sigsgaard/Varming, 1997.)

Norsk barndom har ikke vært vesensforskjellig fra det Lloyd de Mause og Philippe Aries beskriver i sine dystre bøker om barndommens historie. Det er to tråder som her blitt tvinnnet sammen: livsvilkårene, det harde livet som også ble til den harde barndommen som ikke ga rom for noe valg, og den voksende kulturelle diskurs om at barn måtte oppdras etter et program. Jo hardere livet og dermed barndommen var, desto viktigere ble det at barn kunne klare seg og samtidig være en ressurs som de voksne, det vil først og fremst si foreldrene, kunne herske over uinnskrenket og uhemmet. Når det ikke var noen nåde for de voksne, var det heller ikke det for barna. Samtidig var barnerike familier normen. I og med at det var så mange munnar å mette, ble det av den største betydning at barna så snart som mulig ble en ressurs og en tilgang til familiens overlevelse, nær sagt koste hva det koste ville. Ifølge Aries opplever vi fra 1700-tallet og framover en sterkt voksende offentlig motivasjon for å ta hånd om deler av barndommen, først og fremst gjennom skolegang.

Hardheten lever videre

Slik jeg ser det, var hardheten i barneoppdragelsen opprinnelig et produkt av hardheten og kampen for tilværelsen gjennom århundrene. Siden ingen kunne garantere for dagen i morgen, ble denne hardheten et levende kjennetegn lenge etter at tidene var blitt bedret. Og selv om vi kan se mange tegn på at tidene ble bedret for mange, var tilværelsen fortsatt preget av slitet. Barnet kunne ikke bli forskånet fra det. På den annen side var de uunnværlige og kunne kjenne gleden ved det. «Me var aller så glad som når me hadde gjort mykje,» sa en 90-åring fra Telemark som jeg intervjuet på 70-tallet om hennes oppvekst og barndom.

Mens livet gjennom hundreårene ble styrt av nødvendigheten, ble nødvendighetens strategi antagelig konstituerende for barneoppdragelsens ideologi. Det som også spiller inn, er selvsagt en økende erkjennelse av sammenhenger mellom livserfaringer og personkvaliteter. I så måte er det interessant at det er en sterk hyllest til barndommen og det barnlige i Bibelens tekster. Likevel overlevde hardheten fram til våre dager. Dette er sikkert ikke like riktig for alle klasser i samfunnet. Jeg tror at livet på landsbygda, slik det er beskrevet, ofte var så sterkt preget av arbeidets nødvendighet og læringskraft at man ikke gikk rundt til daglig og tenkte på hvor streng man skulle være. Ved den såkalte «oppfinnelsen av barndommen» fikk nok barna et lettere og mer beskyttet liv, men de ble ikke nødvendigvis tryggere. De måtte selv finne sin vei i livet og sin plass på de rangstiger som til enhver tid ble opprettet. Kravet til å være «sin egen lykkes smed» ble et tydeligere og sterkere trekk fram mot vår moderne tid, og mye av hardhet og straff fulgte med på lasset. En opphetet debatt så sent som på 70-tallet om at foreldre skulle forbys å slå barna sine, forteller noe om det. I Danmark ble loven først vedtatt i år 2000, og i Storbritannia og Tyskland er den til denne dag nedstemt i Parlamentet og Riksdagen. Jeg tror også at klasseforskjellenes funksjon og bestandighet hadde betydning for opprettholdelsen av hardheten mot barna. Det historikerne synes å være enige om, er at den lutherske teologi kom til å spille en vesentlig rolle. De barnevennlige bibeltekstene ble satt til side, og Skriften ble det mest slagkraftige dokumentet mot milde og moderne strømninger i barneoppfostringen.

Hardheten og lydigheten

Helt fram til våre dager lever både foreldreforestillinger og skoleidealer hvor det lydige barnet er det mest ønskelige. De barna som blir «naturlig lydige», unngår mye av hardheten, bortsett fra som tilskuere, mens de som ikke innordner seg, alt etter graden av opposisjon og avvik fra normene, kan risikere å bli satt på ubarmhjertige program, også i terapiens navn. Det stridige barnet har i

våre dager fått sin egen diagnose, faktisk i to varianter, CD – Conduct Disorder og ODD – Oppositional and Disobedience Disorder. Selv om de verken blir banket eller slått, viser forskningen at det kan bli en tyngende og kostbar diagnose som et flertall får lite utbytte av å være bærere av. Undersøkelser viser at foreldre som ikke går inn for fysisk straff av barn, fortsatt kan holde lydighetskravet som ufravikelig (Sigsgaard/Varming 1997). Det åpnes opp for at hardheten blir rett og riktig endog uten Gud. Det er verd å reflektere over om hardheten blir enda kaldere i den sekulariserte formen. Tross alt er det ikke lenger et kjærlighetsbud bak de straffende handlingene, fra nå av er de bare en samfunnsplikt. Det er ikke uten grunn at problemstillingen «barnevern eller samfunnsvern» er blitt reist i denne konteksten. De danske forskerne påpeker i sine meget oppdaterte undersøkelser om vårt syn på barneoppdragelse og disiplin at andelen av «konsekvente grensesettere» er høyest blant pedagogene. De hevder endog at foreldrene er blitt påvirket av den utbredte grensesettings-tenkningen innenfor institusjonene. Grensesetterne har for lengst overtatt og nyoversatt Bibelens ord til «den som elsker sitt barn, setter grenser for det tidlig.»

Religionens slagkraft

Slik jeg ser det, ble religionen et instrument både til å styre barnet, noe som ble ansett som nødvendig, og til å rettferdiggjøre hardheten. Begrunnelsen var uangripelig: de små skulle berges for det evige liv. Fra det en kan lese om barneoppdragelse fra 1850 og framover, var barneoppdragelsens mål, på Bibelens grunn, preget av kampen mot arvesynden og for øvrig med hovedvekt på gudsfrykt og lydighet, noe som langt på vei var ensbetydende. Lydighet mot foreldrene var lydighet mot Gud. Foreldrene var ifølge Luther Guds stedfortredere på jord. En svensk analyse av 200 utgaver av katekismer fra 1750-tallet og framover (Norberg 1978) konkluderer med at foreldrenes påbud var Guds vilje, og denne besto i å bryte ned barnas syndige vilje. Resultatet for hjem og skole ble at barna skulle behandles strengt. Selv om det ledende oppdragelses-synet ble utsatt for helt andre ideer og idealer fra utsiden, var kirken og prestene så sentrale i alt som hadde med skole og barnesyn å gjøre, at de holdt stand mot radikale tanker og ideer. Slik det ser ut for meg, så levde det nok ideer og tanker fra både Sokrates og Platon, John Locke, Rousseau og Pestalozzi, ja endog Alexander Neill holdt foredrag i Norge på 1930-tallet om sin antiautoritære skole Summerhill, men stort sett møtte alle disse nye ideene veggen. Jeg tror nok at budet om nestekjærlighet og noen drypp fra «la de små barn komme til meg» var en garanti mot at skolen ble direkte inhuman og mishandlende, men takket være blant andre

Luther og pietismen opprettholdt skolen hardheten og lydigheten som retningsgiver. I alle fall fikk innføringen av tvungen konfirmasjon i 1736 stor betydning i denne sammenheng, etterfulgt av den første skoleloven tre år senere. Kanskje er det slik at hardheten i synet på barn og barneoppdragelse ikke primært var en religiøs arv, at religionen var et instrumentelt vern, også mot de farlige ideene, og at autoriteten ble hardere og farligere når religionen mistet grepet og den måtte begrunnes i seg selv. Autoriteten ble selve begrunnelsen. Slik også med grensesettingen i våre dager, som på mange måter tas for gitt. Det viktigste er ikke hva man setter grenser for, men at man setter grenser, og ved at man har gitt budskapet et aggressivt innhold, har man også fått med seg fortidens hardhet.

Institusjonene og hardheten

Mange av de store pedagogiske tenkerne så på hjemmet som sentralt for opplæring. Helt fra antikken har vi forestillinger om oppdragelse mot et mål og for ervervelse av gode dyder, og de som formidler disse, er nære idealer blant slekt og venner. Senere har vi en lang rekke med sentrale tenkere med en fundamental erkjennelse av at vi lærer av det levende livet, hele livet og hele tiden. Likevel kan vi i vår nære fortid dokumentere at sterke og vedvarende strømninger i pedagogikken inneholder negative bedømmelser av barnas dagligliv og aktiviteter, inkludert dårlig skjult foreldreforakt. Barnas deltagelse i viktig arbeid unnslett ikke denne nedvurderingen. Det kan den lange striden mellom bøndene og skolelærens lengde fortelle om. Skolens oppgave måtte derfor bli å gjøre folk av barna – noe de ikke kunne bli uten. Vi får skolen som et retteprogram. Det farlige oppstår når skolen ikke lykkes i sitt retteprogram. Jeg spurte min da snart 94 år gamle far (f. 1911) om råd for disse resonnementene med utgangspunkt i spørsmålet om foreldre og lærere var veldig strenge den gang – for snart hundre år siden. Han benektet bestemt at de var det, men føyde til at «både foreldra og skulen blei nok fort hjelpelause for dei heilt umaulege, og då var alt tillatt». Som gruppe har barna stort sett vært vellykkede i å mestre kulturens økende krav til dem gjennom oppvekst og skole. Det store flertallet av barn fra alle klasser har gjennom 300 år lært seg å lese. Men ikke alle. Stort sett har barna klart å innordne seg og overleve skolen, men ikke alle. Noen av disse utstøtte barna tok pioneren Pestalozzi seg av, og det norske kjennskapet til hans arbeid førte til at Toftes Gave ble flyttet ut av byen og til landsbygda for å knytte resosialisering til arbeid og aktivitet, men det var nok dessverre ingen garanti for at den forble i Pestalozzis ånd. Ideene har vært der. Men barnas skole gikk videre med et tungt etterslep av autoritetstro, undertrykkelse, utsortering og

utstøting. Selv om jeg ikke har kilder som kan tallfeste det, vil jeg ikke unnlate å nevne at befalsskolen ofte var springbrettet for videre utdanning til lærer i et visst tidsrom av vår nære historie. Fra min egen skolegang gjennom 50-åra husker jeg meget godt at de som vi barn ville kalle de verste lærerne, fordi vi opplevde dem som barnefiendtlige og ubarmhjertige, hadde høyest status og mest makt i skolen. Begrunnelsen var at de »kunne holde disiplin». Det faktum at de vi opplevde som beste lærerne, som var både omsorgsfulle og meget sosialt kompetente og ikke hadde såkalte disiplinproblemer i det hele tatt, fordi vi elsket dem, hadde ingen betydning for statushierarkiet i skolen. Gjennom 70-åra forsøkte jeg meg som foredragsholder om trivsel i skolen, med en topp i Barneåret, da vi hadde skrevet en bok om dette (Raundalen og Raundalen 1979). Jeg har tidligere karakterisert min opplevelse av denne virksomheten »som å forelese i et fryseri». Selv om mitt budskap var blottet for angrep mot en bestemt lærergruppe, var det mer enn nok at jeg mente at ordet respekt skulle gjelde begge parter. Angrepene fra taleføre foreldre var minst like heftige som de som kom fra overlærerne.

Klasseforskjeller

Ganske tidlig ble skole og utdanning et privilegium som kostet penger både i form av utgifter til bøker og skolepenger, og mest på grunn av fravær av inntektsgivende arbeid. Klasseproblematikken er tosidig – minst. For det første hadde ikke de fattige råd til utdanning, for det andre var det de hadde lært av livet, i langt mindre grad skole- og utdanningsforberedende. Selv om barnehagen, og i noen grad medie-/barne-tv har kompensert noe for dette i vår tid, må vi nok si at denne problematikken fortsatt er aktuell. Når de store klasseforskjellene eksisterte som uproblematisk, hadde utdanningen dessuten som birolle å opprettholde disse. Klassereiser var ikke et begrep, og de var heller ikke velkomne. Når skole og utdanning tilhørte en klasse fordi det etter hvert ble veien til makt, kunne en bedret barndom leve i et slags apartheidsystem side om side med de vergeløse. De privilegerte hadde sin posisjon som en selvfølge, og de underprivilegertes harde liv og lidelse kunne pågå upåaktet. Det var ikke ømhet for barn der. Dette var før Gabriel Scotts forsvar for de vergeløse og før våre første barnebøker med klasseopprør. I klasseforskjellenes navn utviklet skolen en grunnleggende forakt for lavt rangerte foreldre, og siden disse var mindrevverdige og barna deres allerede var ødelagt, så å si, kunne de som skulle ta seg av opprettingen, være ganske uhemmede. Det offentlige, skole og kirke, har en lang og vedvarende praksis som inneholder negativ kritikk av foreldrenes holdninger og deres tilfeldige oppdragelse av barna. Det eksisterer blant annet en rekke

rapporter fra 1800-tallet hvor prestene i sine rapporter til biskopene klager blant mye annet over at foreldrene til allmuens barn ikke ville slå dem (Ståle Dyrvik, Forskningsnytt, NAVF, 1978).

Dehumaniseringen og inhuman behandling av barn

Når det gjelder dehumanisering av barnegrupper, tenker jeg på de som blir sett på som mindrevverdige og verdige – i ulik grad og med ulik styrke. Dette har vi lang tradisjon for når det gjelder alle avvikere, fysiske som psykiske. Det er nok å nevne to ord: åndssvake og krøplinger. I hardhetens perspektiv var de selvsagt verdiløse og i noen tilfeller verre enn det, de tærte på familiens knappe ressurser uten å være i stand til å bidra med noe av verdi for overlevelse. Hardheten er synlig i studiet av en rekke institusjoner, fra sykehus til skole. Jeg ser selvsagt dette som en glideskala, men det var ikke så mye som skulle til av avvik, i og med arven fra den harde fortiden, før man kunne dehumanisere barnegrupper. I denne konteksten innlemmer jeg også dehumaniserende elementer innenfor en profesjon. I første rekke tenker jeg her på medisinen og sykehusets halsstarrige motstand mot å ta inn et humant syn på og hensyn til barn. Det mest iøynefallende her er kampen mot at foreldre skulle få være med som støtte for sitt barn på sykehuset. Samtidig tenker jeg også på hvor hardt enkelte pasientgrupper kunne bli håndtert og rammet. I den senere tid har vi fått dokumentert, blant annet skjønnlitterært, hvordan barn med polio fikk merke for livet av et ubarmhjertig og inhumant sykehussystem (se G. Lorentzen 2003). Jeg var tidligere inne på problematikken klasseforskjeller, og et eksempel her er de forferdelige feriekoloniene for fattige barn, og især små barn. De skulle endog være uttrykk for vår godhet. Foreldrene skulle ikke si adjø, de skulle bare stikke av ubemerket, barna fikk ingen forklaring på hvorfor de ble borte, og foreldrene fikk ikke lov til å komme på besøk. Da jeg tidlig på 70-tallet besøkte noen av de verste, beregnet på de minste barna, og rapporterte det jeg hadde sett, til avisene, ble det et voldsomt rabalder, men de ble stengt. En annen gruppe for seg var misjonærbarne. I en av deres egne beretninger om livet i ensomhet, frykt og overgrep på internatskolene de ble sendt til fra 7-årsalderen av, har jeg klippet denne formuleringen: «Mine foreldre ga hele sitt liv til Gud, og så ga de faen i resten – og jeg var resten.» Jeg snakker vel her mer om inhumant enn om direkte dehumanisering, men det kommer nokså nær når man har fått deres egne beretninger om angst, vold og overgrep på internatskolene de ble sendt til seks eller sju år gamle. Sammenlignbart med dette er den omfattende bruk av internatskoler, endog for små barn, i den nordligste delen av Norge. I noen grad kan dette jeg kaller dehu-

manisering her i de siste avsnittene, bero på uvitenhet. Til det er å si at mange av disse instansene, til tross for at man kunne forvente at de var ganske oppegående, var meget resistente mot ny kunnskap.

Demoralisering og ledelse

I en meget tankevekkende artikkel nylig om de skandaløse overgrepene i Abu Ghraib-fengselet i Bagdad anvender Nils Johan Lavig en hypotese utviklet av psykologen Leo Rangell, som i sin tid brukte den systematisk for å forklare det moralske forfallet i Det hvite hus under Richard Nixon. Hovedinnholdet i denne hypotesen er relevant i vår sammenheng. I korthet går den ut på at moralsk forfall/amoral i ledelsen kan få groteske utslag nedover i rekkene. Dette er med andre ord aktuelle refleksjoner med tanke på å forhindre eller redusere mulighetene for at det skal skje forferdelige overgrep på barn i våre framtidige omsorgsplasseringer. Et uomgjengelig krav blir derfor at utvelgelse og skolering av ledelsen må bli et omfattende og målrettet arbeid, inkludert her kontroll med institusjonene hvor barn er i det offentliges varetekt. Det betyr ikke at hjemmet er et garantiinstitutt mot vold og overgrep, men mulighetene for kontroll og inngrep er der av en helt annen karakter. Det langvarige og viktige arbeidet for vern av menneskerettigheter og utarbeidingen av et tydelig regelverk for bruk av maktmidler, for eksempel i institusjoner for psykisk utviklingshemmende, er i dette perspektivet meget viktig. Når det gjelder temaet moral og ledelse, som jeg anser som svært viktig i vår sammenheng, vil jeg nevne en personlig erfaring med positivt fortegn. Fra 1962 arbeidet jeg først som praktikant og siden som lærervikar på Dr. Solems klinikk for nervøse barn på Tjøme. Dr. Odd Solem hadde bestemt seg for å opprette en super-regional klinikk for de mest utsatte og de mest psykisk skadde barna i Norge, mens han satt i fem år i tyske konsentrasjonsleirer. De faglige retningsgiverne for dette arbeidet ble Bruno Bettelheim og Fritz Redl (spesielt boken «Children Who Hate» fra 1941). I tillegg til dr. Solems aktive ledelse var det hele tiden fast ansatte psykologer. Overlege Hjalmar Wergeland ved barnepsykiatrisk avdeling på Rikshospitalet hadde den øverste faglige autoritet, og han kom hver 14. dag og hadde et fem timer langt fagmøte med personalet. Den faglige holdningen gjennomsyrt alt arbeid ved klinikken. Som ett illustrerende eksempel blant mange på dr. Solems ledelse husker jeg at en av miljøarbeiderne, en godlynt ilandgått skipper fra Tjøme, hadde tatt en av guttene (12 år) så hardt i armen at han hadde vondt i skulderen i flere dager. Gutten forlangte å få sin sak opp, og det fikk han med alle de åtte guttene og hele personalet på hans avdeling til stede. Etter at situasjonen var beskrevet av begge par-

ter, drøftet dr. Solem i alles nærvær saken med to «meddommere»; Larsen ble felt, og han måtte be om unnskyldning. Og det gjorde han på en så overbevisende måte at han beholdt sin skipperverdighet i gruppen. Bristen på sterke virkemidler kunne nok føre til at utrolig mange vindusruter kunne bli knust når en gruppe mistet kontrollen, og en replikk fra vaktmester Andersen, som ikke helt begrep klinikkens anti-autoritære filosofi, ble en klassiker i klinikkens muntlig, overleverte historie: «Jeg veit ikke å jeg ska gjøra med dessa unga jeg, men når dem knuser ruta mens jeg holder på å sett'a inn, da veit jeg å jeg ska gjøra!»

Skolen – et farlig sted for barn?

Dette punktet dreier seg om at en gjennomført skolegang av en viss varighet gradvis ble et mer og mer bestemmende kriterium for plasseringsmulighetene i samfunnshierarkiet. En av skolens mest kraftfulle roller ble etter hvert å fungere som en sorteringsinstans. Og de som ble direkte utsortert allerede på skolen, måtte det også gjøres noe med. Faktisk så sent som i 1963 gikk de svakest fungerende og umulige barna blant flere av de lærerne jeg møtte som vikar i grunnskolen, under den aksepterte betegnelsen «bunnfallet». Jeg husker også min forskrekkelse over at en lærer mente dette var mer enn ok, man måtte få skilt ut de som skulle ha de gode jobbene og de som vi trengte for å fylle de dårlige jobbene i et samfunn. Om ikke annet ga han uttrykk for at bunnfallet hadde en verdi! Ett er i alle fall sikkert: at skole og utdanning ble en meget styrende strategi for det nye samfunnet etter krigen. Den kan beskrives som en lang arm som grep tak i det meste i familien som dreide seg om barn, oppdragelse og framtidig suksess. Samtidig som det eksisterte et motiv for å hjelpe og «rette opp» de som av ulike årsaker ikke gled på plass i skolesystemet, ble noen av institusjonene på utsiden av menigmann sett på som rene straffesanstalter for asosiale barn. Hadde noen havnet der, var det en lokalhistorisk begivenhet som stemplet så vel familien som barnet i lange tider framover. I dag har vi kunnskaper som kan fortelle oss at det å samle asosiale i egne grupper kan resultere i negativ læring og forverring for alle medlemmene i gruppen. Tyngdekraften trekker nedover. Siden vi vet det i dag på bakgrunn av forskning, må vi regne med at de som arbeidet i institusjonene den gangen, erfarte det smertelig. Dessuten vet vi i dag at det som reduserer denne synkekraften er bemaning, faglige ressurser og et evidensbasert program. Det skal ikke mye empati til å tenke seg hvor fortvilte mange lærere og ansatte i systemet kunne bli når de så at deres bestrebelser så ut til å virke mot sin hensikt. Det er heller ikke vanskelig å forestille seg at desperasjon ledet til drastiske midler i oppdragelse og disiplinering. I dag vet vi også at mange av de tidlig aggressive og asosiale har gått

i hard trening der hjemme, og vi vet at deres atferd kan være meget resistent mot positiv endring, særlig når virkemidlene er straffende og negative. I en forstand er det nettopp straff, avvisning og trakassering som har formet deres uakseptable atferd, fordi de har fått for mye av det negative.

Barnas rolle i våre liv

Livet endret seg, velferden økte og barnetallet sank, utdanning og likestilling ble nøkkelord i samfunnsplanleggingen. Barnas rolle i familie og samfunn endret seg. Barnepsykologien kom på arenaen, og stikkordet var barns behov. Hjem, skole og samfunn skulle påse at barnas grunnleggende behov ble tilfredsstilt, for på den måten å sikre dem en god vekst og utvikling. Denne trenden hadde startet før krigen, men ble den virkelig førende i etterkrigstiden. Barna ble nå verdifulle produkter som samfunnet og foreldrene sammen hadde ansvaret for å utvikle. På utsiden av dette store spranget framover fikk vi tre grupper barn: barn av foreldre som ikke hadde fulgt med i marsjen mot den nye tid og ei heller hadde gitt barna redskaper til å mestre den, og som derfor falt utenfor både på atferd og prestasjon, dernest barn som av forskjellige grunner ikke lot seg foredle innenfor skolesystemet, og til slutt barn av foreldre som utøvde uakseptabel foreldrepraksis. For alle disse barna, ettersom kravene til dem gjorde at de økte i antall, ble det opprettet forebedrings- og foredlingsanstalter og hjem (barnehjem). Det bør understrekes at det også ble opprettet målrettede, spesialpedagogiske institusjoner for å «skreddersy» hjelpen til barn med ulike handikap (for eksempel for døve, svaksynte/blinde, hjerneskadde). Etter hvert fikk disse barna som gruppe en egen betegnelse, «barn med spesielle behov». Deretter kom integreringsbølgen til glede for mange, mens den for noen ble overgang til et ørkesløst liv på feil. Mitt poeng her er at etterkrigstiden var et dramatisk farvel til et liv hvor barn med ulik bakgrunn og mildere former for handikap kunne være verdifulle og gjøre nytte for seg på andre måter og på andre steder enn i skolesammenheng. Samtidig med dette vokste det fram et barnesentrert syn som sto i opposisjon til troen på straff og lydighet. Begreper som demokrati og likestilling dukket opp i litteraturen om barneoppdragelse. For mange var dette så fremmede ord at myten om den «frie barneoppdragelsen» så dagens lys. Det ble fronter i synet på barns sosialisering, og disse har vært lite bevegelige og forbausende stabile fram til i dag, selv om ordbruken er endret fra straff og lydighet til folkeskikk og grensesetting.

Grensesettingen – vår tids svøpe?

Begrepet «grensesetting» har fått en sentral plass i alle våre nå-

tidige samtaler om barneoppdragelse og skoleatferd. For meg er dette et levende bevis på at vi ikke har fjernet oss særlig langt fra fortidens tankegods, som i sin kjerne besto i at vi skulle ha makt over barn, og at vi måtte demonstrere at vi hadde denne makten. Derfor frykter jeg at maktmisbruk fortsatt er en stor fare for barn i hjem, skole og institusjoner. Særlig tydelig blir dette når referansen for samtale er aggressive, voldelige og alvorlig kriminelle handlinger hos barn og unge. Årsaksforklaringen er mangel på grensesetting i barneoppdragelsen, og botemiddelet er derfor mer grensesetting i hjem, skole og institusjoner for barn. Det er helt åpenbart at dette i seg selv er et aggressivt budskap som ikke ligger så langt fra å erklære barn som fiender, hos dem som sterkest sverger til grensesettingens filosofi. Sist, men ikke minst er «grensesetting» et meget dårlig og upresist begrep som gir svært feilaktige assosiasjoner, nemlig at barn bare lar seg styre utenfra, av grensene og grensesetterne. Mens oppdragelsens mål heller må sikte seg inn på å fremme det empatiske, kontrollerte, indrestyrte individ som tar ansvar for sine handlinger. Når det gjelder avskaffelsen av grensesettingsbegrepet (jeg tror nemlig ikke det lar seg reparere), har jeg tatt til orde for at man kunne beholde «konfronterende læring» som en faglig begrunnet strategi mot en del av barnets uakseptable atferd i hjem og skole. Det vil i en sum si at man tok ubehaget i situasjonen og konfronterte barnet ansikt til ansikt fordi man ville etablere en læringseffekt som reduserte eller forhindret gjentagelser. Med et slikt gjennomført utgangspunkt er man tvunget til å velge noe annet dersom det viser seg der og da at strategien har den motsatte effekt. Grunnen til at jeg advarer mot grensesettingsretorikken akkurat her i denne sammenhengen, er todelt. For det første fordi den er meget populær blant politikere, nettopp i det aggressive formatet jeg har skissert her. Dernest fordi det fortsatt blir anvendt ukritisk av framtrepende fagpersoner innenfor pedagogikk og psykologi. Dette legger veien åpen for at hardheten fortsatt kan bli ledetråden i oppdragelsen av og arbeidet med de vanskeligste barna.

Bristen i vår empati med gutter

Når det gjelder overgangen fra industrisamfunnet til utdannings- og kompetansesamfunnet, har det vist seg med all tydelighet at guttene har klart denne dårligst. I en sum er både kriminologer, sosiologer og pedagoger enige om at det ikke går bra med Europas gutter. Spesielt har man påpekt to meget framtrepende trender. For det første at de står for 70–80 % av dem som faller ut av skolesystemet på ulike trinn. Dernest at de i liten grad velger yrker der jobbtilgangen er størst, fordi de anses som kvinnedominerte. Det innebærer at store grupper havner på 'utsiden' av kompetan-

sesamfunnet, og så mange blant dem finner veien til det asosiale og kriminelle miljøet at man i Europas storbyer snakker en ny underklasse av samfunnsfiendtlige unge gutter og menn som er lite attraktive på så vel på ekteskapsfronten som på jobbmarkedet. Mine hovedpoeng er også her todelt. For det første at vi ikke har integrert all den nye kunnskapen vi har om så vel guttenes fysiologi og hjerne som den nedarvede og hemmende kjønnsrolle i et systemisert arbeid for å bedre mestringen av skolegangen og senere til større frihet i yrkesvalget. Det har ikke vært kunnskap og empatibasert ansvar som har ledet oss i tenkningen om denne meget alvorlige problematikken. Tvert om er det hardheten i form av straff og utstøting som har hatt vind i seilene. Selv om vi på ingen måte skal senke antennene som skal fange opp overgrep mot jenter i hjem, skole og samfunnsinstitusjoner, må vi opprette en spesiell våkenhet for hva som skjer med guttene så lenge hardheten fortsatt kalles sunn fornuft.

Apartheid – isolasjon

Det farligste av alt for barna som av ulike grunner ble tatt hånd om og plassert på institusjon, var at de dermed ble usynliggjort. Når kontrollfunksjoner og tilsynsordninger ikke fungerte, ga det spillerom til de negative kreftene i miljøet som hadde dem i sin varetekt, enten dette var overgripere i alvorlig forstand, styrere med et ubarmhjertig syn på barn eller hjelpeløse ansatte som etter hvert måtte erkjenne at deres forbedringshjem var i ferd med å bli en forverringsanstalt. Av grunner som ikke uten videre lar seg begrunne med rømningsfaren, hadde myndighetene plassert mange av bygningene på øyer. I alle fall ble barnas liv og skjebne meget vanskelig tilgjengelig for allment innsyn. Barnas rettssikkerhet var og er helt avhengig av ledelsen av institusjonen og kontrollrutinene fra det offentlige. Til denne dag rapporteres det om svikt i overvåking av rettigheter og tilsyn med livsvilkår til barn som er tatt hånd om av det offentlige. Det blir av den største betydning at ingen plasseringer av barn «unndras» offentlighet. Det går an å tenke seg at en frivillig organisasjon med faglig tyngde hadde en programmert tilgang til alle barn under offentlig omsorg. I dagens situasjon burde man være spesielt på vakt for de barna som lever mer eller mindre isolerte i våre flyktningmottak.

Det forstummede barnet

Det er ikke bare under offentlig omsorg at barnets stemme har forstummet. Vi trenger ikke gå lenger tilbake enn til tidlig 70-tall for å finne faglige rapporter som bedyrer at barn ikke blir deprimerede, og at sorg hos barn går raskt over. Tidlig på 80-tallet, da traume-psykologien for voksne for alvor begynte å ta form, var man sikker

på at dette ikke gjaldt barn. Det var også klart at barn som levde med vold i familien, klarte seg bra, og at barn av psykisk syke mestret livet. Den åpenbare forklaringen på denne desinformasjonen fra en tid da man anså seg som opplyst om det meste, var at dokumentasjonen om barna bygde på rapporter fra voksne omsorgspersoner (foreldre) og voksne fagpersoner (lærere, leger, sosialarbeidere). Bildet endret seg momentant når barna selv ble subjekt for kartlegging og intervju. Selv i dag ligger forskningen som bruker barn som informanter, på et meget beskjedent nivå innenfor så vel sosiologi som psykologi. Det er oppmuntrende at Barnekonvensjonen i så sterk grad understreker barns rett til å bli hørt i mange ulike sammenhenger. Det er mulig å lage en begrunnet «høringspakke» skrevet for barna, om vern, rettigheter og rett til å bli hørt. Den skal følge alle barn som det offentlige har overtatt omsorgen for, enten de er plassert i institusjon eller i fosterhjem.

Avvikere søker arbeid med barn

Vi kan selvsagt ikke se bort fra at det til alle tider har forekommet, og at det vil forekomme, en personbestemt søkning til yrker som gir tilgang til og kontroll med og makt over barn. Farligst ble dette når den med makt og kontroll i tillegg hadde identitet som Guds utsendte på jord. Med en så sterk og dominerende «misjonsbefaling» ble arbeidet i lukkede institusjoner attraktivt for maktpersoner og personer med andre avvik. Kanskje er det slik at maktpersonens eget avvik er lettere å overse og skjule når de man skal hjelpe, allerede er stemplet og utstøtt som svært avvikende. Kanskje var det slik at et visst antall av disse forstyrrede personene fikk leve nokså fritt, fordi mistankens terskel var lav, og fordi noen av dem faktisk utøvde oppdragelsens målsetting – om enn til overmål. Man må heller ikke se bort fra ledelsens store betydning her, både ved at lederen var en maktperson som dermed ga signaler nedover i hierarkiet, og ved at han ofte var forsvareren av den tøffe linjen. Man kan jo bare stille seg spørsmålet om det var de empatiske og milde eller de straffende og ubarmhjertige som hadde status i systemet, det være seg i barnehjemmet eller på spesialskolen. Hvem søkte seg til maktposisjoner? I samtaler med «gjenlevende» fagpersoner i ettertid om den umenneskelige situasjonen mange barn opplevde på poliosykehuset, var disse mest opptatt av hvor vondt det hadde vært for dem å være kuet av en forferdelig oversøster! (Lorentzen 2003). I vår tid, da bevisstheten på denne problematikken er blitt mye høyere, er det gjort tiltak for å begrense faren for at overgripere søker arbeid med barn, ved å kreve vandelstest. For egen del, bygd på egne erfaringer, vil jeg si at det per i dag er altfor dårlig kontroll med personer som blir ansatt av foretak som selger barnevernstjenster som blant annet innebærer

at de har barn og unge i sin varetekt i institusjoner eller insituisjonspregede tiltak.

Avslutning

I mine refleksjoner har jeg lagt hovedvekten på at vi, til tross for at virkeligheten har endret seg til det bedre for oss alle, ikke har gitt slipp på hardheten i barneoppdragelsen. Selv om den ikke har fått så drastiske utslag som det retorikken skulle tilsi, er den blitt værende. Jeg har med andre ord sett hardheten mot barn som hovedårsak til at så mye galt kunne skje med dem under offentlig omsorg i en etterkrigstid vi gjerne vil betrakte som både opplyst og human. Siden vi ikke har maktet å kvitte oss med sentrale deler av hardhetens tankegods, kan vi ikke slå oss til ro med at det onde ikke kan hende hos oss igjen. Mange av de overgrep som fant sted, var krenkelser som var like forkastelige den gang som nå, men de ble ikke rapportert. En av grunnene til at omverdenen ikke fikk vite, kan være at man ikke oppdaget overgrepene. Denne unnskyldningen kan imidlertid ikke gjelde den mishandlingen som var en del av institusjonens regime. Vi har også grunn til å tro at det hele tiden har eksistert grunnlag for mistanke om alvorlige overgrep, men vilje, mot og metode til å gjøre noe med overgrepene har manglet. Moralens blir at vi aldri må la hensynsfullhet overfor voksne i maktposisjoner føre til hensynsløshet overfor barn i utsatte posisjoner.

Referanser:

- Andenæs, Agnes: Foreldre og barn i forandring, dr.polit-avhandling, 1995.
- Aries, Philippe: Barndommens Historie. Nyt Nordisk Forlag, København, 1982.
- Befring, Edvard: Skolen til barnas beste. Det Norske Samlaget, 2004.
- Frønæs, Ivar: Usikkerhetssamfunnets barndom. I: Et liv for barn, Festskrift, Fagbokforlaget, 2001.
- Hagemann, Sonja: Barnelitteratur i Norge inntil 1850. Aschehoug, 1965.
- Hodne, Ørnulf: Barndom i Norge gjennom tusen år. Cappelen, 2003.
- Juul Jesper: Ditt kompetente barn. Pedagogisk Forum, 1995.
- Key, Ellen: The Century of the Child. 1900, nettutgave 2003.
- Lavik, Nils Johan: Abu Ghraib – kompromisset med umoralen. Kronikk i Aftenposten 3.6.2004.
- Lorentzen, Gustav: Filledukke. Kagge Forlag, 2002.

de Mause, Lloyd: The History of Childhood. Psychohistory Press, New York, 1974.

Scott, Gabriel: De vergeløse. Et barns historie. 1938.

Sigsgaard, Erik, Varming, Ole: Voksnensyn på barn og barneoppdragelse. Pedagogisk Forum, 1997.

Skard, Åsa Grude: Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida? Norsk Pedagogisk Tidsskrift, 1954.

Skard, Åsa Grude: Praktisk Barnepsykologi. Cappelen, 1972.

Raundalen, Magne og Raundalen, Tora Synøve: Er du på vår side! Universitetsforlaget, 1979.

Raundalen, Magne: The trouble with boys – who has the greatest potential for change, the boys or the school? Foredrag på internasjonal skolelederkonferanse, Stavanger, september 2004.

Waal, Nic: Er det foreldrenes skyld? Cappelen, 1962.

Tilleggs litteratur:

Rundskriv H-2098 fra Kommunal- og regionaldepartementet (oktober 97) *Om ytringsfridom og lojalitetsplikt for tilsette i kommunar og fylkeskommunar*

Etiske retningslinjer for statsforvaltningen. Se: <http://odin.dep.no/filarkiv/263222/P-0926.pdf>

Aadland (1998) *Etikk for helse- og sosialarbeidarar.* Det Norske Samlaget (3. utgåve)

(På side 203-238 står det beskrevet en rekke dilemmaer. Dilemmaet »Tøm korridorene», handler om et krisemøte hvor spørsmålet er om en skal streike på grunn av mange korridorpasienter eller om en skal arbeide for andre og mildere løsninger. Skal hensynet til pasienter gå foran hensynet til profesjonen?)

11. Varslingsansvar

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere blir gjennom sitt arbeid kjent med en rekke forhold som skaper problemer for enkeltmennesker eller grupper og har et moralsk ansvar for å gjøre disse forholdene kjent. Yrkesutøveren skal bidra til at forhold som rammer utsatte grupper eller individer, får samfunnsmessig oppmerksomhet. *(Fra prinsippene i FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)*

Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere har et ansvar for å påpeke forhold som skaper sosiale problemer og bidrar til sosial utstøting eller uverdige livsvilkår. Offentlig ansatte yrkesutøvere har plikt til å varsle ad tjenestevei til de politiske beslutningsorganene.

Enkelte ganger kan det være nødvendig å henvende seg direkte til politikere eller media. I all offentlig opptreden må det gjøres klart om man opptrer på vegne av seg selv, sin profesjon, en organisasjon eller sitt arbeidssted. Mange arbeidsgivere har regler som hindrer ansatte i å uttale seg offentlig. Slike regler kan det ut fra etiske hensyn være riktig å bryte (jf. prinsippet om individuelt ansvar).

Varslingsansvaret griper inn i forholdet mellom taushetsplikt, opplysningsplikt og yrkesetiske hensyn. I spørsmålet der ansvar for å beskytte enkeltpersoner og ivareta taushetsplikt aktualiseres, må varslingsansvaret avveies i forhold til disse.

(Fra problemområdene i FOs yrkesetiske grunnlagsdokument)

«Undersøkelsen viser at det er en høy andel arbeidstakere som opplever kritikkverdige forhold på arbeidsplassen. Vi finner også at mange melder fra til leder eller kolleger om dette. Mer overraskende er det at vi i vår studie finner en så vidt høy andel varslere – 34 prosent.

Erfaringene til varslerne er også overraskende. Det å melde fra om kritikkverdige forhold har for nesten to tredjedeler medført endringer på virksomhetsnivå. Videre rapporterer arbeidstakerne i hovedsak om positive reaksjoner fra ledere og kolleger på sin varsling. Det bør imidlertid understrekes at det også i vår undersøkelse rapporteres om svært negative reaksjoner, selv om disse er mindre i omfang enn hva vi hadde forventet. I det offentlige ordskiftet blir gjerne varsling forbundet med høy risiko for sosial eksklusjon og utstøting på arbeidsplassen. Våre funn antyder at dette bildet må nyanseres, og notatet er å betrakte som et forsøk på nettopp dette.»

(Fra presentasjonen av en et Fafo-notat om varsling – se <http://www.fafo.no>)

«Arbeidstaker har rett til å varsle om kritikkverdige forhold i virksomheten.»

«Arbeidstakers fremgangsmåte ved varsling skal være forsvarlig ... ..»

(Ny paragraf i arbeidsmiljøloven)

Studiespørsmål?

1. Helse- og sosialarbeidere sitter på svært mye informasjon om de vanskeligste sidene ved vårt samfunn – hvordan kan denne kunnskapen brukes for å bidra til politikkutvikling og bedring av sosial kår?
2. Hvordan vil du gå fram når du ser problemer og situasjoner som du mener det er nødvendig å informere videre om?
3. Varsling kan skje på flere måter; ved samtaler med kolleger, ved bruk av tjenestesvei, ved å benytte media og offentlige kanaler. Hvordan vurderer dere forholdet mellom de forskjellige kanalene?
4. Krever vi for mye av hverandre når det gjelder varlingsansvar?
5. Hva innebærer begrepet lojal varsling?

Tankevekkere

Det personlige motet

- Anne Nyhus i Embla nr. 4/2003

«Jeg lurte ofte på hva som skjer med klientene mine. Særlig de jeg må sende tilbake på gata.»

- Intervju med Ingeborg Klingberg i Dagsavisen 13. august 2004

Hold kjeft i kommunen

- Ivar Johansen i Dagbladet 25.08.04

Sykepleierne tier, frykter represalier

- fra Dagsavisen 17. november 2004

Om varslingsansvar og disiplinering:

Det personlige motet

Anne Nybus, *Embla* nr. 4/2003

Offentligheten trenger informasjon om hva som ikke fungerer. FOs etikk erklæring understreker at sosialarbeidere ofte står i dilemmaer der hensynet til klienters interesser må veies mot hensynet til arbeidsgivers/systemets interesser. Varslingsansvaret er både et individuelt og et kollektivt ansvar.

Du må ikke tåle så inderlig vel den urett som ikke rammer deg selv», skrev Arnulf Øverland i 1937. En annen tid, en annen sammenheng. Øverlands ord kan likevel uttrykke et yrkesetisk ideal for dagens sosialarbeidere¹ som i praksis møter mennesker som opplever urett; utstøting, stigmatisering, fattigdom, overgrep, formynderi eller omsorgssvikt. Noen klienter² har opplevd at nettopp sosialarbeidere utsatte dem for undertrykkelse og urett, og kritiserer sosialarbeideres praksis. Andre etterlyser vår deltakelse som sosialpolitiske opprørere i offentlig debatt. I ulike medier og fra ulike aktører i det faglige og politiske landskapet framsettes kritikk mot sosialarbeidere. Vi kritiseres for å være for systemlojale, for å ha for stor makt i utøvelsen av faglig skjønn, for å behandle klientene med manglende respekt, for i for liten grad å utøve fagkritikk, for å delta for lite i politisk debatt, for å være usynlige i mediebildet, og for å lukke for innsyn i våre egne praksiser og skjule oss bak taushetsplikten.

I Fontene nr. 7, 2001 spør forsker Ivar Brevik ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) hvorfor sosionomene ikke gjør opprør. Han etterlyser engasjement fra dagens sosialarbeidere, som han mener er forbausende tause i debatten om nyfattigdommen, lar seg misbruke av kommunene og er blitt gisler for politikerne. Han antyder at vi lar være å engasjere oss fordi det er mest bekvemt for oss å la det være.

FOs daværende nestleder Solveig Nysether sier i Fontene nr. 4, 2002: «Det skjer en enorm disiplinering av sosialarbeidere, særlig i Oslo. Vi har kjennskap til at sosialarbeidere i Oslo får beskjed om å ikke gi klientene flere opplysninger enn de selv ber om. (..) Bak lydighetskravene ligger kommunenes jakt på innsparinger».

Helse- og sosialombud Petter Holm poengterer i et intervju i Dagsavisen 21. juli 2002 at sosialhjelpputgiftene i Oslo i 2001 sank for sjuende året på rad, og mener at en av årsakene er at folk ikke får det de har krav på, og at ansatte ved sosialkontorene ikke gjør jobben sin. I ombudets årsmelding for 2001 får sosialsentrene kraftig kritikk. Aldri før har så mange klaget på sosialkontorenes tjenester, og de fleste klagene handler om holdningene de ansatte møter sine klienter med. Byråd Torgeir Ødegaard forutsetter på sin side i samme artikkel at alle som trenger hjelp får sin sak vurdert individuelt.

Dette er tre eksempler på kritikk mot sosialkontorfeltet. Tilsvarende klagemål kan finnes både mot barneverntjeneste og andre virksomheter. Noe av kritikken setter søkelyset på våre handlinger og holdninger, og gjelder med stor sannsynlighet langt flere enn noen ansatte ved sosialsentrene i Oslo, og for langt flere praksisfelt enn sosialtjenesten. Sosialarbeidere innehar posisjoner i praksisfelt preget av kryssende hensyn. Spissformulert står sosialarbeideren ofte i spenningen mellom systemets handlingstvang og det individuelle ansvar, og mellom arbeidsgivers krav om lojalitet og taushet og retten til demokratisk yringsfrihet. Vi sosialarbeidere tyr ofte, og med rette, til systemkritikk for å forsvare oss mot offentlig kritikk. Som politisk bevisste og fagorganiserte borgere kritiserer vi ulike angrep på velferdsstaten, budsjettinnstramninger, konkurranseutsetting og privatiseringsframstøt. Sjeldnere vender vi kritikken mot oss selv og spør om vi virkelig handler solidarisk, om vi velger lojalitet med klientene i praksis, eller om vi tåler så inderlig vel den urett som rammer dem, og kanskje til og med ukritisk og i lydighet overfor arbeidsgivere bidrar til å gjøre urett og forblir tause om urett som begås.

Zygmunt Bauman (Young & Riiser, 2000) mener at sosialarbeidere i dagens samfunn bør ha et stort moralsk mot. Mye avhenger av våre beslutninger. Når lover skal anvendes, gis det rom for tolkninger, valg og skjønnsutøvelse. Bauman utfordrer oss til å ikke gjemme oss bak lovens bokstav. Sosialarbeidere møter mennesker ansikt til ansikt i hverdagslivet. I dialog og samhandling med dem utøves en individuell praksis. Utfordringen er å handle moralsk; en svært vanskelig og tung byrde som man kan ønske å unngå. Menneskene har funnet på mye for å frigjøre seg fra det personlige ansvaret, for eksempel etiske regler og konvensjoner. Men den personlige, moralske dimensjonen er uunngåelig fordi vi har ansvar

¹ Sosialarbeidere blir her brukt som samlebegrep for sosionomer, barnevernspedagoger og vernepleiere.

² Klientbegrepet anvendes i stedet for bruker, kunde eller borger, fordi det etter mitt syn rommer hjelpesøkerens dominerte posisjon både i forhold til sosialarbeideren som enkeltmenneske, og i forhold til systemet, forstått både som organisasjon og politikk.

for egne handlinger. Å være moralsk bevisst er å ta ansvar for det ansvaret. Å vise ansvar er i første rekke å tenke over egne handlingers følger for andre, slik Bauman ser det (ibid).

I denne artikkelen drøftes forholdet mellom et yrkesetisk varslingsansvar og arbeidslivets disiplinering av ansatte. Varslingsansvaret er her forstått som et moralsk ansvar for å varsle om urett som rammer våre klienter. Disiplineringen framstår dels som en tvang til å handle i konflikt med yrkesetikken, og dels som krav om lojalitet med arbeidsgiver og taushet om kritikkverdige forhold. Hvordan kan vi handle når vi står i spenningen mellom disiplinering og personlig ansvar? Hvordan praktisere en yrkesetisk fordring om å være solidarisk med klienten i praktisk handling?

Yrkesetikken

Sosialarbeidere har sitt yrkesetiske grunnlag i FOs Yrkesetiske grunnlagsdokument (FO 2002). Som medlem av IFSW³, har FO sluttet seg til den internasjonale etikkerklæringen (heretter kalt etikkerklæringen), som omhandler prinsipper og normer i sosial- og helsefaglig arbeid.

Etikkerklæringen understreker at sosialarbeidere ofte står i dilemmaer der hensynet til klienters interesser må veies mot hensynet til arbeidsgivers/systemets interesser. I slike dilemmaer er sosialarbeideren forpliktet til å la hensynet til klientenes interesser veie tyngst. I etikkerklæringen slås det fast at sosialt arbeid er basert på verdier om respekt for det enkelte menneskes verd, rett til selvrealisering, selvbestemmelse, medbestemmelse og frigjøring gjennom solidaritet. Varslingsansvaret inntreder dersom slike verdier krenkes. Yrkesetisk grunnlagsdokument pålegger den enkelte ansatte og yrkesgruppene å varsle om forhold som er kritikkverdige, både politiske beslutninger, administrative forordninger og enkeltansattes praksis. Varsling skal primært være intern, men kan også gjøres eksternt (FO 2002).

Begrepet varslingsansvar brukes ikke i etikkerklæringen eller i tidligere yrkesetiske prinsipper og retningslinjer (FO 1998). Dette ansvaret gjøres eksplisitt i nytt yrkesetisk dokument, både som en moralsk plikt og som en rett. Det individuelle ansvar ligger til grunn for etikkerklæringen, men også dette gjøres tydeligere i forslag til nytt etikkdokument. I et punkt om lojalitet og de dilemmaer yrkesutøvere kan komme i når ulike hensyn skal veies mot hverandre, framheves den enkeltes mot til å handle (FO 2002). Det framgår av yrkesetiske dokumenter at varslingsansvaret både er et individuelt og et kollektivt ansvar. I det følgende redegjøres nærmere for begrepet varslingsansvar.

Varslingsansvar

Knut Erik Tranøy (1986) behandler vitenskapens varslingsfunksjon i sin drøfting av forholdet mellom vitenskapen og samfunnet. Vitenskapsfolk har et sosialt ansvar for å meddele sin kunnskap til offentligheten. Et slikt ansvar er en av vitenskapens grunnleggende verdier, og en av flere forutsetninger for at vitenskapen skal ha samfunnsmessige velferdsvirkninger. Gjennom varslingsfunksjonen skal vitenskapen gjøre samfunnet for øvrig oppmerksom på nyttevirkninger av forskningsresultater eller vitenskapelige nyvinninger (1), advare mot farer (2) eller belyse dilemmaer gjennom informert og opplysende drøfting (3) (ibid:175). Slik Tranøy ser det vil erkjennelsen av varslingsansvaret innebære å stille grunnleggende spørsmål ved forestillingen om forskningens verdifrihet og nøytralitet.

De to første varslingsfunksjonene handler om å kunne forutse og forutsi med grunnlag i kunnskap. Den tredje formen retter seg inn mot temaer kjennetegnet av uenighet og tvil, og kan handle om uklare og/eller kontroversielle spørsmål. Tranøy skiller mellom institusjonaliserte former for varsling og en mer privat varslingstjeneste. Den institusjonaliserte formen forutsetter en høy grad av sikkerhet i forutsigelsene, og en allmenn enighet om betydningen av de fenomener det varsles om. Eksempler her er værvarsel, skredvarsel, advarsel mot røyking eller andre forebyggende helsetiltak. Den individuelle varsling (som dekkes av begrepet «whistleblowing»), er ifølge Tranøy mer problematisk sett fra et etisk synspunkt, fordi den ofte griper inn i fenomener som det ikke finnes eksakt kunnskap om, og der uenigheten blant de sakkyndige er stor. Samtidig er det viktig at allmennheten opplyses om forhold som skaper uenighet, tvil og usikkerhet, fordi det gir grunnlag for meningsdannelse i samfunnet (ibid).

Tranøy behandler vitenskapens varslingsfunksjon. En kan spørre om i hvilken grad et tilsvarende varslingsansvar kan gjøres gjeldende for en profesjonell praktiker. Den profesjonelle praktiker besitter kunnskap og erfaring som offentligheten og de politisk valgte kan trenge som grunnlag for valg og beslutninger. Innenfor sosialt arbeids felt finnes områder hvor praktikere med stor grad av sikkerhet kan forutsi konsekvensene av politiske vedtak. Ett eksempel kan være konsekvensene av vedtak om å legge ned fritidsklubber for ungdom. Men mange temaer det kan være aktuelt å varsle om innenfor sosialt arbeid, vil være av den tredje formen som er omtalt ovenfor. De vil omhandle spørsmål av normativ art, der de etiske og politiske dilemmaene er dominerende, og der det kan reises tvil for eksempel om hva som er en riktig beslutning eller det beste standpunktet. Be-

³ Den internasjonale sosialarbeiderorganisasjonen International Federation of social Workers.

greper som urett, uverdigg behandling, stigmatisering, undertrykking og utstøting åpner for uenighet, tvil og subjektive opplevelser som farger standpunktene både i allmenn debatt, blant klienter, ansatte og i politiske kretser. At vårt arbeidsfelt er preget av normative spørsmål og politisk uenighet kan brukes som argument mot at sosialarbeidere skal ha varslingsansvar. Men en slik forståelse kan også gi begrunnelse for å gjøre varslingsansvaret eksplisitt. Sosiale problemer i dagens samfunn er sammensatte, mangfoldige og kompliserte. Som praksisutøvere i sosialt arbeid befinner vi oss ofte så nært problemene at vi har førstehåndskunnskap som bør komme til offentlighetens kjennskap i et demokratisk samfunn. Samtidig er det viktig å være klar over hvilken risiko som kan være forbundet med å varsle, og finne fram til strategier for varsling som kan tjene saken.

Individuell varsling og disiplinær makt

C. Fred Alford (2001) har studert fenomenet «whistleblowing» i USA. Alford vil forbeholde fenomenet varsling til det å melde fra (internt eller eksternt) om forhold ved organisasjonens praksis som rammer andre enn varsleren selv. Informantene i Alfords feltstudie kom fra ulike profesjoner, og hadde vært ansatt i svært ulike posisjoner i både offentlige og private organisasjoner. Felles for Alfords informanter var at de hadde valgt en individuell varslingsform. De valgte å melde fra i situasjoner der de var i moralsk tvil om organisasjonens praksis. Varslerne opplevde å ikke bli hørt, og varslingen medførte ingen endringer i organisasjonspraksisen. De fleste mistet jobbene sine og ble svartelistet, slik at de også fikk sine karrierer ødelagt. Ikke rent få led store økonomiske og sosiale tap. De framstår som syndebukker som har ofret svært mye gjennom sin varsling. Alford forstår varslerne som individer som handler politisk ut fra en etisk overbevisning i en organisasjonsmessig «verden» som er definert som ikke-politisk. Han anvender Michel Foucaults perspektiver (1979) for å analysere, fortolke og forstå organisasjoners liv og den disiplinære makt. Den disiplinære makt uttrykkes ved at varsleren marginaliseres på arbeidsplassen. En politisk handling av prinsipiell karakter blir forstått som ulydighet og mangel på lojalitet. Den opposisjonelle sykeliggjøres og utstøtes gjennom oppsigelse. Oppmerksomheten blir flyttet fra det temaet eller den saken varslingen omhandler, til varsleren som person. Den disiplinære makten gir ikke noe rom for moralsk eller politisk diskurs (Alford 2001).

Intern og eksternt varsling

Ved intern varsling bringer den ansatte saken fram internt i organisasjonen. Eksternt varsling betyr å henvende seg til offentligheten, enten via mediene eller til politikere utenfor organisasjonen. Det bemerkel-

sesverdige i Alfords studie er at de fleste av hans informanter varslert internt. Intern varsling ble ikke oppfattet som mer legitimt av organisasjonene enn eksternt varsling. Marginalisering og utstøting av arbeidslivet skjedde uavhengig av om varslingen var intern eller eksternt. Alfords tolkning av dette er at organisasjonene setter skarpe grenser mellom sitt indre liv og samfunnslivet utenfor. Varsleren representerer en påminnelse om offentlig interesse og en offentlighet preget av politisk og moralsk diskurs. Dermed blir hun en trussel mot organisasjonens indre anliggender og den sannhet som er gyldig innenfor organisasjonens grenser. Ifølge Alford blir varsleren ofret for at de andre ansatte skal lære en lekse om følgene av å opptre som et etisk bevisst individ som er lojal mot sin tilhørighet til en verden utenfor organisasjonen (Alford 2001).

Et dystert bilde

Alford tegner med sin studie et dystert bilde av varslernes skjebne. Langt de fleste av hans informanter ville ikke være varslere på nytt om de fikk en mulighet. De har betalt en høy pris for å ta moralsk ansvar. Ikke mindre dystert er Alfords analyse av organisasjonene i det vi vil kalle et moderne demokrati. «Ja, men det er jo USA, der er alt så ekstremt, mens her i Norge lever organisasjonsdemokratiet», vil mange av oss tenke.

I artikkelen «Munnkurv versus yringsfrihet» (LO-aktuelt nr.13-2002) tar Nina Sandås for seg forholdet mellom lojalitetsplikt og yringsfrihet. Artikkelen inneholder en rekke eksempler på at ansattes yringer er møtt med represalier. Ett av eksemplene er to barnevernkonsumenter i Moss som fikk henholdsvis avskjed og oppsigelse med begrunnelsen illojalitet fordi de ga politikere informasjon i en bystyresak som de mente var ufullstendig opplyst. Som kjent ble det reist sak mot kommunen. De ansatte fikk jobbene tilbake og en økonomisk erstatning.

I. amanuensis Paul Thyness ved Høyskolen i Oslo refererer i sitt notat «Whistleblowing-illojalitet eller samfunnsplikt?» (Nordisk sosialt arbeid 2001, nr.4) til et par andre norske eksempler på varsling. En overlege varslert om mulig aktiv dødshjelp og en sosionom protesterte mot en adopsjonsgodkjenning for en mentalt tilbakestående kvinne og hennes mann. Saksbehandleren ble oppsagt fra sin stilling, og overlegen følte seg utstøtt i det medisinske miljøet.

I Aftenposten den 29. november 1995 intervjues en hjelpepleier som mistet jobben etter at hun sa fra om dårlige forhold for beboerne på et sykehjem. Under overskriften «Offentlig ansatte trues til å tie om betente saker» i samme avis refereres til eksempler fra seks kommuner og en fylkeskommune der de ansatte har mottatt advarsler, trussel om oppsigelse, stempel om illojalitet og pålagt taushetsplikt om organisasjonsmessige forhold.

Kanskje er det grunn til å spørre om vi i det norske samfunnet lever i en mytisk forestilling om at yttingsfriheten er levende, og at vi har et humant og demokratisk samfunn. Kanskje er det grunn til å rope varsko om disiplinering av ansatte i arbeidslivet også i vårt land. Dersom tidligere nestleder Solveig Nysether har rett i at det foregår en enorm disiplinering av sosialarbeidere, kan det være grunn til å forsøke å forstå hvordan disiplineringen fungerer.

Disiplinering

Med utgangspunkt i Hannah Arendts analyse av totalitære regimer (Arendt 1973) drøfter Larry May hvordan moderne demokratiske organisasjoner utsetter sine ansatte for disiplinering, og hvordan disiplineringen framtrer (May i May og Kohn 1997).

Hannah Arendt (1996 [1963]) hevder at en forutsetning for å kunne avsi dommen over Adolf Eichmann var at man forsøkte å forstå ham. Det innebar å forstå hvordan han handlet og tenkte, men også å forstå det naziregimet han var ansatt i. Eichmann var ansvarlig for deportasjonen av jødene under 2. verdenskrig, og la med det til rette for et folkemord. Hannah Arendt arbeidet som journalist i *The New York Times*, og var til stede under rettssaken i Jerusalem. Som jøde og filosof var hun opptatt av å forstå ondskaper. Hun forventet som de fleste andre at Eichmann skulle framstå som et monster, men til sin forskrekkelse fant hun et menneske som hadde jøder i sin omgangskrets og som ble omtalt som en snill ektemann og en god familiefar. Det som slo henne under rettssaken var at Eichmann tilsynelatende var uten samvittighet, uten evne til å sette seg inn i ofrenes situasjon og deres perspektiver. Hun konkluderte med at det han viste fram var en ualminnelige tankeløshet, og at han hadde handlet ut fra pliktfølelse. I tråd med SS-slagordet hentet fra Hitlers tale i 1931: «Min ære er min lojalitet», var Eichmanns lojalitet overfor overordnede blitt den høyeste moralske verdi.

I denne sammenhengen er det av interesse å forstå den disiplinering som Eichmann og mange med ham ble utsatt for i nazibyråkratiet. Hannah Arendt hevder: «The nature of every bureaucracy is to make functionaries and mere cogs in the administrative machinery out of men, and thus to dehumanize them» (Arendt 1964:289)⁴.

I det følgende redegjøres for sentrale kjennetegn som Arendt identifiserte som typiske forutsetninger og uttrykk for disiplineringen.

⁴ Sitatet er hentet fra den engelske utgaven av Eichmann i Jerusalem

⁵ Begrepene systemverden og livsverden er hentet fra Jürgen Habermas.

Økonomisk sårbarhet

De ansatte i nazibyråkratiet var solide, respektable, pålitelige og gode familiefedre, som var avhengige av jobbene sine for å kunne forsørge sine familier. De var økonomisk sårbare. Lojalitet mot de overordnede og mot organisasjonens mål og midler ble nødvendig for økonomisk overlevelse. Ethvert brudd på lojalitet ble straffet med oppsigelse, med derpå følgende økonomisk katastrofe for den enkelte. Den ansatte var derfor rede til å ofre sine verdier, sin overbevisning og sin menneskelige verdighet for å sikre økonomien for seg og sin familie. Å være lojal ble derfor den fremste profesjonelle plikt (May i May og Kohn 1997).

Man kan argumentere med at vi i moderne vestlige demokratier ikke utsettes for den samme økonomiske sårbarhet. Det å miste arbeidet medfører ikke så stor økonomisk risiko, fordi vi har velferdsordninger som gir økonomisk sikkerhet ved tap av arbeid. I Norge er dette etterhvert en sannhet med modifikasjoner. Alford's studie av varslerer gir grunn til å spørre om ikke også vi i de vestlige demokratier er mer økonomisk sårbare enn vi vanligvis regner med (Alford 2001).

Tap av autonomi

Ifølge Arendt er byråkratiets vesen slik at den enkelte ansatte mister selvstendig ansvar for egne handlinger. Et lite tannhjul (a tiny cog) i et stort maskineri har liten innflytelse over organisasjonens beslutninger. Organisasjonens kollektive natur oppløser den enkeltes kontroll med konsekvensene av eget arbeid, en blir usikker på hva som er ens egen rolle og kan miste oversikt over hvem som har makt og kontroll i organisasjonen. Arendt mener at den beste beskrivelsen av maktforholdene er «the Rule of Nobody». Makten blir ansiktsløs.

Alford (2001) forteller at varslernes kolleger ofte sa at de ikke kunne forstå hvorfor varsleren ikke like godt tiet, da varslingen ikke medførte endringer i praksis, og derfor var uten betydning. Det kan synes som om kollegene hadde akseptert som premiss for sin ansettelse at de hadde tapt sin autonomi, og var i stand til å leve i det Alford kaller «doubling». Dette begrepet innebærer evnen til å leve i to atskilte og uforenelige verdener, der systemverdenens verdier og normer er annerledes enn det verdigrunnet den ansatte har i sin livsverden⁵ (Alford 2001).

Anonymitet og avmakt

May hevder at det å tape autonomi kan gi en følelse av avmakt.

En slutter å betrakte seg selv som ansvarlig handlende aktør, og oppfatter seg selv mer som et slags offer. Makteløsheten kan føre til at den ansatte kan akseptere og endog bidra til handlinger som hun som enkeltmenneske på utsiden av organisasjonen aldri ville godta. May hevder at det å tape autonomi gjør at en begynner å se på seg selv som anonym. Som anonym unnslipper en ansikt-til-ansikt-konfrontasjonene med andre mennesker og med konsekvensene av egne handlinger. Det er nettopp møtene med andre ansikt til ansikt og det å måtte stå konkret konfrontert med konsekvensene av egne handlinger, som legger grunnlaget for å utvikle ansvarlighet. Om den personlige dimensjonen blir borte i organisasjonens liv, blir det personlige ansvaret også redusert. Ifølge May er det følelsen av å være anonym, og ikke først og fremst hierarkiske strukturer, som legger grunnlaget for å kunne delta i uetisk praksis (May i May og Kohn 1997).

Når medmenneskelighet og moralsk ansvar forvitrer, kan den makten som enhver ansatt i en organisasjon har overfor tredjerson, uavhengig av om organisasjonen er totalitær eller demokratisk, vendes til avmakt. Som sosialarbeider kan en på samme tid kjenne både makt og avmakt. En kan være seg bevisst den maktposisjon en er i overfor klienten, men samtidig føle seg makteløs overfor de krefter som råder i det politiske og organisatoriske systemet. En kan føle seg liten og uten innflytelse på de rammebetingelser som gjelder. Vi kan alle stå i fare for å trå over terskelen til selvopptatthet og følelse av selv å være offer.

Lojalitet som overordnet verdi

Om en ansatt har oppgitt sin individualitet innenfor organisasjonen og ikke betrakter seg som personlig ansvarlig for egne handlinger, vil eget verdigrunnlag og moralske skrupler knyttet til organisasjonens mål, midler og handlinger miste betydning. Den mest ekstreme form for lojalitet er av militær opprinnelse. Den militære organisasjonen er avhengig av klare kommandolinjer og ubetinget lydighet fra de underordnedes side i forhold til de beslutninger som tas av ledelsen. I en krigssituasjon vil mangel på lydighet kunne føre til unødige tap av menneskeliv og fiendtlig invasjon i eget territorium.

I arbeidslivet er lojalitetsplikten uløselig forbundet med arbeidsgivers styringsrett. De ansatte er arbeidsrettslig forpliktet til å følge organisasjonens mål, til å innrette seg etter regler og instruksjoner og til å ikke motarbeide arbeidsstedets ideologi og visjon. Å varsle internt eller eksternt om sider ved organisasjonens virksomhet som en anser som etisk uforsvarlige, kan bli oppfattet som illojalt. Om det å være lojal er blitt en overordnet moralsk verdi i organisasjonen, kan denne forståelsen bli sementert i en overbevis-

ning om at organisasjonens mål og normer er mye viktigere enn den enkelte ansattes verdigrunnlag og hensynet til tredjepart, for eksempel klientene. Som konsekvens kan en ansatt stille seg selv spørsmålet: Hvilken rett har jeg til å dømme organisasjonen for å arbeide på en feil måte, eller til å stille spørsmål ved om målene er riktige? I møtet med lojalitetskravet kan den enkelte tvile på sin egen dømmekraft. Som konsekvens kan ens eget verdigrunnlag i verste fall bli forvrengt.

Forvrengning av samvittigheten

En komponent i den byråkratiske umenneskeliggjøring kan forstås som en forvrengning av samvittigheten. De ansatte i nazibyråkratiet sto ansikt til ansikt med enorm menneskelig lidelse. I stedet for å reagere med medfølelse med ofrene, ble de selvmedlidende. I stedet for å ta ansvar og innrømme de grusomhetene de påførte jødene, var de opptatt av hvor grusomt det var for dem å måtte være vitne til menneskelig lidelse, og hvor tungt denne oppgaven hvilte på deres skuldre. Når lojalitet blir den overordnede moralske verdi, forvrenses det den enkelte tidligere ville ansett som moralsk galt til kun å bli noe som er vanskelig å bære (Arendt 1996 [1963]).

Man kan spørre om Hannah Arendts perspektiver på totalitære regimer har relevans for å forstå disiplinering av ansatte i moderne demokratiske organisasjoner. Larry May poengterer at det selvsagt ikke er Hannah Arendts eller hans egen intensjon å påstå at alle organisasjoner er så ekstreme i sin form og i sin disiplinering av de ansatte som nazibyråkratiet. May argumenterer likevel med at den lærdom vi kan trekke fra Arendts analyse av et ekstremt tilfelle, kan anvendes for å forstå disiplineringen i moderne demokratiske organisasjoner (May i May og Kohn 1997). Det som framkommer med all tydelighet og brutalitet i totalitære organisasjoner, framstår i mer tildekkede og subtile former innen demokratiet, og kan derfor være desto vanskeligere å avdekke, gjenkjenne og erkjenne. Om vi som sosialarbeidere erkjenner at disiplinering pågår på våre arbeidsplasser og i vårt demokratiske samfunn, gjenstår allikevel spørsmålet om hvordan vi kan og bør handle.

Personlig mot og kollektive muligheter

Ytringsfriheten er en rettighet vi ikke kan ta for gitt en gang for alle. Den må praktiseres. Ytringsfrihetskommisjonen har i sin innstilling (NOU 1999:27, gjengitt i LO-aktuelt 2002, nr.13) uttalt at hensynet til allmennheten generelt taler for stor ytringsfrihet for ansatte. Kvaliteten på den offentlige debatten forringes dersom de ansattes kompetanse stenges ute fra det offentlige rom. Kommisjonen mener at åpenbar illojalitet kan være tillatt og øn-

skelig under særlige vilkår. Slike vilkår er at offentliggjøring er motivert av god vilje og aldri av egen nytte, og bør gjelde alvorlig kritikkverdige forhold som kan dokumenteres. Interne prosedyrer bør være prøvd, og offentliggjøring bør være et hensiktsmessig middel for å bringe det klanderverdige til opphør (NOU 1999, nr. 27). Sivilombudsmann Arne Fliflet oppfordrer offentlig ansatte til å ytre seg, også på egne sakfelt. Slik han ser det er et godt grunnlag for samfunnsdebatt at de som arbeider på et felt til daglig kan uttale seg fritt om forhold de kjenner godt til. Forutsetningene er imidlertid at ytringene ikke er sjikanøse og ikke direkte illojale, men utformes som saklige meningsytringer (Aftenposten 4.januar 2002).

Lærdommen vi kan trekke fra Alford's studie og fra flere norske eksempler, er at det å praktisere ytringsfriheten gjennom individuell varsling kan være risikofylt for en selv. Den ansatte kan fra arbeidsgivers side utsettes for disiplinærstraff, oppsigelse eller avskjed, noe som kan gi yrkesforbud. At det i vårt samfunn er risikofylt for ansatte i ulike organisasjoner å benytte ytringsfriheten, utfordrer oss som sosialarbeidere og samfunnsborgere i demokratiets tjeneste til å praktisere varslingsansvaret. Men det kan være grunn til å etterlyse en debatt om hvordan varslingsansvaret bør praktiseres, og på hvilken måte det kan være både et individuelt og et kollektivt ansvar. Det er grunn til å lytte til Baumans appell om at sosialarbeidere bør ha et stort moralsk mot, og hans understreking av at vi ikke kommer utenom det personlige ansvaret. Samtidig er det etter mitt syn viktig å stille spørsmål om hvordan vi kan skape kollektive arenaer for det personlige motet. På arbeidsplasser og i organisasjoner kan en utfordring være å finne kollektive strategier for å vise solidaritet og gi beskyttelse til den individuelle varsleren, men også å utvikle kollektivt forankrede varslingsformer. Vi kan også i større grad åpne våre lukkede rom for innsyn for klienter, for kollegaer og for allmennheten. Vi trenger dialog med andre for å avveie ulike hensyn når vi i praksis står i lojalitetskonflikter og etiske dilemmaer. På mange arbeidsteder kan det være både praktisk mulig og fra arbeidsgivers side også ønskelig at det reises diskusjoner for å holde yrkesetikken varm. I utdanningsinstitusjonene finnes frihet til å sette etikken og det personlige motet på kartet, ikke bare som en teoretisk størrelse, men som en praktisk utfordring.

«Det er makta som rår» er et velkjent uttrykk. Pierre Bourdieu (1995) har i vår tid satt maktforholdene i samfunnet på dagsordenen ved å minne oss om at det i ethvert felt pågår kamper mellom dem som er dominerende og dem som er dominerte. Det er ikke sikkert vi som sosialarbeidere gjennom å praktisere varslingsansvaret kan bidra til store endringer i maktforholdene i samfun-

net. Men om vi tar opp kampen mot disiplinering i arbeidslivet og tar oss til rette for å skape fellesskapsarenaer for refleksjon og diskusjon om fag, etikk og politikk, kan vi i alle fall redusere egen avmaktfølelse, bidra til å endre egen praksis og kanskje få større mot til å ytre oss i det offentlige rom.

Litteratur:

- Aftenposten 29.november 1995.
 Aftenposten, 4.januar 2002.
 Alford, C.Fred. 2001. Whistleblowers. Broken Lives and Organizational Power. Ithaca and London: Cornell University Press.
 Arendt, Hannah (1963)1996. Den banala ondskan. Eichmann i Jerusalem.Göteborg: Bokforlaget Daidalos AB.
 Bourdieu, Pierre & Loïs J.D.Wacquant, 1995. Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse. Oslo: Det norske Samlaget.
 Dagsavisen 21.juli 2002.
 FO, 1998. Yrkesetiske prinsipper og retningslinjer.
 FO, 2002. Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere.
 Fontene 2001, nr.7. «Hvorfor gjør ikke sosionomene opprør?»
 Fontene 2002, nr.4. «Sterk disiplinering».
 Foucault, Michel. 1979. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Vintage Books.
 May, Larry 1997. Socialization and Institutional Evil. I May,Larry & Jerome Kohn 1997.
 Hannah Arendt. Twenty Years Later. Cambridge and London: The MIT Press.
 NOU 1999:27 «Ytringsfrihet bør finde sted».
 Sandås, Nina. Munnkurv versus ytringsfrihet. LO-Aktuelt 2002, nr.13.
 Thyness, Paul 2001. «Whistleblowing-illojalitet eller samfunnsplikt?» Nordisk Sosialt Arbeid 2001, nr.4.
 Tranøy, Knut Erik 1986. Vitenskapen – samfunnsmakt og livsform. Oslo: Universitetsforlaget
 Young, Larry og Bjørn Riiser (2000) A meeting with Zygmunt Bauman. Video. Oslo: HiO-ØKS
 Øverland, Arnulf (1937)1986. Du må ikke sove. Fra samlingen Den røde front. Oslo.

«Jeg lurer ofte på hva som skjer med klientene mine. Særlig de jeg må sende tilbake på gata»

Av Jon Martin Larsen, Dagsavisen 13. august 2004

Dagsavisen

Tillitsvalgt Ingeborg Klingberg ved Grønland sosialkontor er lettet over at trikkedrapsmannen ikke var en av hennes klienter. Ofte må hun gi psykisk syke mennesker et langt dårligere tilbud enn det de fortjener. Noen velger til slutt å ta sitt eget eller andres liv.

– Da vi fikk vite hvem som er siktet for drapet, tenkte jeg «Gudskjelov. Det var ikke en av mine». Men det kunne det ha vært, sier Ingeborg Klingberg.

Nær ved å drepe

Hun er tillitsvalgt og konsulent for psykisk helsearbeid ved Grønland sosialkontor. På skrivebordet sitt ved Grønland sosialkontor ligger en av hennes svært mange saker: En norsk mann i begynnelsen av 20-årene dukket plutselig opp i Oslo og ba henne om hjelp. Han gikk raskt fra et privat bofellesskap til en psykiatrisk institusjon. Her var han nær ved å drepe en annen. Deretter har han gått fra sted til sted. Nå sitter han sammen med trikkedrapsmannen på sikkerhetsavdelingen på Dikemark.

– Heldigvis ser det ut til at Dikemark ikke vil skrive ham ut før vi kan komme opp med et godt tilbud, men vi vet ikke hvor lenge de kan holde ham, eller hvor vi skal ham når han kommer tilbake til bydelen. De gamle naboene vil ikke ha ham i nærheten. Jeg ville ikke hatt ham som nabo jeg heller, men et sted må han bo. Det blir over mitt lik bare å flytte ham inn i en kommunal leilighet. Det er min faglige vurdering. Men vi har ikke noe sted å tilby ham, sier Ingeborg Klingberg.

Trenger døgntjeneste

Den tillitsvalgte vil gi stemme til hundrevis av ansatte ved sosialkontorene i hovedstaden og landet ellers, som daglig gjør sitt ytterste for å gjøre jobben sin så godt så mulig.

– Etter trikkedrapet har debatten handlet om at helsetjenesten ikke vet hva de skal gjøre, men det gjør ikke vi heller alltid, sier Ingeborg Klingberg.

Naboer klager og vegrer seg mot å ta imot dem som har åpenbare problemer. Byrådet vedtar å selge kommunale boliger, budsjettene kuttet ned. Bydelens underskudd fra i fjor må tas inn i årets budsjett. Samtidig må årets budsjett holdes. Det er ikke rom for boliger med ansatte som gir beboere nødvendig omsorg og hjelp.

– Bydelen klarer ikke å skaffe penger til dem som trenger mer omfattende tiltak for å ha et verdig liv. Ofte må vi plassere mennesker som har et stort hjelpebehov i kommunale leiligheter. Dette ser vi at ikke fungerer. Særlig føler mange naboer seg plaget, sier hun.

Overfylt

De psykiatriske sykehusene og klinikkene lar hennes klienter bare hvile et par dager, for så å skrive dem ut. Klingberg skjønner hvorfor:

– De psykiatriske institusjonene vi samarbeider med, som distriktskykiatriske på Tøyen, er så fulle at veggene buler. Jeg skjønner godt at legene skriver pasientene ut på fredagene for å få frigjort plasser til helgen og spare penger. Men psykiske problemer stopper ikke i helgene eller om sommeren, sier hun, og avslører et av sine triks:

– Jeg føler lettelse når mine klienter blir akuttinnlagt på en mandag. Da vet jeg at de sannsynligvis får være der i fem dager, sier Klingberg.

– Ikke bra nok

I tretti år har Ingeborg Klingberg hjulpet etniske nordmenn, flyktinger og asylsøkere opp på beina igjen.

– De som trenger hjelp av oss er like forskjellige som folk ellers. Vi klarer å hjelpe mange veldig godt med bolig, med å komme i jobb, og kanskje bli uavhengig av økonomisk sosialhjelp. Men ofte klarer vi ikke å få folk lenger opp enn i knestående. Dette handler om politikk. Jeg merker at rammene blir strammere for sosialtjenesten og helsetjenesten. De syke skrives altfor raskt ut igjen. Innlagt onsdag og ut igjen før helgen. De kommer til oss klokken 14.45 og ber om hjelp, mens de blir stadig dårligere, forteller hun til Dagsavisen.

– *Hva gjør du da?*

– Vi kan ringe sosial vaktjeneste som disponerer noen akutt-plasser. Om de er i stand til å føre en samtale, prøver vi å finne ut om de kan bo hos kjente til mandag, og så får de en avtale hos oss mandag morgen. Da kan vi begynne å ringe rundt. Som regel har de ingen å bo hos. Noen går i raseri ut døren, andre går fortvilte og tause ut døra, sier hun stille.

Tok sitt liv

Da går hun med en stor klump i magen:

– Jeg vet at det tilbudet vi har klart å gi dem ikke er bra nok, og jeg lurar ofte på hva som skjer med dem. Særlig de jeg må sende tilbake på gata, sier Klingberg.

Etter dager eller uker får hun kanskje vite at de har tatt livet sitt.

– For ikke lenge siden kom en av klientene mine til meg. En flott gutt som så merkelig godt ut. Han så slik ut fordi han hadde sittet i fengsel i tre måneder, sier Klingberg.

Kort tid etter tok han livet sitt.

– Det gikk helt rundt for ham da han kom ut, sier hun.

Vettskremte innvandrere

Spesielt vondt er møtet med flyktninger og innvandrere som har vært i Norge i mange år.

– Hver dag sitter vi her med irakere, eritreere og somaliere med kjempetraumer. De har gjerne vært her i 15 år, men aldri fått tilstrekkelig hjelp, sier Klingberg.

Hun forteller om flyktninger som blir skremt når en sterk lampe skrus på, som får panikk når en dør smeller. Og om somalieren som bare så vidt kunne hviske til henne fordi han var så redd.

– Til tross for å ha bodd mange år i Norge, snakker han dårlig norsk. Den åttende gangen han var her, fortalte han meg at huset med hele hans familie ble sprengt i luften. Etter det har jeg ikke sett ham, sier Klingberg.

Lagt ned

Det fantes noen eksperter på Psykososialt senter som hun av og til støttet seg til.

– Senteret ble tragisk nok lagt ned 1. juli i år. Nå finnes det ikke lenger noen klinisk del for å behandle flyktninger, sier Klingberg.

Det hender at hun blir redd og føler seg utsatt av klienter som regnes som farlige. Noen av dem har hun dekket husleien til i mange år.

– Noen har latt det gå for lenge før de ber om hjelp. Det har hendt vi har betalt husleierestanser på opptil 60.000 kroner, sier Klingberg.

Trikkedrapsmannen skyldte halvparten. Der sa Vålerenga sosialkontor stopp. Han sa han kunne bo hos venner, men måtte sove under et tre. Han ble sendt tilbake på gaten..

Jeg merker at rammene blir mindre, og vi klarer sjelden å få folk mer opp enn i knestående. Vi kan ikke gi dem tilstrekkelig hjelp, sier tillitsvalgt Ingeborg Klingberg ved Grønland sosialkontor. Hun har tretti års erfaring med folk som har levd på siden av samfunnet, og som har hatt det vanskelig.

Hold kjeft i kommunen

Ivar Johansen Bystyremedlem i Oslo for SV og sentralstyremedlem i Kommunenes Sentralforbund.

Dagbladet, Onsdag 25.08.2004

Dagbladet.no

«Offentlig ansatte må gis et vidt spillerom for offentlig å gi uttrykk for sin mening om forholdene på sin arbeidsplass». «Beskyttelse av tjenestemenns adgang til å uttale seg og deres frimodighet er viktig. Å reagere med ordenstraff vil etter forholdene kunne virke som en trussel mot den kontroll og åpenhet som forvaltningen skal være omgitt med.»

Sivilombudsmannen var uvanlig krass da han ba Oslo kommune vurdere på ny en sak der en SFO-assistent ble ilagt tjenestepåtale fordi han «uten å innhente tillatelse fra sine overordnede har uttalt seg kritisk til pressen om forholdene ved sin arbeidsplass.» Tenk det. Ansatte i Oslo kommune skal altså ha ytringsfrihet som kommunalt ansatt, men bare dersom sjefen liker det du har tenkt å si, og gir sin forhåndstillatelse til at du ytrer deg.

Klagenemnda i Oslo kommune har nå tenkt seg om en gang til, og har nylig fastslått at tjenestepåtalen skal opprettholdes. Nemndas begrunnelse er nå denne: «Det legges til grunn at klager har uttalt seg kritisk til pressen om forholdene ved sin arbeidsplass, og at opplysningen som ble gitt, ikke var korrekte. Klagenemnda anser dette som et brudd med den ansattes lojalitetsplikt overfor arbeidsgiver.»

Tjenestepåtalen ble opprettholdt, men begrunnelsen endret: Kommunen innså det klart urimelige at ansattes ytringsfrihet bare gjelder der de kommunale ledere finner det passende og gir sin forhåndstillatelse.

Offentlige tjenester skal ivareta fellesskapets interesser. Det er viktig å ha innsyn i hvordan offentlige midler blir forvaltet og brukt, og sikre at kvaliteten på tjenesten er akseptabel. Både åpenhet i offentlig forvaltning og i tjenesteapparatet, sammen nettopp med ansattes adgang til å ytre seg, er derfor særs viktig. Sivilombudsmannen understreker at «å reagere med ordensstraff vil etter forholdene kunne virke som en trussel mot den kontroll og åpenhet som forvaltningen skal være omgitt med.»

Norsk rett er - heldigvis - slik at det bare er domstolene som kan ilegge straff, og med dette følger det strenge krav til saksbehandling, bevisførsel og mulighet til å forsvare seg. Men det er gjort noen få unntak, og ordensstraff er et slikt. Og det unike med det-

te, som i denne saken, er at det er virksomhets- eller etatsledelsen selv - det vil si de som selv kan være rammet eller berørt av uttalelser eller ytringer - som selv har myndigheten til å straffe.

Det er klart at det kan oppstå situasjoner, og være kommunalt ansatte, som opptrer slik - for eksempel gjennom offentlige ytringer - at de ikke tilfredsstillende varsomhetsregler Oslo bystyre har formulert: «at ansatte legger til grunn en grunnleggende og positiv lojalitet for fag, arbeidskolleger, lokal arbeidsplass, brukere av kommunale tjenester og kommunen som arbeidsgiver». Men SFO-assistenten i denne saken understreker at det nettopp var en ærlig bekymring for sviktende kvalitet i det tilbudet skolens SFO-tilbud ga barna som var hans beveggrunn for å snakke med pressen. Lojalitet til «brukere av kommunale tjenester», for å sitere bystyrets formuleringer.

Det er klart at en rektor har stor prestisje i at skolens SFO-tilbud framstår som positiv overfor offentlighet og foreldre og barn som bruker tilbudet. Rektor oppfattet det som svært ubehagelig når hun ble kjent med at radiokanalen P4 planla å sende et nyhetsinnslag om at det tilsynelatende var betydelig kvalitetssvikt ved det SFO-tilbudet hun som rektor var ansvarlig for. Rektor forsøkte å få P4 til ikke å sende innslaget, men kanalen bøydde ikke av for press.

Deretter setter rektor (den som altså selv er rammet av kritikken) i gang det som i sivilsamfunnet ville være ordinær politietterforskning. Alle ansatte ved SFO ble avhørt og foreldre ble kontaktet. Det viktigste for rektor er ikke å finne ut av hvorfor brukerne av kommunale tjenester er misfornøyd med skolefritidstilbudet. For rektor var det aller viktigst «å avdekke hvem som kunne ha vært i kontakt med radiokanalen». Rektor skriver i sin rapport: «Radiokanalen opplyste senere samme dag at den hadde mottatt opplysningene fra to foreldre, og at disse opplysningene var blitt bekreftet av en ansatt; 'en mann med lite hår'» Klagenemnda går aldri til primærkilden (P4) og spør dem hva som skjedde. Ensidig baserer de seg på fornærmede, rektors rapport, ord på at dette er korrekte fakta, og at P4 ikke fulgte normal presseetikk og vernet sine kilder.

Nynetsinnslaget på P4 avdekket en rekke kritikkverdige forhold. Overfor P4 «ble det fra rektors side tilbakevist at forholdene ved SFO var kritikkverdige», skriver klagenemnda. Men det er jo ikke det samme som at faktaopplysningene var gale. Det vil alltid bero på skjønn når kvaliteten ved et tjenestetilbud er kritikkverdig. Klagenemnda legger imidlertid til grunn, uten selv å drøfte fakta, at «Utdanningsetaten påpeker at følgende påstander fra klagers side ikke medførte riktighet», og så listes opp alle forhold som ble kritisert i P4-innslaget.

Normal rettssikkerhet tilsier at dommerne gir «den tiltalte» mulighet til å bli hørt, men Oslo kommunes klagenemnd ga aldri den ansatte SFO-assistenten mulighet til å forklare seg for klagenemnda før dommen falt. En domstol vil alltid foreta en vurdering av sakens beviser, og ikke alene basere seg på «den fornærmedes» påstander. I Oslo kommune er det også slik at hvis det er motstrid mellom det primærkilden skal ha uttalt (P4) og fornærmede (rektor/Utdanningsetaten) foretas det ingen slik drøfting av fakta. Sannheten forvaltes av «den fornærmede» alene. Da er språkbruken ikke at «Utdanningsetaten hevder», men som klagenemnda skriver: «Utdanningsetaten påpeker.»

To offentlige utvalg har underskrevet betydningen av å styrke de ansattes ytringsfrihet: Ytringsfrihetskommisjonen, under ledelse av professor Francis Sejersted og Arbeidslivsløvutvalgets innstilling, under ledelse av advokat Ingeborg Moen Borgerud.

Den avsaatte «dommen» i Oslo kommune er dessverre nok et bevis på at ansattes ytringsfrihet ikke har tilstrekkelig rettsvern.

Den aktuelle saken viser at de ansattes ytringsfrihet i Oslo kommune, og ikke minst rettssikkerheten til de som bruker ytringsfriheten, står svakt. Dens budskap til de ansatte er: Dersom du skal ha en god framtid som kommunalt ansatt gjør du tryggest i å holde kjefte, eller bite i deg urett og forsømmelse. Det er nå nødvendig at Stortinget styrker de ansattes rettssikkerhet.

Sykepleiere frykter represalier

Av Jorunn Litland, Dagsavisen 17. november 2004

Oslo (ANB): 43 prosent av sykepleierne frykter represalier hvis de varsler om kritikkverdige forhold. – Dette er alvorlig, sier leder Bente Slaatten i Norsk Sykepleierforbund.

Ytringsfriheten har trange kår i helsevesenet. Det viser en undersøkelse Arbeidsforskningsinstituttet har gjort for Sykepleierforbundet. Hele 43 prosent av sykepleierne frykter represalier hvis de ytrer seg offentlig – for eksempel i mediene – om kritikkverdige forhold på arbeidsplassen.

Gjøres til syndebukker

– Altfor mange har lært seg at det straffer seg å bruke ytringsfriheten, sier forskningsleder Aslaug Hetle til Avisenes Nyhetsbyrå

(ANB). Hun er ansvarlig for undersøkelsen. Hetle slår fast at den som sier fra om kritikkverdige forhold ofte blir gjort til synde-bukk.

– Vi har sett mange eksempler som viser at det er farlig å være den som varsler, sier Hetle.

28 prosent av sykepleierne oppgir at de har latt være å si fra om forhold som har hatt betydning for pasientenes helse. Mens 9 prosent mener at begrensninger i yringsfriheten har gått ut over en pasients helse.

Sykepleierne synes det er lettere å si fra internt. 57 prosent opplyser at de alltid varsler internt om kritikkverdige forhold som har betydning for pasientens helse. Men fire av ti sykepleiere sier ikke alltid fra.

Virker ikke

– Jeg synes dette er veldig alvorlig. Vi kan ikke være bekjent av et helsevesen som fungerer sånn, sier leder Bente Slaatten i Norsk Sykepleierforbund til ANB.

Ansatte i helsevesenet har ifølge loven plikt til å varsle om forhold som kan gå ut over pasientenes sikkerhet og helse.

– Regelverket er på plass. Men det virker ikke, slår professor Henning Jakhelln fast overfor ANB.

– Jeg synes det er aldeles forferdelig at den som sier fra blir gjort til synde-bukk. Det som trengs er en kulturendring som går ut på at det er flott å rapportere feil, sier Jakhelln. Han slår fast at helseministeren må gripe fatt i problemet og sørge for en bevisstgjøring av ledere på alle nivåer i helsevesenet.

Har munnkurv

41 prosent av sykepleierne oppgir at de har formelle begrensninger i yringsfriheten. Dette strider mot loven. Arbeidsgivere har nemlig ikke lov til å gi ansatte munnkurv.

– Det er ikke tvil om at dette er ulovlig. Man blir beskyldt for å være illojal hvis man varsler om kritikkverdige forhold. Da er mitt spørsmål:

Skal man være lojal mot pasienten eller helseforetaket? Det er jo ikke tvil om at lojaliteten må ligge hos pasienten, sier Jakhelln.

Sykepleierforbundet kommer til å følge saken videre.

– Vi kommer til å ta opp dette med helseministeren. Her er det svipt på alle nivåer i helsetjenesten. Og vi kommer til å ta saken opp med Kommunenes Sentralforbund, sier Bente Slaatten.

Tillegglitteratur:

Hetle, A. (red) (2005) Munnkurv og varsling: en studie av yringsfrihetens vilkår blant sykepleiere. AFI rapport 2/2005

Skivenes, Marit og Trygstad, Sissel C. (2006) Varslere – Om arbeidstakere som sier ifra! Gyldendal Akademiske

Arbeids- og sosialdepartementet (2006) De ansattes yringsfrihet. Arbeidsgrupperapport 21. desember 2005. http://odin.dep.no/filarkiv/268183/ANSATTES_YTRINGSFRIHET_21_DES.doc

